

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt XVIII volume
sayı 1 nisan 2025 april number 1

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt XVIII volume
sayı 1 nisan 2025 april number 1

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt XVIII volume
sayı1 nisan 2025 april number 1

Yayın Kurulu / Editorial Board

Editör – Editor

Prof. Dr. Nur Köprülü – Yakın Doğu Üniversitesi

Yardımcı Editörler – Co-Editors

Yrd. Doç. Dr. Zehra Azizbeyli – Yakın Doğu Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ayberk – Yakın Doğu Üniversitesi

Alan Editörleri – Field Editors

Prof. Dr. Şerife Zihni Eyüpoğlu – Yakın Doğu Üniversitesi (İşletme: Yönetim ve Organizasyon)

Prof. Dr. Mine Karataş-Özkan – University of Southampton (İşletme: Strateji ve Girişimcilik)

Doç. Dr. Çiğdem Nas – Yıldız Teknik Üniversitesi ve İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) Avrupa Çalışmaları ve İktisat)

Doç. Dr. Sait Akşit – Yakın Doğu Üniversitesi – (Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Politik Ekonomi)

Doç. Dr. C. Akça Ataç – Çankaya Üniversitesi (Siyasi Tarih ve Toplumsal Cinsiyet-Kadın Çalışmaları)

Doç. Dr. Mustafa Çıraklı – Yakın Doğu Üniversitesi (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)

İngilizce Dil Editörü

Doç. Dr. Assel Tutumlu – Yakın Doğu Üniversitesi

Editör Asistanı/ Editorial Asistant

Abdullah Alkatheri – Yakın Doğu Üniversitesi

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık – Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Özbilgin – Brunel University London
Prof. Dr. Sinem Akgül Açıkmeşe – Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Rebecca Bryant – Utrecht University
Prof. Dr. Mohammed Torki Salameh, Yarmouk University of Jordan
Prof. Dr. Fatma Güven Lisaniler – Doğu Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. A. Ömür Atmaca – Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Nergis Canefe – York University
Doç. Dr. Gözde İnal-Cavlan – Dünya Barış Üniversitesi
Doç. Dr. Rustamjon Urinboyev – Lund University
Doç. Dr. Özüm Sezin Uzun – Urla Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü
Doç. Dr. Tuğçe Ersoy Ceylan – İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan Dizdaroğlu – Başkent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan Karahasan – Arkin Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi
Dr. Ergün Özgür – Frei Universität Berlin

Yayınlanması istenilen yazılar, dergi ile iletişim ve Abonelik talepleri için adres:
Manuscripts and all editorial correspondence and subscription enquiries should be
addresses to:

Adres

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi – Yakın Doğu Üniversitesi – Ankara Temsilciliği, Nenehatun
Caddesi No: 116/2, Çankaya/Ankara – TÜRKİYE
Near East University – Ankara Representation Office, Nenehatun Street No: 116/2,
Çankaya/Ankara – TURKEY

E-posta - E-mail – sosbilder.editor@neu.edu.tr

Web sayfası - Website – <http://dergi.neu.edu.tr/index.php/sosbilder/index>

İrtibat - Contact details – 0392 675 1000 / (dahili-ext) 3119 – 3101 – 3102

Kapak tasarım – Design – Prof. Dr. Erdal Aygenç - YDÜ Güzel Sanatlar ve Tasarım
Fakültesi

ISSN: 1986 – 1303

Baskı: Near East Printing

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve gerçeklere ilişkin ifadeler tamamen yazarlara
aittir ve dergide yayınlanmış olması bu görüş ve ifadelerin editör ya da Yakın Doğu Üniversitesi
tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

Statements of fact or opinion appearing in the NEU Journal of Social Sciences are solely those of the
authors and do not imply endorsement by the editor or NEU.

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiçbir bölümü yazılı ön izni olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

YDÜ Sosyal Bilimler dergisi hakemli bir dergidir ve **EconLit FullText** ve **EBSCO Discovery Service** kapsamında taranmaktadır.

NEU Journal of Social Sciences is a referred journal and indexed by **EconLit FullText** and **EBSCO Discovery Service**.

Bu dergide iThenticate intihal programı kullanılmaktadır.

This journal uses iThenticate software to detect instances of plagiarism in submitted manuscripts.

Editörden,

Çok değerli okurlar, yazarlar ve araştırmacılar,

2025 yılının ilk sayısı olan Nisan Sayısı ile yeniden karşınızdayız. 18. Cilt, 1. Sayımızı yayınlamanın sevinciyle, dünyada var olan ve de hayatın her yönünde karşımıza çıkan birçok sorunlarla yüzleşmekteyiz. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan ve çatışmalar, azalan doğal kaynaklar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, göç sorunları, hukuksal meseleler ve de bu sorunlarla başa çıkmaya çalışan uluslararası bir toplum... Sorunlar ve sıkıntıların peşi sıra bizi takip ettiği dünyamızda, aklımıza Nelson Mandela'nın şu sözü gelmektedir: *'Büyük bir tepeyi aştığında insanın bulacağı şey, daha aşılabacak çok tepelerin olduğudur'*. İşte bütün bunlarla başa çıkabilmek adına, günümüze ve de zamanın ruhuna uygun olarak Nisan 2025 sayımız, daha önceki sayılarımızda da izlemiş olduğumuz yoldan ayrılmayarak ve yine bir akademik sorumluluk örneği göstererek sosyal bilimlerde ortaya çıkan ve dünyamızı kasıp kavuran bazı sorunlara odaklanmaktadır.

Nisan 2025 sayımızda üç adet makale bulunmaktadır. İlk olarak, Sayın Mevsim Çağla Cengiz Gülsoy'un Türkçe dilinde kaleme aldığı *'İşyerinde Kadınlara Makyaj Zorunluluğu: Dayanakları ve Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme'* başlıklı araştırma makalesi toplumsal cinsiyet konusunu farklı bir bakışla iş yerinde makyaj zorunluluğu konusunu ele alarak, bu gerekliliğin kaynaklarını belirleyerek, konunun kadınlar üzerinde yarattığı sorunları analiz etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çerçevesinde ise işyerinde makyaj yapma zorunluluğunun kadınlar üzerinde psikolojik, ekonomik, zamansal ve diğer çeşitli alanlarda pek çok yük oluşturduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra yazar, konuya geniş perspektiften bakıldığında makyaj zorunluluğunun, kadınların cinsiyet rollerine dayalı mesleklerde istihdam edilmeye devam etmesine katkıda bulunarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürdürülmesine hizmet ettiğinin düşünüldüğünü de belirtmiştir.

Nisan sayımızın ikinci makalesi olan sayın Ali Artam Ayyıldız ve Kasım Karataş'ın ortak yazarlığını yaptığı Türkçe dilindeki *'Dünya'da ve Türkiye'de Beyin Göçü: Kavramlar, Tarihsel Süreçler ve Tartışmalar'* başlıklı derleme makalesi göç sorunsalının çok konuşulmayan bir parçası olan beyin göçü sorununu ele almıştır. Makale, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin beyin göçü durumu nedeniyle olumsuz etkiler yaşamaması için bu meselenin dikkatle

incelenmesi ve nitelikli insanların eksikliğinin yaratacağı insan kaynağı sorununu önleyebilecek stratejiler geliştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Beyin göçünü durdurmak adına atılacak adımların başında, tıp, teknoloji ve bilim gibi hayati öneme sahip alanlarda faaliyet gösteren bireylere daha iyi ekonomik koşullar sağlanması ve onların bilimsel ile teknolojik alanda daha fazla gelişim gösterebilecekleri merkezlerin açılması yer almaktadır. Türkiye'nin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin bu sektörlerde gerçekleştirecekleri Ar-Ge yatırımları ve yurtdışındaki ağlarının etkili bir şekilde kullanılması sayesinde, hem teknolojik ve bilimsel bilgi akışı sağlanabilecek, hem de gençlerde geri dönme isteği artırılabilecektir. Böylece beyin kazanımının artırılmasıyla birlikte, beyin göçünün az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kötü sonuçlar doğurmasının önüne geçilebilecektir.

2025 Nisan sayımızın son makalesi olan ve İngilizce dilinde yayınlanan ve de sayın Abdurahman Mohamed Abdullahi and Ayten Erçoban'ın ortak yazarlığını yapmış oldukları, 'The Impact of Referendum on Constitutional Legitimacy in Post-Conflict Societies: Lessons from Rwanda?' başlıklı makale de çatışma Sonrası toplumlarda referandumun anayasal meşruiyet üzerindeki etkisini tartışarak, Ruanda'da örenginden yola çıkarak, alınacak dersler üzerine odaklanmaktadır. Makale, çatışma sonrası toplumlarda anayasal meşruiyet konusunu eleştirel bir yaklaşımla incelemektedir. Bu makaleye göre, Anayasa referandumu, çatışma sonrasında kurulan devletlerde sorunların çözümü ve anayasa oluşturma sürecini tamamlamanın en yaygın yoludur. Bu makalenin amacı, anayasal meşruiyeti güçlendiren veya zayıflatan temel unsurları, referandumların anayasaların geçerliliği üzerindeki kamu algısını ve çatışma sonrası anayasa referandumlarının anayasal meşruiyet kurma potansiyelleri açısından nasıl farklılık gösterdiğini çatışma sonrası toplumlardan yola çıkarak analiz etmektir. Ayrıca, çatışma sonrası demokratik toplumlarda, özellikle anayasal meşruiyetin güçlendirilmesi ve azınlık gruplarının görüşlerinin sürece katılması gerektiği önermektedir.

Bu sayımızda yer verdiğimiz değerli yazarlara ve bilgi ve deneyimlerini bizlerle paylaşan kıymetli hakemlerimize bir kez daha teşekkür eder, herkese keyifli okumalar dileriz.

En derin sevgi ve saygılarımızı sunarız.

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörleri

İÇİNDEKİLER/ TABLE OF CONTENTS

Editörden.....	1
İçindekiler.....	3

Araştırma Makaleleri /Research Articles

Mevsim Çağla Cengiz GÜLSOY

İşyerinde kadınlara makyaj zorunluluğu: Dayanakları ve etkileri üzerine bir değerlendirme
(*Make-up requirement for women in the workplace: an evaluation on its basis and implications*)
..... 4-39

Abdirahman Mohamed ABDULLAHI - Ayten ERÇOBAN

The impact of referendum on constitutional legitimacy in post-conflict societies: Lessons from Rwanda (Çatışma sonrası toplumlarda referandumun anayasal meşruiyet üzerindeki etkisi: Ruanda'dan çıkarılacak dersler)..... 79-102

Derleme Makaleler /Review Articles

Ali Artam AYYILDIZ – Kasım KARATAŞ

Dünya'da ve Türkiye'de beyin göçü: kavramlar, tarihsel süreçler ve tartışmalar
(*Brain drain in the world and Türkiye: concepts, historical processes and debates*)..... 40-78

Yayın İlkeleri / *Publication Rules*.....103-107

Yayın Etiği ve Yayın Görevini Kötüye Kullanma Beyanı /

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement..... 108-111

Yazım Kuralları / *Article Submission Guidelines*..... 112-116

İŞYERİNDE KADINLARA MAKYAJ ZORUNLULUĞU: DAYANAKLARI VE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mevsim Çağla CENGİZ GÜLSOY*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, iş yerinde makyaj zorunluluğu konusunu ele alarak, bu gerekliliğin kaynaklarını belirlemek ve kadınlar üzerinde yarattığı sorunları analiz etmektir. Bu doğrultuda, makyaj yapmanın tarihsel kökenleri araştırılmış, konuya ilişkin güncel verilerden yararlanılmış, çevrimiçi kaynaklardaki haberler ve literatür incelenmiş ve çeşitli kuramlar doğrultusunda konu değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen çıkarımlara göre, kadınlara fazladan zaman ve maliyet yükü getiren makyaj zorunluluğu her ne kadar profesyonellik göstergesi olarak sunulsa da bunun altında yatan nedenlerden birinin toplumsal cinsiyet normları olduğu söylenebilir. Bu durumun yol açtığı sonuçlardan biri ise kadınların toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülen belirli mesleklerde çalışmaya devam etmesi, bunun da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendirmesi olabilir. Bu bağlamda çalışma, işyerinde uygulanan makyaj zorunluluğuna ilişkin hem örgütsel hem de yasal düzeyde düzenlemelerin gerekliliğine dikkat çekmiş; ayrıca ileride yapılacak araştırmalarda konunun ülke, sektör ve meslek temelli olarak ele alınmasının önemini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Makyaj Zorunluluğu, İşyerinde Kadın Çalışanlar, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Toplumsal Cinsiyet Roller*

ABSTRACT

* Öğr. Gör., Kariyer Planlama ve İnsan Kaynakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara Üniversitesi, Türkiye.

(mevsimcaglacengiz@hotmail.com) <https://orcid.org/0000-0001-5795-8007>

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. XVIII, No. 1, (Nisan 2025)

Geliş Tarihi: 28.02.2025

Kabul Tarihi: 22.04.2025

Bu makaleden alıntı yapmak için: Cengiz Gülsoy, Ç. M. (2025, Nisan), *YDÜ SOSBİLDER*, 18(1), 4-39.

MAKE-UP REQUIREMENT FOR WOMEN IN THE WORKPLACE: AN EVALUATION ON ITS BASIS AND IMPLICATIONS

The aim of this study is to address the issue of requirement of makeup in workplace, to determine the sources of this requirement and analyze the problems it creates for women. In this context, the historical roots of wearing make-up were investigated, current data on the subject were utilized, news from online sources were examined, literature was reviewed and the subject was evaluated in line with various theories. According to the inferences obtained from the study, the requirement for women to wear makeup, though framed as a mark of professionalism, imposes extra time and financial burdens and may be rooted in societal gender norms. One of the consequences of this situation may be that women continue to work in certain professions that are considered appropriate for gender roles, which may strengthen gender inequality. In this context, the study drew attention to the need for both organizational and legal regulations regarding the mandatory use of make-up in the workplace; it also emphasized the importance of addressing the issue on a country, sector and occupation basis in future research.

Keywords: *Makeup Requirement, Women Employees in the Workplace, Gender Inequality, Gender Roles*

1. Giriş

Literatür, ilgili haberler, bireysel gözlemler ve deneyimler doğrultusunda, iş yerinde makyaj yapma zorunluluğunun kadınlar için çeşitli sorunlara yol açtığı söylenebilir. Bu sorunlardan biri de kadınların işyerinde yalnızca mesleki yeterlilikleriyle değil, aynı zamanda dış görünüşleri üzerinden de değerlendirilmesidir. Nitekim araştırmalarda dış görünüşün bireylerin iş hayatındaki konumu ve kazançları üzerinde etkili olabildiğini ortaya koymaktadır. Konuya daha geniş perspektifte bakıldığında ise makyaj zorunluluğunun aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirerek işgücü piyasasında kadınların belirli mesleklere yönelmelerine; tüm bunların sonucunda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin derinleşmesine katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Ancak konunun önemine rağmen literatürde iş yerinde makyaj zorunluluğunu ele alan akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, çalışma hayatında makyaj zorunluluğu konusunu incelemek, bu zorunluluğun kaynaklarını analiz etmek ve yol açtığı sorunları incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, ikincil verilere dayalı nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla araştırmada birincil (saha)

veri toplanmamış; bunun yerine akademik literatür, medya içerikleri ve istatistiksel raporlar gibi ikincil kaynaklar incelenmiş, bu içerikler kuramsal yaklaşımlar ile kavramsal bir çerçevede değerlendirilmiştir. Belirtmek gerekir ki makyaj yapma konusunun kuramsal açıdan incelenmesindeki amaç, detaylı bir analiz sunmak değil, genel bir çerçeve oluşturmaktır. Dolayısıyla çalışmada kadınların makyaj yapmasıyla ilişkilendirilebilecek her bir kuram teker teker incelenmemiştir. Bunun yanı sıra elbette ki kuramların derin anlamlar taşıdığını ve tek bir anlama indirgenemeyeceğini de söylemek mümkündür. Ancak, literatürde kuramların belirli bir çerçeve içinde yorumlandığı ve en fazla vurgulanan temel noktalarının bulunduğu söylenebilir.

Bu yönüyle de çalışma, derinlemesine analizlerinden çok, konunun çeşitli yönlerini görünür kılmayı hedefleyen açıklayıcı ve kuramsal nitelikte bir değerlendirme sunmaktadır. Literatürde de bu tür bir değerlendirme biçimini destekleyen pek çok çalışma bulunmaktadır (bkz. Andrews vd., 2012; Luft vd., 2022) bulunmaktadır. Gerçekten de Heaton da yürüttüğü çalışmasında ikincil veri analizlerinin daha önce toplanmış veriler aracılığıyla yeni kuramsal anlamlar üretmeye ve konunun farklı yönlerini ortaya koymaya imkân tanıdığını ifade etmiştir (Heaton, 2004, ss: 34-35).

Bu doğrultuda da çalışmada öncelikle toplumsal cinsiyet konusuna değinilmiş, ardından da güncel veriler incelenerek konunun önemi vurgulanmıştır. Belirtmekte yarar vardır ki bu çalışmada makyaj yapma zorunluluğunun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin pekiştirilmesine yol açtığı vurgulanmakla birlikte, çalışmanın odağı doğrudan bu eşitsizliğin genel çerçevesini tartışmak değil, söz konusu zorunluluğun iş hayatındaki sebep ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu nedenle, çalışmada toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu kısaca ele alınmış ve konuya ilişkin ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştır. Bunun yerine, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu makyaj yapma zorunluluğuyla olan ilişkisi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada toplumsal cinsiyet eşitsizliği kavramsal olarak ele alındıktan ve konunun önemini vurgulamak amacıyla güncel verilere yer verildikten sonra, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için makyajın tarihsel kökenleri incelenmiştir. Ardından da konu literatür çerçevesinde değerlendirilmiş ve açıklayıcı bir perspektif sunabilmek için konuyla ilişkili çevrimiçi kaynaklardaki haberler analiz edilmiş ve konu çeşitli kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda yorumlanmıştır. Kadınların makyaj yapma sebepleri incelenirken, bu olgunun birçok yönüyle kapitalist sistemle ilişkilendirilebileceği

söylenbilir. Ancak bu çalışmanın temel amacı kapitalizmi doğrudan ele almak olmadığından, konuya yalnızca genel çerçevede ve destekleyici bir bağlamda değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise yapılan analizlerden elde edilen çıkarımlar yorumlanarak kapsamlı bir değerlendirme sunulmuştur.

2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında İşyerinde Makyaj Zorunluluğu

İşverenlerin kadınları iş yerlerinde makyaj yapmaya zorlamasının, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiren bir sonuca yol açtığı söylenebilir.¹ Toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusuna değinmeden önce toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kısaca kadınlar ve erkekler için eşit fırsatlar ve eşit muamele sağlanması anlamına geldiğini ve aynı zamanda da temel bir insan hakkı olduğu vurgulanmalıdır (Florişteanu, 2023, ss: 81-82). Bu bağlamda kısaca cinsiyet eşitsizliği ise toplumsal yapı içerisinde kadınlar ve erkekler arasında haklar, fırsatlar ve statüler açısından farklılıkların ortaya çıkmasına neden olan kültürel, sosyal ve hukuki bir olgudur. Bir başka ifadeyle toplumsal cinsiyet eşitsizliği; haklara erişimde adaletsizlik, kaynakların eşit paylaşılmaması ve toplumsal rollerin belirli kalıplar doğrultusunda şekillendirilmesidir (Kim, 2021, s. 1). Benzer şekilde Kinias ve Kim de araştırmalarında cinsiyet eşitsizliğini, kadınlar ve erkekler arasındaki roller, fırsatlar ve elde edilen sonuçlar bakımından ortaya çıkan farklılıklar olarak tanımlamıştır (Kinias ve Kim, 2011, s. 90).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelinde ise genellikle erkeklik ve kadınlığa ilişkin toplumsal kabuller ve rollerin yer aldığını söylemek mümkündür. Bu stereotiplerin kökeninin ise oldukça eskiye dayandığını ve toplumsal yapıların içerisine derinlemesine yerleştiği ifade edilebilir. Öyle ki Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Avrupa Komisyonu ve Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşların bu konuyu sürekli gündemde tutması, konunun ne kadar önemli olduğunu da açıkça göstermektedir. Ancak pek çok çabaya rağmen toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın kolay olmadığını; dolayısıyla da eşitsizliklerin uzun yıllardır devam ettiğini söylemek mümkündür (Florişteanu, 2023, ss: 81-82).

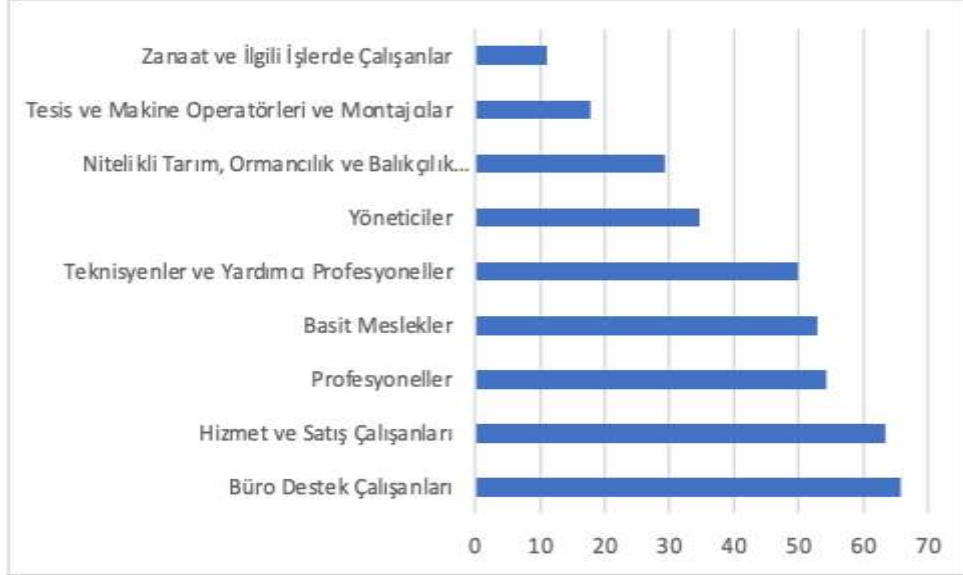
¹ Bu konunun çalışmanın sonunda ele alınmasındansa, önceden açıklanmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Çünkü konu incelenirken bu kavrama sıkça atıfta bulunulacaktır.

Bir toplumun sosyal, ekonomik ve kurumsal yapısıyla doğrudan bağlantılı olan cinsiyet eşitsizliğinin ise birçok farklı sonuca yol açtığı ifade edilebilir (Kim, 2021, s. 1). Örneğin, Amdadullah'a göre bu eşitsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizliği artırarak ekonomik dengesizlikleri derinleştirmektedir. Ayrıca, eğitimde fırsat eşitsizliğine neden olarak bireylerin toplumsal ve ekonomik gelişimini de sınırlandırmaktadır (Amdadullah, 2017). Florişteanu'na göre de cinsiyet eşitsizliği, kadınların bugünkü ve gelecekteki yaşamlarını ciddi şekilde etkileyen sosyal ve ekonomik zorluklara yol açmaktadır. Örneğin, kadınların yaşam kalitesini düşürmekte ve gelişim fırsatlarını sınırlamaktadır. Bu nedenle yazar, konuyu oldukça geniş bir perspektiften ele alarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülebilir kalkınma ve demokrasi açısından kritik bir mesele olduğunu vurgulamıştır (Florişteanu, 2023, ss: 81-82).

Görüldüğü gibi cinsiyet eşitsizliğinin, gelir adaletsizliğini ve ekonomik dengesizlikleri artırabileceği, eğitimde fırsat eşitsizliğine yol açarak bireylerin gelişimini sınırlandırabileceği ve kadınların yaşam kalitesini düşürerek toplumsal ve ekonomik hayata katılımını zorlaştırabileceği söylenebilir. Elbette ki bu sorunları daha da genişletmek mümkündür; ancak bu çalışma bağlamında, konu çalışma hayatı açısından ele alındığında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, örneğin işe alım süreçlerinde belirgin hale gelebildiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda, örneğin bir iş ilanında “baskın” veya “rekabetçi” adayların tercih edildiğinin belirtilmesi gibi ifadelerin, cinsiyet temelli önyargıları pekiştirdiği söylenebilir. Çünkü bu özellikler, toplumsal kalıplar nedeniyle genellikle erkeklere atfedilmekte; bu durum da kadınların ilgili pozisyona başvurma ihtimalini azaltmaktadır (Hassan, 2019, s. 19).

Treiman ve Hartmann'ın 1981 yılında yürüttüğü araştırmaya göre ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği çalışma hayatında mesleki ayrımcılık biçiminde de ortaya çıkmakta ve bu durum da ücretler üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bir başka ifadeyle cinsiyet temelli eşitsizlikler nedeniyle kadınlar genellikle daha düşük ücretli işlere yönlendirilmekte, terfi olanaklarından daha az yararlanmakta ve iş başında eğitim fırsatlarına sınırlı düzeyde erişim sağlamaktadır. Tüm bunlar da kadınların iş gücünde kalmasını zorlaştırırken, meslekler arası geçiş imkanlarını da kısıtlamaktadır (Preston, 1999, ss: 620-621). Bu doğrultuda da Eurostat (Avrupa Birliği İstatistik Ofisi) verilerinin, kadınların yoğunlaştığı ve düşük temsil edildiği meslek gruplarını net bir şekilde ortaya koyarak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

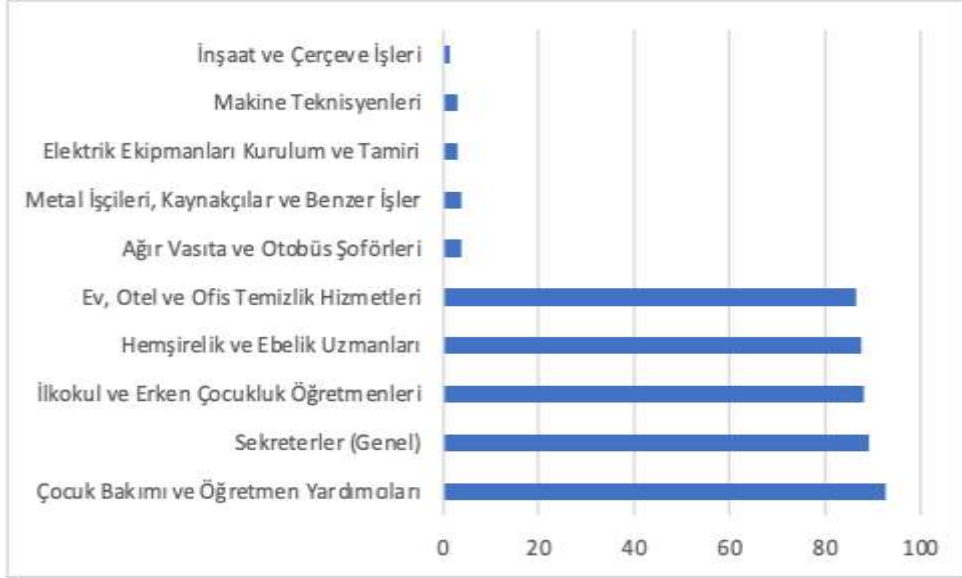
Tablo 1: Avrupa Birliği'nde Başlıca Meslek Gruplarına Göre Kadın İstihdamı

Kaynak: Bu tablo, Eurostat'ın yayınladığı verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur (https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240304-1#:~:text=When%20looking%20at%20more%20detailed,primary%20school%20and%20early%20childhood.)).

Tablo 1'de, Eurostat'ın bu konuda yayınladığı 2023 yılı üçüncü çeyrek (Q3) dönemine ait en güncel verilere yer verilmiştir. Bu bağlamda bu tabloya göre kadınların en fazla çalıştığı meslek grupları arasında %65,8 ile büro destek çalışanları, %63,5 ile hizmet ve satış çalışanları, %54,3 ile profesyoneller, %53 ile basit meslekler ve %50 ile teknisyenler ve yardımcı profesyonellerin yer aldığını söylemek mümkündür. Kadınların daha az temsil edildiği meslek grupları arasında ise %34,7 ile yöneticiler, %29,3 ile nitelikli tarım, ormancılık ve balıkçılık çalışanları, %17,9 ile tesis ve makine operatörleri ve montajcılar ve %11,1 ile de zanaat ve ilgili işlerde çalışanlar bulunmaktadır (Eurostat, 2023).

Tablo 2: Avrupa Birliği’nde Kadın İstihdamının En Yüksek ve En Düşük Olduğu Meslek Grupları

Kaynak: Bu tablo, Eurostat’ın yayınladığı verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240304-1#:~:text=When%20looking%20at%20more%20detailed,primary%20school%20and%20early%20childhood>).

Tablo 2’de ise, Eurostat’ın bu konudaki yine en güncel ve daha detaylı çalışması olan “Avrupa Birliği’nde Kadın İstihdamının En Yüksek ve En Düşük Olduğu Meslek Grupları” başlıklı 2023 yılı üçüncü çeyrek (Q3) verilerine yer verilmiştir. Bu bağlamda kadınların en fazla çalıştığı meslek grupları %92,6 ile çocuk bakımı ve öğretmen yardımcılarıdır. Bunu %89,3 ile sekreterler, %88,2 ile ilkokul ve erken çocukluk öğretmenleri, %87,5 ile hemşirelik ve ebelik uzmanları ve %86,5 ile ev, otel ve ofis temizlik hizmetleri takip etmektedir. Kadınların en az çalıştığı meslekler ise %3,8 ile ağır vasıta ve otobüs şoförlüğü, %3,7 ile metal işçiliği, kaynakçılık ve benzeri işler, %3,1 ile elektrik ekipmanları kurulum ve tamiri, %2,9 ile makine teknisyenliği ve %1,4 ile inşaat ve çerçeve işleri olarak sıralanmaktadır (Eurostat, 2024).

Bu bağlamda özetlemek gerekirse, kadınların ağırlıklı olarak büro destek hizmetleri, hizmet ve satış sektörü, öğretmenlik, hemşirelik ve temizlik gibi

alanlarda yoğunlaştığı; buna karşılık yöneticilik, mühendislik, makine operatörlüğü ve inşaat gibi alanlarda düşük temsil edildiği görülmektedir. Meslek gruplarındaki bu dengesiz dağılımın ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin belirgin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Bu dengesizliğin ise iş dünyasında sürekli olarak yeniden üretildiği; işyerlerinde işverenler tarafından kadınlara yönelik makyaj zorlamasının da bu sürecin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Çünkü işyerinde makyaj yapmanın zorunlu tutulması ya da örtük bir beklenti haline gelmesinin, kadınların belirli mesleklerde yoğunlaşmasını teşvik eden bir mekanizma işlevi gördüğü söylenebilir. Başka bir deyişle, toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle bazı meslekler “kadın mesleği” olarak kabul edilebilirken, aynı roller doğrultusunda makyaj yapmak da kadınlara özgü bir davranış olarak görülebilmekte ve bu da ‘kadın’ kimliğini pekiştirebilmektedir. Bu durum da ilgili mesleklerin kadın mesleği olarak algılanmasını daha da güçlendirmektedir. Bu ise kadınların bu mesleklere yönlendirilme ihtimalini artırabilir ve sonuç olarak da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, konunun daha iyi kavranabilmesi adına sonraki bölümde ilk olarak makyaj kullanımının tarihsel kökenlerine değinilecektir.

3. Makyaj Kullanımının Tarihsel Kökenleri

İşyerinde kadınlara getirilen makyaj yapma zorunluluğu konusunu incelemeyen önce, makyajın tarih boyunca kimler tarafından kullanıldığını ve hangi amaçlara hizmet ettiğini ele almanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü makyajın geçmişte hangi kesimler tarafından hangi bağlamlarda tercih edildiğini anlamak, günümüzdeki anlamını ve toplumsal işlevini daha iyi kavramaya yardımcı olabilir.

Bu bağlamda da öncelikle kozmetik ürünlerin farklı kültürlerde ve dönemlerde, değişen anlamlar ve kullanım amaçları taşıdığını söylemek mümkündür (Murube, 2013, s. 3). Westmore’a göre örneğin Antik Yunan ve Roma dönemlerinde makyaj, yalnızca aristokratlar ve zenginler tarafından kullanılmıştır. Bu durum da makyajın o dönemlerde bir ayrıcalık simgesi olarak görüldüğü söylenebilir (Westmore, 2001, s. 406). Orta Çağ’a gelindiğinde ise makyajın yaygın biçimde tercih edilmediği söylenebilir (Townsend, 2019, s. 2). Bu durumun temelinde ise o dönemin ahlaki ve dini normlarının makyajı yasaklayan veya hoş görmeyen bir çerçeve çizmesi olduğu düşünülmektedir. Fakat yine de Westmore’a göre Orta Çağ döneminde makyajın tiyatro

sahnelerinde karakterleri canlandırmak için kullanıldığını söylemek mümkündür (Westmore, 2001, s. 406). Dolayısıyla da bu dönemde makyajın sanatsal bir işlev üstlendiği ifade edilebilir. Rönesans döneminde ise makyajın yine bir sınıf ve statü göstergesi olarak öne çıktığı söylenebilir. Gerçekten de Djukic'e göre Rönesans döneminde Kraliçe I. Elizabeth'in beyaz kurşun bazlı makyajının aristokrat kadınlar arasında moda olduğu ve soluk tenin zenginlik ile asaleti simgelediği ifade edilebilir. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde makyaj halk arasında da kullanılmaya başlamıştır (Djukic, 2021, s. 96). Ancak Westmore'a göre 19. yüzyıldaki Viktorya döneminde makyaj, toplum tarafından ahlaken uygun olmayan bir uygulama olarak görülmüştür. Bir başka ifadeyle bu dönemde makyaj, genellikle "*Painted Ladies*" (Boyalı Hanımlar) olarak adlandırılan ve toplum tarafından ahlaksız görülen kadınlarla ilişkilendirilmiş ve olumsuz bir anlam kazanmıştır (Westmore, 2001, s. 406). Bu durumun da makyajın yalnızca bir güzellik aracı değil, aynı zamanda bir ahlak göstergesi olarak algılandığını ortaya koyduğu söylenebilir. Westmore'a göre makyajın popülerleşmesinde ise sessiz film döneminin önemli bir kırılma noktası oluşturduğu söylenebilir. Bu açıdan da sinema yıldızlarının cazibesinin, makyajın geniş kitleler arasında yayılmasında etkili olduğu ve makyajın, güzellik anlayışını evrensel bir unsur haline getirdiği düşünülebilir. Ayrıca bu dönemde pudra, allık, rimel ve ruj gibi ürünlerin öne çıkmasıyla, modern kozmetik endüstrisinin temellerinin de atıldığı söylenebilir (Westmore, 2001, s. 406).

Kozmetik maddelerin, tarih boyunca estetik ve statü amaçları dışında dini ve tıbbi gibi pek çok sebeple de kullanıldığı ifade edilebilir. Gerçekten de Murube'ye göre, konuya dini açıdan bakıldığında, Antik dönemlerde makyaj ve vücut boyalarının koruyucu ve mistik güçlere sahip olduğuna inanılmıştır (Murube, 2013, s. 2). Benzer şekilde Djukic'e göre de Antik Mısır'da makyaj, kötü ruhlardan korunmak için kullanılmıştır (Djukic, 2021, s. 96). Bunun yanı sıra Murube'ye göre bu dönemlerde makyajın, ölü bedenlerin saygıyla anılması ve ruhlar dünyasında olumlu bir izlenim bırakılması amacıyla da kullanıldığını söylemek mümkündür. Konuya tıbbi açıdan yaklaşıldığında ise bu dönemde makyajın göz hastalıklarını tedavi etmek ve hastalıklardan korunmak amacıyla da tercih edildiği ifade edilebilir. Örneğin Mesdemet adı verilen siyah boyalar, göz çevresindeki iltihapları önlemek ve parazitleri uzak tutmak için kullanılmıştır. Öyle ki Mısır'ın en eski tıbbi belgelerinden olan Ebers Papirüsü'nde de makyajın göz ağrıları ve enfeksiyonlar için tedavi edici özelliklerinin olduğu belirtilmiştir.

ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Malakit (yeşil) ve mesdemet gibi minerallerden elde edilen boyalar ile kadınlar; göz kapakları, kaşlar ve kirpiklerini boyayarak hem güzelliklerini hem de sosyal statülerini vurgulamışlardırⁱⁱ (Murube, 2013, s. 5).

Makyajın esasen eski zamanlarda erkekler tarafından da kullanıldığını söylemek mümkündür. Gerçekten de Hall'a göre makyaj, tarih boyunca yalnızca kadınlara ait bir uygulama olmamıştır. Örneğin, Antik Mısır'da hem erkeklerin hem de kadınların kohl eyeliner kullandığını söylemek mümkündür. Bununla da kalmayıp Antik Çin ve Japonya'da tırnak boyamanın her iki cinsiyet arasında da yaygın olduğunu, hatta Fransız Devrimi öncesinde Avrupa'da erkeklerin rutin olarak pudralı peruk taktığını ve güzellik benleri çizdikleri ifade edilebilir (Hall, 2015).

Bu bağlamda özetle tarihsel süreç incelendiğinde, erkeklerin de makyaj yaptıkları anlaşılrsa da makyajın esasen kadınlar tarafından daha yaygın kullanıldığı ve yalnızca estetik bir araç olmanın ötesinde; güç, tıbbi ve ilahi anlamların bir sembolü olarak işlev gördüğü söylenebilir. Kozmetiğe atfedilen anlamların farklılaşmasında ise toplumsal yapılar, çevresel koşullar ve kullanılan malzemelerin çeşitliliğinin önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Hosoi'ye göre ölçüm ve analiz teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler de kozmetik uygulamalarının yaygınlaşmasını ve gelişimini hızlandırmıştır (Hosoi vd., 2017, s. 87). Zamanla güzellik endüstrisinin daha da büyümesiyle birlikte makyajın, kadınlar için olmazsa olmaz bir uygulama haline geldiği ifade edilebilir (Djukic, 2021, s. 98). Öyle ki bazı işyerlerinde kadınlar için makyaj yapmanın işverenler tarafından adeta bir zorunluluk haline getirildiği görülmektedir.

Çalışmanın ana konusuna istinaden işverenlerin işyerlerinde kadınlara makyaj yapma zorunluluğu getirme uygulamalarını değerlendirmeden önce ise modern toplumlarda işyerinde makyaj kullanımının nasıl yaygınlaştığı konusuna dair genel bir çerçeve çizmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Elbette ki bir

ⁱⁱ Kullanılan kozmetik ürünlerin bölgeden bölgeye değiştiğini de söylemek mümkündür. Örneğin Antik Çin ve Japonya'da beyaz pirinç pudrasıyla yüz beyazlatılmış, safran gibi doğal boya ile göz çevresi renklendirilmiştir. Hint kültüründe ise kına (henna) ve sürme (kohl), hem estetik hem de tıbbi amaçlarla yaygın olarak kullanılmıştır. Yunan ve Roma dönemlerinde ise göz makyajı için kollyrion adı verilen merhemler geliştirilmiştir. Arap kültüründe ise İslamiyet'in etkisiyle kadınların yüzlerinin örtülmesi nedeniyle göz makyajı ve kına gibi kozmetik ürünler daha da önem kazanmıştır (Murube, 2013, s. 5).

olgunun ortaya çıkışını tek bir nedene indirgemek mümkün değildir. Ancak, kadınların iş hayatında daha aktif rol üstlenmeye başladıkları İkinci Dünya Savaşı dönemini, bu sürecin başlangıç noktasıyla ilişkilendirmenin mümkün olduğu düşünülmektedir. Gerçekten de Djukic’e göre de İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların iş gücüne katılımında yüksek oranlarda artış yaşandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda da makyaj, kadınların çalışma hayatında, toplum tarafından kendilerine atfedilen ve genellikle itaatkârlık, zarafet veya bakımlı olma gibi beklentilerle şekillenen toplumsal cinsiyet rollerini korumalarına ve sürdürmelerine hizmet eden bir sembol haline gelmiştir (Djukic, 2021, s. 95-98). Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı öncesinde kadınların ev dışında çalışabildikleri işlerin oldukça sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu işler ise genellikle hizmet sektörüyle sınırlı olup, belirli rollerle kısıtlanmıştır. Ancak ikinci dünya savaşı, erkeklerin askere alınmasıyla ortaya çıkan işgücü eksikliğini gidermek için kadınların çalışma hayatına daha aktif şekilde dahil edilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu bağlamda da kadınlar, daha önce erkeklere özgü görülen ağır sanayi gibi alanlarda çalışmaya başlayarak toplumsal cinsiyet rollerine aykırı bir konuma itilmişlerdir. Kadınların işgücü piyasasına yoğun bir şekilde dahil olma sürecinde ise propagandanın da önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Örneğin, “Rosie the Riveter” gibi hem makyajlı hem de güçlü bir görünüme sahip figürlerin yer aldığı posterler aracılığıyla, kadınlara feminen özelliklerini koruyarak aynı zamanda “erkek işi” olarak görülen görevlerde de çalışabilecekleri mesajı verilmiş ve iş gücüne katılmaları teşvik edilmiştir. Bu tür uygulamaların da zamanla kadınların çalışma hayatında nasıl görünmeleri gerektiğine dair yerleşik bir algının oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir (Liu ve Wilson, 2023, ss: 1-2).

Görüldüğü gibi, kadınların çalışma hayatına katılımının bir gereklilik sonucu arttığı söylenebilir. Bu durumun ardından da kadınların hem evde hem de iş yerinde aktif bir şekilde çalışmak zorunda bırakıldıkları ifade edilebilir. Bu iki yönlü çalışma hayatının ise kadınlara “aynı anda her işi yapabilirsiniz” düşüncesinin dayatılmasıyla şekillendiği düşünülmektedir. Göközkut ve Yüceşahin ise yürüttükleri çalışmalarında bu durumdan “çifte yük” olarak bahsettikleri görülmektedir (Göközkut ve Yüceşahin, 2000, s. 84). Bu bağlamda erkekler genellikle yalnızca ev dışında çalışırken, kadınlardan kendilerine atanan toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak hem ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumlulukları yerine getirmeleri hem de ücretli bir işte çalışmalarının beklendiği

söylenbilir. Gökkaya da yürüttüğü çalışmasında bu durumu “çifte sömürü” olarak ifade etmiştir. (Gökkaya, 2011, s. 106). Ancak kimi zaman bu da yeterli görülmemekte ve kadınlardan, ücretli bir işte çalışırken aynı zamanda “bakımlı” bir görünüme sahip olmaları ve bu doğrultuda da makyaj yapmaları beklenebilmektedir. Fakat bu durum kimi zaman işyerinde bir kural olarak ortaya çıksa da bazı kadınların iş yerinde makyaj yapmayı gönüllü olarak tercih edebileceklerini de söylemek mümkündür. Bu bağlamda, devam eden bölümde ilk olarak kadınların makyaj yapmayı hangi nedenlerle tercih edebileceği ve makyajın genel ve çalışma hayatındaki etkileri, literatür bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

4. Makyajın İş Yaşamı ve Kadınlar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Literatür İncelemesi

Literatüre bakıldığında makyaj konusunda çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların ise toplumsal cinsiyet rolleri, psikolojik etkiler ve sahne sanatları gibi çeşitli alanlarda ve konularda ele alındığı söylenebilir. Bu doğrultuda konuya çalışma hayatı perspektifinden bakıldığında da örneğin fiziksel görünüşün iş hayatındaki etkilerinin bu anlamda bir araştırma konusu olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda da Quinn’in 1978 tarihinde yürüttüğü çalışmanın bu alandaki en dikkat çekici araştırmalardan biri olduğu söylenebilir. Çalışmada ise tam zamanlı çalışanların mülakatçılar tarafından değerlendirilen dış görünüşleri ile gelir düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçları ise çalışanların görünüş puanı ne kadar yüksekse, gelirlerinin de o kadar yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Fakat ilginçtir ki araştırma sonuçlarının cinsiyete göre farklılık göstermediği görülmüştür. Roszell’in 1989 yılında yürüttüğü çalışmaya bakıldığında da benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Buna göre çekici bulunan bireylerin gelirlerinde zamanla daha hızlı bir artış yaşanmaktadır (Hamermesh ve Biddle, 1994, s. 4). Bu çalışmalarda hangi bireylerin çekici bulunduğu dair kesin bir yargıya varmanın ise mümkün olmadığı söylenebilir. Fakat Little vd.’ne göre çekici bulunan kişiler evrimsel açıdan genellikle simetrik yüzlere sahip olanlardır (Little vd., 2011, s. 1644).

Frieze vd.’nin 1991 yılında yürüttüğü araştırmasında ise İşletme Yönetimi Yüksek Lisans mezunlarının mezuniyetten sonraki ilk on yıl içindeki kazançları analiz edilmiştir. Araştırmaya göre, öğrencilerin okul döneminde çekilen fotoğraflarına dayalı olarak verilen güzellik puanları, erkeklerde hem başlangıç

maaşıyla hem de ilerleyen dönemlerdeki maaşlarla pozitif bir ilişki göstermektedir. Bunun yanı sıra araştırmada, kadınların başlangıç maaşı ile güzellik puanları arasında bir ilişki bulunamamış; ancak daha çekici kadınların maaşlarının daha hızlı arttığı gözlemlenmiştir. Holzer'in 1993 yılında yürüttüğü çalışmasında da işverenlere, "Çekici bir fiziksel görünüm ne kadar önemli veya önemsizdir?" sorusunun yöneltildiği görülmektedir. Verilen cevaplarda işverenlerin %11'i görünüşün çok önemli olduğunu, %39'u ise kısmen önemli olduğunu ifade etmiştir (Hamermesh ve Biddle, 1994, s. 5).

Yukarıda yer verilen araştırma sonuçlarına dayanarak ise her iki cinsiyet için de fiziksel görünüşün iş piyasasında gelir düzeyi üzerinde etkili bir unsur oluşturduğu söylenebilir. Bu alanda konuyu en sistematik şekilde ele alan ve geniş kapsamlı hane halkı anketlerine dayanan araştırmalardan birininⁱⁱⁱ ise Hamermesh ve Biddle'ın 1994 yılında ABD ve Kanada'da gerçekleştirdikleri çalışmaları olduğu söylenebilir. Fiziksel görünümün bireylerin gelir düzeyleri ve istihdam fırsatları üzerindeki etkilerini analiz eden bu araştırma sonuçlarına göre ise çekici olarak değerlendirilen insanlar iş piyasasında %5 ile %10 arasında daha yüksek ücretler kazanmaktadır. Üstelik bu etkinin erkekler için daha belirgin olduğu görülmektedir. Yine bu çalışmaya dayanarak da güzelliğin maaş farklılıklarına neden olabilen bir faktör olduğunu söylemek mümkündür (Hamermesh ve Biddle, 1994).

Buraya kadar aktarılan araştırma sonuçları incelendiğinde ise hem erkeklerin hem de kadınların fiziksel olarak daha çekici bulunmaları durumunda iş gücü piyasasında gelir düzeyi açısından daha avantajlı bir konuma geçtikleri söylenebilir. Bu durum ise çekiciliğin ekonomik bir değer olarak işleyebildiğini ortaya koymaktadır. Konu kadınlar açısından ele alındığında ise bu avantajdan

ⁱⁱⁱAraştırma, 1977 Kaliteli İstihdam Anketi (1515 katılımcı), 1971 Amerikan Yaşam Kalitesi Anketi (2164 katılımcı) ve 1981 Kanada Yaşam Kalitesi Anketi (3415 katılımcı) verilerine dayanmaktadır. Bu veri setlerinde, mülakatçıların katılımcıların fiziksel görünümüleriyle ilgili değerlendirmeleri de yer almaktadır (Hamermesh ve Biddle, 1993).

yararlanmanın yollarından birinin makyaj yapmak olduğu söylenebilir. Gerçekten de yapılan araştırmalar, makyajın dış görünüş algısı başta olmak üzere çeşitli konularda çok yönlü etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

Örneğin Mafra vd.'nin kadınların makyaj kullanımının evrimsel süreçte hangi faktörler tarafından şekillendiğini inceledikleri çalışmanın bu bakımdan önemli bilgiler sunduğu düşünölmektedir. Brezilya'dan 1.344 kadının katılımıyla çevrim içi bir anket aracılığıyla yürütölen araştırmanın sonuçlarına göre yaş, hemcinsler arası rekabet ve kadınların kendilerini partner olarak ne kadar çekici gördükleri (mate value), makyaj kullanımını artıran temel faktörler arasında yer almaktadır. Bir başka ifadeyle araştırma sonuçları, makyajın hem potansiyel partner çekiminde hem de kadınlar arası rekabette stratejik bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, makyajın yaş algısını değiştirme gibi çok yönlü işlevleri olduğu sonucuna da varılmıştır (Mafra vd., 2020, s. 1). Benzer şekilde Harvard Üniversitesi ile Procter & Gamble tarafından 2011 yılında yürütölen bir araştırma da makyaj yapan kadınların çevreleri tarafından daha çekici, yetkin, sempatik ve güvenilir olarak algılandığını ortaya koymuştur (Newsweek, 2024). Bu bulgular ise makyajın yalnızca kişisel güzellik kaygılarından ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve evrimsel dinamiklerle şekillenen çok yönlü bir araç olduğunu gösterdiği düşünölmektedir.

Cash ve Cash'in gerçekleştirdiği çalışma ise kadınların makyaj kullanımındaki bireysel farklılıkları ve bu kullanımın psikososyal etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda 42 kadın üniversite öğrencisiyle yürütölen araştırmada, makyajın bazı kişilik özellikleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ise makyaj kullanımının; kamusal benlik bilinci, beden farkındalığı, sosyal kaygı ve beden imajı gibi faktörlerle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle araştırmaya katılan kadınlar, makyaj yaptıklarında kendilerini daha özgüvenli ve sosyal açıdan daha girişken hissettiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu araştırma sonuçlarına dayanarak da makyajın kadınların özgüvenlerini artıran ve sosyal etkileşimlerde daha olumlu bir izlenim bırakmalarını sağlayan bir araç olduğunu söylemek mümkündür (Cash ve Cash, 1982, s. 1).

Kosmala vd. de 790 kadının katılımıyla gerçekleştirdikleri anket çalışmasında makyajın kadınların psikolojik durumu üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ise makyaj, kadınların kendilerine olan bakışlarını, kendilik algısını, özgüvenini ve fiziksel çekiciliğini

arttırmaktadır. Daha detaylı ifade edilecek olursa katılımcıların %56,1'i makyajın özgüvenlerini artırdığını, %55,2'si ise ruh hallerini olumlu etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca, %55,7'si de makyajın fiziksel çekiciliği artırdığını düşünmektedir. Bu bulgulara dayanarak da makyajın kadınların psikolojik durumunu ve kendilerine olan bakışlarını olumlu yönde etkilediğini söylemek mümkündür (Kosmala vd., 2019, s. 215).

Bu bağlamda, yukarıda aktarılan araştırma sonuçlarına dayanarak fiziksel çekiciliğin iş piyasasında gelir düzeyini etkileyen bir faktör olduğunu, makyajın ise kadınlar açısından bu bakımdan stratejik bir araç olarak işleyebileceğini söylemek mümkündür. Fakat bazı kadınlar, bu tür dışsal faktörleri iş hayatındaki başarının bir parçası olarak görüp makyaj yapmayı tercih edebilirken, kimileri de makyaj yapmayı ekstra bir yük olarak değerlendirip makyaj yapmayabilirler. Dolayısıyla burada üzerinde durulması gereken konu makyaj yapmanın işyerinde bir zorunluluğa dönüşmemesi gerektiğidir. Fakat makyaj yapmak işyerinde kişisel tercihlerin ötesine geçerek kimi zaman kurumsal bir baskı haline dönüşebilmektedir.

Bu bağlamda, Dellinger ve William'ın 1997 yılında yürüttükleri ve kadınların iş yerinde makyaj kullanımıyla ilgili deneyimlerini anlamayı amaçlayan çalışmanın da değerli bilgiler sunduğu ifade edilebilir. Araştırma verileri ise farklı sektörlerde çalışan kadınlarla gerçekleştirilen 20 derinlemesine görüşmeden elde edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada kadınların iş yerindeki görünüm kurallarına nasıl uyum sağladığı ve bu kuralların cinsellik ve toplumsal cinsiyetle ilgili varsayımları nasıl güçlendirdiği incelenmiştir. Araştırma sonuçları ise makyajın; sağlık, heteroseksüellik ve güvenilirlik gibi niteliklerle yakından ilişkilendirildiğini göstermektedir. Yazarlara göre iş yerinde belirlenen bu estetik standartlar ise kadınların bu kurallara aykırı davranma alanlarını oldukça kısıtlamaktadır. Bir başka ifadeyle makyaj yapmak birçok kadın için bilinçli bir tercih olsa da makyaj aslında iş yerindeki güç ilişkileriyle şekillenen ve toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üreten bir pratiktir (Dellinger ve Williams, 1997, s. 151).

Görüldüğü gibi makyaj yapmak kimi zaman kadınların kendi tercihine bağlı olmayıp bir dayatmaya dönüşebilmekte bunun sonucunda da toplumsal cinsiyet rolleri pekişebilmektedir. Bu rollerin sürdürülmesine katkıda bulunan ise sadece iş ortamı ve işveren değildir. Örneğin, sosyal medya da kadınlara belirli güzellik standartlarını dayatarak kadınlar üzerinde makyaj yapma konusunda bir

baskı oluşturabilmektedir. Gerçekten de Fardouly ve Rapee'nin makyajlı ve makyajsız özçekimlerin genç kadınların beden algısı ve ruh halleri üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmanın sonuçlarında da bu durum açıkça görülmektedir. Araştırmaya ise 175 kadın üniversite öğrencisi katılmış ve katılımcılar da üç gruba ayrılmıştır: yalnızca makyajlı görüntüler izleyenler, makyajlı görüntülerin arasında makyajsız görüntüler de izleyenler ve insan içermeyen seyahat görüntüleri izleyenler. Araştırma sonuçlarına göre ise makyajlı görüntüler izleyen kadınların yüz görünümüyle ilgili memnuniyetsizlikleri artmış; yüz, saç ve cilt özelliklerini değiştirme istekleri güçlenmiştir. Buna karşın, makyajsız görüntülerin de gösterildiği grupta bu olumsuz etkilerin daha az olduğu görülmüştür. Seyahat görüntülerini izleyen katılımcıların yüz görünümüne yönelik memnuniyet veya memnuniyetsizlik düzeylerinde ise belirgin bir değişim gözlemlenmemiştir. Bu bağlamda da araştırmacılar sosyal medyada makyajsız görüntülerin daha sık paylaşılmasının, kadınlar üzerinde idealize edilmiş güzellik algısının yarattığı baskıyı hafifletebildiği ileri sürmüştür (Fardouly ve Rapee, 2019, s. 128).

Görüldüğü gibi makyajın kadınlar üzerinde pek çok etkisi vardır. Bu bağlamda makyajın kadınların bir nesne olarak algılanmalarını etkileyebileceği de söylenebilir. Bernard vd.'nin yürüttükleri çalışmanın ise bu bakımdan oldukça değerli bilgiler sunduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda Bernard vd.'ne göre öncelikle yüzün, insan algısında önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir. Çünkü yüz; kimlik, duygular, sağlık ve sosyal kategoriler ile ilgili oldukça bilgi vericidir. Yüz yerine vücuda odaklanmak ise bireylerin daha az insani özelliklere sahip olarak algılanmasına neden olabilmektedir. Ancak, yüzlere odaklanmak da bireyleri dış görünüşleriyle değerlendirme eğilimini tamamen ortadan kaldırmayabilmektedir. Bu bağlamda araştırmacılar da yürüttükleri çalışmalarında yoğun makyajın kadınlara insana özgü özelliklerin atfedilmesini nasıl etkilediğini incelenmiştir. Bu doğrultuda da dört farklı deneyde, yaklaşık 1000 katılımcıya yoğun makyajlı ve makyajsız kadın yüzleri gösterilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ise makyajlı yüzler hem erkekler hem de kadınlar tarafından daha az eylem gücüne ve insani özelliklere sahip, daha az ahlaklı ve yetenekli bireyler olarak algılanmaktadır. Bu algıda ise özellikle göz makyajının etkisi daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır (Bernard vd., 2020, s. 315). Bu bağlamda, bazı araştırmalar makyajın çeşitli avantajlar sunduğunu ortaya koysa da kimi durumlarda da makyajın kadınlar için olumsuz sonuçlar doğurabileceğini

söylemek mümkündür. Hatta kimi durumlarda makyaj yapmak kadınlar için herhangi bir sonuç da doğurmayabilmektedir. Gerçekten de James vd.'nin 2018 yılında yaptığı araştırmaya göre de makyaj, kadınları rekabet ortamında daha baskın gösterse de liderlik gibi sosyal statüyle ilgili özellikler üzerinde etkili olmamaktadır (James vd., 2018).

Özetle, literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, fiziksel görünümün iş gücü piyasasında gelir düzeyini olumlu yönde etkileyebileceği söylenebilir. Fiziksel görünümü daha iyi hale getirmenin yollarından birinin ise makyaj yapmak olduğu görülmektedir. Makyaj ise yalnızca çekiciliği artırmakla kalmayıp, aynı zamanda kadınların özgüvenlerinin artmasına ve sosyal etkileşimlerde daha olumlu bir izlenim bırakmasına da katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca, iş yerinde kadınların daha profesyonel ve güvenilir algılanmasına da etkide bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, makyajın her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığı da ifade edilebilir. Örneğin yoğun makyaj, kadınların daha az insani özelliklere sahip, daha az ahlaklı ve daha az yetenekli olarak algılanmasına yol açabilmektedir. Ayrıca sosyal medya, kadınlara idealize edilmiş güzellik standartlarını dayatarak makyaj yapma konusunda bir baskı oluşturabilmekte bu da kadınların kendi görünümlelerinden memnuniyetsizlik duymasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, makyajın hem özgüveni artıran hem de kadınların toplumda nesneleştirilmesine katkıda bulunabilen çok yönlü bir araç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla burada önemli olan noktalardan birinin de makyaj yapmamanın kadınlar üzerindeki etkilerinin ne olduğudur. Bu bağlamda da sonraki bölümde işyerlerindeki makyaj zorunluluğuna ilişkin çeşitli haberler ele alınacaktır. Bu haberler aracılığıyla işyerinde makyaj zorunluluğunun toplumsal cinsiyet normları ve eşitsizlikler üzerindeki etkileri ile hukuki ve psikolojik sonuçları analiz edilecektir.

5. Kadınların İşyerinde Makyaj Uygulamaları: Örnek Olaylar ve Güncel Gelişmeler

İş hayatında kadınların makyaja zorlanmasına dair internet haberleri incelendiğinde dikkat çekici örnekler ortaya çıkmaktadır. İnternet haberlerinin genellikle kamuoyunun ilgisini çeken konulara odaklandığı göz önünde bulundurulduğunda da bu tür içeriklerin iş yerindeki makyaj zorunluluğunun yol açtığı sorunların aydınlatılmasında önemli bir rol oynayabileceği söylenebilir. Bununla birlikte, haber yazarlarının metinlerine kendi yorumlarını eklemeleri de konunun daha anlaşılır bir şekilde işlenmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, iş yerinde makyaj yapmaya dair kadınların deneyimlerinin aktarıldığı internet haberlerine geçmeden önce, Hall'in BBC'de yayınlanan ve makyajın herkes için basit bir eylem olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir tartışma konusu olduğunu vurguladığı yazısının önemli bilgiler sunduğu söylenebilir. Hall, bu yazısında makyajı bir kendini ifade etme biçimi olarak değerlendirmekte ve kendi deneyimi için makyajı “ütülü bir gömlek giymek ya da saçını taramak kadar doğal” bir şey olarak tanımlamaktadır. Ancak Hall, makyajın tarihsel ve toplumsal açıdan çok daha derin anlamlar taşıdığını da kabul etmektedir. Örneğin özellikle makyaj konusunun tartışıldığı ikinci dalga feminizm (1960-1980) sürecinde makyaj, kadınları erkeklerin gözünde bir nesne haline getiren bir baskı aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu düşüncenin de birinci dalga feministlerinden Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılına ait “Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi” (A Vindication of the Rights of Woman) adlı eserine dayandığını aktarmaktadır. Bu bağlamda Wollstonecraft'a göre güzelliğin “kadının asası” olarak sunulduğunu ancak güzelliğin kadının altın kafesi olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde, Simone de Beauvoir da 1949 yılına ait “İkinci Cinsiyet” (The Second Sex) adlı eserinde, “Kadın, bir kez kendini cinsel bir nesne olarak kabul ettiğinde, süslenmekten keyif alır” demiş ve makyajı patriyarkal baskı ile ilişkilendirmiştir. Buna karşılık, üçüncü dalga feminizm (1980-1990) sürecinde ise bu görüşler reddedilmiş ve makyaj, kadınların güçlenme aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Hall de bu dönemde ortaya çıkan ve dördüncü dalga feminizmde de etkisini sürdüren “ruj feminizmi” anlayışına dikkat çekerek, kadınların makyaj yaparak hem cinselliklerini hem de görünüşlerini “utanmadan benimseyebileceklerini” ve bu yolla psikolojik ve sosyal güçlenme sağlayabileceklerini belirtmiştir (Hall, 2015).

Djukic'e göre ise makyaj tarih boyunca kadınlıkla özdeşleşmiş ve toplumsal cinsiyet rollerini güçlendiren bir araç haline gelmiştir. Dolayısıyla makyaj kullanımının kimi zaman bir tercihken esasen çoğu zaman da toplumsal bir zorunluluk taşıdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda da çalışan kadınlardan özellikle hizmet sektöründe istihdam edilenlerden sıklıkla makyaj yapmalarının beklendiği söylenebilir. Dolayısıyla, kadınların işyerinde yalnızca iş performanslarıyla değil, aynı zamanda estetik görünüşleriyle de değerlendirildiği ifade edilebilir. Erkekler için ise bu tür değerlendirmeler ya hiç yapılmamakta ya da kadınlara kıyasla oldukça sınırlı düzeyde yapılmaktadır. Kadınların kendilerine dayatılan güzellik standartlarına uyum sağlamaya çalışması ise yalnızca psikolojik

değil, aynı zamanda maddi ve zamansal yükler de getirmektedir. Başka bir deyişle, kadınlar her gün makyaj yapmak için zaman harcamak ve bu malzemeleri satın almak için de maddi kaynak ayırmak zorunda kalmaktadır. Kadınların, erkeklere kıyasla iş için daha fazla hazırlık yapmalarını açıklamak kullanılan kavramlardan biri ise “bakım eşitsizliği”dir (grooming gap) (Djukic, 2021, s. 106).

Pek çok farklı terimle ifade edilebilecek olsa da kadınlar aleyhine oluşan bu eşitsizlik “görünüm ayrımcılığı” (lookism) olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda da öncelikle Hamermesh ve Biddle’a göre iş piyasasında bireylerden yalnızca mesleki yetenek ve beceriler değil, aynı zamanda belirli bir düzeyde fiziksel çekiciliğin de beklendiği söylenebilir. Bu standardı karşılamayan ya da karşılayamayanlar ise adaletsiz bir şekilde muamele görmekte ve görünüm ayrımcılığına uğramaktadır. Bu kapsamda, bazı ülkelerde çalışma hayatında “yüz hatları, vücut yapısı ve boy” gibi fiziksel özelliklere dayalı ayrımcılığı önlemek amacıyla ayrımcılık karşıtı yasalar yürürlüğe konmuştur (Hamermesh ve Biddle, 1994, ss: 1-2). Fakat kimi zaman bu da yeterli gelmemekte ve makyaj yapmayan kadınlar işyerinde olumsuz muamelelerle karşılaşabilmektedir.

Bu bağlamda da örneğin Ann Hopkins’in Amerika Birleşik Devletleri’nde Price Waterhouse şirketine açtığı çok eski tarihli bir davanın da işyerinde makyaj yapılması gibi kadınlara yönelik cinsiyet temelli beklentilerin yol açtığı eşitsizliği gözler önüne sermesi açısından önemli bir örnek teşkil ettiği düşünülmektedir. Weiss’in ABA Journal’da 2018 yılında yayınlanan haberine göre öncelikle, meslektaşları arasında en yoğun çalışan ve işyerine en fazla katkı sağlayan kişilerden biri olan Ann Hopkins’in, Price Waterhouse firmasındaki ortaklık başvurusunun ilk kez 1982 yılında reddedildiğini ifade etmek mümkündür. Firma yöneticilerinin ortaklık talebini reddetme gerekçeleri ise onun “erkeksi”, “zor” ve “agresif” olmasıdır. Bu nedenle de zaman zaman kendisine kadınsı bir şekilde giyinmesi, makyaj yapması ve davranışlarını değiştirmesi gerektiği söylenmiştir. Yöneticilerin söylediklerine uymamaya devam eden Hopkins, 1983 yılında ortaklık için yeniden başvuru yapmış ve yine reddedilmiştir. Bunun üzerine de Hopkins cinsiyet kalıplarına dayalı ayrımcılığa uğradığını belirterek Price Waterhouse’a karşı dava açmış, 1989 yılında da Yüksek Mahkeme tarafından haklı bulunmuştur. Mahkeme kararının gerekçesi olarak ise 1964 tarihli Sivil Haklar Yasası’nın VII. Başlığı kapsamında yer alan cinsiyet ayrımcılığı yasağının, geleneksel cinsiyet rolleri ve beklentilerine uymayan kişilere yönelik ayrımcılığı

da kapsadığını belirtmiştir. Yazara göre bu karar ise o dönem için önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim ardından, 1990 yılında bir alt mahkeme de Price Waterhouse'un, Hopkins'e, ayrımcılık yaptığına hükmederek kendisine 370.000 dolar tazminat ödenmesine ve ortaklık hakkı tanınmasına karar vermiştir^{iv} (Weiss, 2018).

Bu bağlamda, dönemin kültürel ve siyasi koşulları göz önüne alındığında, Hopkins'in davasının lehine sonuçlanması önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, 2000'li yılların başlarında görülen ve işyerindeki cinsiyet temelli bakım politikalarının kadınlar üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekici olan Jespersen davasında benzer bir sonucun çıkmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Darlene Jespersen'in Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Harrah's Casino'da olayın yaşandığı dönemde yirmi yılı aşkın süredir barmen olarak çalıştığını söylemek mümkündür. İşveren ise bu yirmi yılın ardından tüm barmenlerin üniforma giymelerini ve bakımlı olmalarını zorunlu kılan kıyafet ve bakım politikasını uygulamaya koymuştur. Söz konusu politika kapsamında ise kadınların makyaj yapması zorunlu tutulurken, erkeklerden yalnızca saçlarını kısa kestirmeleri ve tırnaklarını temiz tutmaları istenmiştir. Görüldüğü gibi bu politikanın kadınlar aleyhine daha fazla sorumluluk yüklediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda da Jespersen, politikanın toplumsal cinsiyete dayalı kalıplaşmış rollere dayandığını savunarak kurallara uymayı reddetmiş, ancak bu nedenle de işten çıkarılmıştır. Bunun üzerine de Jespersen, politikanın kadınlara daha büyük bir ekonomik ve zamansal yük getirdiğini, onları kadınsılık stereotiplerine zorladığını ve kendisini küçük düşürdüğünü belirterek konuyu mahkemeye taşımıştır. Jespersen, bu argümanını ise iş yerindeki bakım standartlarının kadınlar ve erkekler üzerinde farklı düzeylerde yük oluşturup oluşturmadığını değerlendiren "eşit olmayan yükler testi"ne dayandırmıştır. Bölge Mahkemesi ve ardından da Temyiz Mahkemesi ise politikanın erkekler ve kadınlar için eşit bakım standartları içerdiğini belirterek

^{iv} Weiss'e göre Hopkins, ortaklık teklifini kabul ederek 2002 yılında emekli olana kadar Price Waterhouse'ta çalışmaya devam etmiştir. Kendisi hakkında sıkça bir kahraman olarak bahsedilse de Ann Hopkins, 1990 yılında Boston Globe'a verdiği bir röportajda bu görüşe katılmadığını belirtmiş ve "Beni sıradışı yapan tek şey, belirli bir zamanda belirli bir ilke için ayağa kalkmış olmamdır" demiştir

(https://www.abajournal.com/news/article/ann_hopkins_plaintiff_in_landmark_gender_stereotypin_g_case_dies_at_74).

Harrah's Casino'nun lehine karar vermiştir. Fakat belirtmekte yarar vardır ki Temyiz Mahkemesi'nin karşıt görüşü, kadınlara işyerinde makyaj zorunluluğu getirilmesinin, kadınların doğal yüzlerini “profesyonel olmayan bir görünüm” olarak damgaladığını ve bunun da toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirdiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla mahkemenin ve temyiz makamının iş yerinde makyaj zorunluluğunu haklı bulan kararlarına rağmen, o dönemde bu görüşe karşı çıkan görüşün de bulunduğunu söylemek mümkündür (Djukic, 2021, ss: 109-113).

Daha güncel tarihli olaylara^v bakıldığında ise Hollanda merkezli kozmetik zinciri Rituals'a karşı eski bir kadın çalışanı tarafından yapılan şikâyetin de bu açıdan oldukça önemli bir örnek oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Özkan'ın BBC'de 2022 yılında yayınlanan haberine göre, kadın çalışan şikâyet dilekçesinde işyerinde kadınların makyaj yapmaya zorlandığını, ancak erkekler için böyle bir bakım şartı bulunmadığını belirtmiştir. Buna karşılık Enstitü ise şikâyetçinin iddiasını destekleyerek makyaj yapma zorunluluğunu “doğrudan cinsiyete dayalı ayrımcılık” olarak nitelendirmiştir. Bir başka ifadeyle, Enstitü'ye göre makyaj yapma zorunluluğu, kadınlara erkek meslektaşlarına kıyasla daha fazla yük getirmekte ve bu durum da haklı bir nedene dayanmadığı için ayrımcılık sayılmaktadır. Rituals de bu kararın ardından kadın çalışanların haklarının daha fazla gözetilmesi gerektiğini kabul ederek makyaj zorunluluğunu kaldırdığını açıklamış ve çalışanlarından özür dilemiştir. Ancak, belirtmekte yarar vardır ki Hollanda'da, özellikle havacılık sektörü başta olmak üzere, birçok iş yerinde kadın çalışanlar için makyaj zorunluluğunun halen sürdüğünü söylemek mümkündür (Özkan, 2022).

Bu bağlamda, *The Guardian* gazetesinde Topham tarafından 2019 yılında kaleme alınan ve havayolu şirketlerinde çalışan kadınlara yönelik makyaj zorunluluğu sorununu ele alan haberin de bu konuda önemli olduğu söylenebilir. Habere göre öncelikle Virgin Atlantic'in kadın kabin ekibinin uçuş sırasında makyaj yapma zorunluluğunu 2019 yılında kaldırdığını söylemek mümkündür. Ancak isterlerse kadınlar rehberde belirtilen ruj ve fondöten paletini kullanabileceklerdir. Havayolu şirketi ayrıca, kadın çalışanlara yalnızca talep

^v Haber 2022 yılına ait olmasına rağmen, literatürde ve çevrimiçi kaynaklarda yapılan araştırmalarda olayın tam olarak ne zaman gerçekleştiğine dair spesifik bir bilgiye ulaşılamamıştır.

etmeleri halinde değil, standart üniformalarının bir parçası olarak pantolon da temin edileceğini duyurmuştur. Şirket ise bu kararını “kadın kabin ekibinin dış görünüşlerine aşırı çaba harcamalarının beklendiği bir sektörde önemli bir değişiklik” olarak nitelendirmiştir. Virgin Atlantic’in yanı sıra diğer havayolu şirketlerinin de bu konuda benzer girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin, geçmişte hamile kabin ekibi üyelerini işten çıkarmasıyla eleştirilen bir şirket olan Qatar Airways’in CEO’su Akbar Al Baker, kadınları havacılık sektöründe çalışmaya teşvik etmek amacıyla çeşitlilik ve kapsayıcılığı destekleyen ödül programları başlatmıştır. Bu adımları ise sadece havacılık sektörü için değil; diğer hizmet sektörleri için de önemli bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu tür olumlu gelişmelere paralel olarak British Airways de 2016 yılında kadın çalışanların pantolon giymelerine izin veren bir düzenleme getirmiş olsa da hala kadın kabin ekibine ruj ve allık kullanmalarını, kaşlarını düzenli tutmalarını ve “mümkün olduğunca belirgin kusurlarını gizlemelerini” zorunlu kılan makyaj kurallarını uygulamaya devam etmektedir (Topham, 2019).

Makyaja ilişkin algıların köklü bir mesele olduğunu vurgulanan Gibbs’in *Newsweek*’te 2024’te yayınlanan haberinin de oldukça dikkat çekici olduğu söylenebilir. Bu bağlamda haberde, Melissa Weaver isimli genç bir kadının York’ta bir iş başvurusunda bulunduğu ve beklenmedik bir detayın işe alınmasını engellediği belirtilmektedir: mülakat sırasında makyaj yapmamış olması. Daha detaylı anlatılacak olursa Weaver, Zoom üzerinden gerçekleştirilen insan kaynakları pozisyonu için bir mülakat sürecine katılmıştır. Nitelikleri ve mülakat sırasında kurulan uyumu gözettiğinde ise işe alınacağını düşünmektedir. Bunu da şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Mülakat oldukça bilgilendirici ve etkileyiciydi. Rol, sorumluluklar ve şirketin büyüme planları üzerinde durduk. Beklentilerini karşıladığıma emindim*”. Ancak kadın birkaç gün sonra mülakattan elendiğini öğrenmiştir. Durumu sorguladığında ise mülakat yapan kişi kendisine açık bir geri dönüş yapmıştır. Buna göre Weaver’ın deneyimi tam olarak aradıkları kriterlere uygundur ve kişisel değerleri şirketle örtüşmektedir. Ancak insan kaynakları, üstleneceği rol için görünümüne yeterince özen göstermediği konusunda endişeli olduğunu ifade etmiştir. Weaver ise iş görüşmesindeki tek sorun olarak görülen makyaj yapmama sebebinin şu sözcüklerle açıklamıştır: “*Nadir olarak makyaj yapıyorum çünkü cildim ve gözlerim hassas*”. Genç kadın böyle bir durumla ilk kez karşılaştığı için de oldukça şaşkındır: “*Önceki şirketlerimde, insanlar işyerine pijamayla ya da spor kıyafetleriyle gelmedikleri sürece kimse nasıl giyindiğiyle*

ilgilenmezdi.” Weaver bu durumu ise bu kurallar erkeklere uygulanmadığı için çifte standart olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle de makyaj yapmanın kadınlar için bir seçenek haline getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Öyle ki Weaver bu düşüncesinde de yalnız değildir. Gerçekten de Weaver, bu durumu TikTok’ isimli sosyal medya platformunda paylaşmış ve haberin yayınlandığı sırada 600 binden fazla izlenen videosunun altına, benzer deneyimler yaşadıklarını belirten birçok yorum almıştır (Gibbs, 2024).

Özetle, işyerindeki makyaj uygulamalarına ilişkin çevrimiçi kaynaklardaki haberler incelendiğinde, yukarıda erişilebilenlerden bazı örnekler sunulmuştur. Bu bağlamda özellikle hizmet sektöründe, kadın çalışanlara makyaj yapma zorunluluğunun açık ya da örtük bir biçimde dayatılabildiği söylenebilir. Bu durum ise kadınların mesleki yeterliliklerinden ziyade dış görünüşleriyle değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Haberler incelendiğinde ise bu durumun pek çok davaya konu olduğu da görülmektedir. Örneğin, bir davada cinsiyet temelli bakım politikalarına uymamanın, ortaklık talebinin reddedilme gerekçesi olarak gösterildiği belirtilmiştir. Bir başka davada ise işyerindeki görünüm kuralları gereği doğal yüzün “profesyonel olmayan bir görünüm” olarak değerlendirildiği bu nedenle de kadınlara makyaj yapma zorunluluğu getirildiği; toplumsal cinsiyet normlarını pekiştiren bu kurallara uymayan bir kadının ise işten çıkarıldığı görülmektedir. Bu tür davalar ve günümüzdeki konjonktürün de etkisiyle olacak ki haberler analiz edildiğinde hizmet sektörünün en görünür alanlarından biri olan havacılık sektöründeki bazı şirketlerde makyaj yapma zorunluluğunun kaldırıldığına dair bazı örneklerle de rastlanmaktadır. Bu gelişmeler ise kadınların iş süreçlerinde karşılaştıkları eşitsizliklere karşı önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Fakat haberlere incelendiğinde makyaj yapma zorunluluğunun mülakatta elenmeye dahi yol açabildiği görülmektedir. Başka bir deyişle, kadınlar eşitsiz uygulamalara yalnızca iş süreçlerinde değil, doğrudan işe alım aşamasında da maruz kalabilmektedir. Belirtmekte yarar vardır ki bu tarz uygulamalar bazı kadınlar için bir yük oluşturmayabilir. Çünkü elbette ki bazı kadınların makyajı gönüllü olarak da tercih ettikleri söylenebilir. Ancak kadınlar makyajı kendi tercihleriyle yaptıklarını ifade etseler de bunun aksi de ileri sürülebilir. Gerçekten de konuyla ilişkilendirilebilecek çeşitli kuramlar incelendiğinde, durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu konu ilerleyen bölümde çeşitli kuramsal perspektifler çerçevesinde ele alınacaktır.

6. Kuramsal Perspektifle İşyerinde Makyaj Uygulaması

Kadınların makyaj yapma veya makyaj yapmaya zorlanma nedenlerinin sosyal, psikolojik ve kültürel dinamikler temelinde farklı kuramsal yaklaşımlarla açıklanabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, önceki bölümlerde sunulan bilgiler doğrultusunda, öncelikle toplumsal normların makyajı çoğu zaman profesyonelliğin bir göstergesi olarak sunduğu söylenebilir. Bu nedenle de kadınların makyaj yapma nedenlerinden biri de işverenlerin profesyonel görünüm beklentilerini karşılamak olabilir. Ancak, başlangıçta bu beklentiyi karşılamak amacıyla yapılan makyajın, zamanla bireylerin günlük yaşamında içselleştirdiği bir ideale dönüşebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, makyaj yapan kadınlar bunu tamamen kendi istekleriyle yaptıklarına inanabilirler, ancak gerçekte durum her zaman böyle olmayabilir. Gerçekten de Lears'a göre, Gramsci'nin Hegemonya Teorisi de toplumsal grupların kendi değer ve normlarını zorla dayatmak yerine, bunları doğal ve evrensel göstererek diğer grupların gönüllü olarak benimsemesini sağladığını öne sürmektedir. Dolayısıyla teoriye göre iktidar, gücünü yalnızca fiziksel baskıyla değil, kültürel normlar ve ideolojik araçlarla "rıza" yoluyla da sürdürmektedir (Lears, 1985, s. 568). Bu bağlamda, Gramsci'nin "rıza" kavramı çerçevesinde, makyaj yapmanın, hegemonik düzenin içselleştirilmesinin sonuçlarından biri olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Ziber vd.'ne göre de güzellik uygulamaları bireysel tercihler gibi algılansa da aslında bu uygulamalar kadınlara yönelik kültürel ve ideolojik baskılar sonucunda oluşmaktadır. Kadınlara yönelik bu Dayatmacı Güzellik Normları da (Prescriptive Beauty Norm) toplumsal cinsiyet hiyerarşisini korumak için modern bir araç olarak işlev görmektedir. Özellikle otorite ve maskülenlikle özdeşleştirilen pozisyonlarda, dayatmacı güzellik normları daha da etkili olmaktadır. Bir başka deyişle, kadınların liderlik pozisyonlarında kabul görmek için fiziksel görünüşlerine daha fazla çaba harcamaları gerekmektedir. Gerçekten de araştırmacıların yürüttükleri çalışmaya göre liderlik pozisyonlarında, güzellik normlarına uyulmadığında kadınlar daha fazla eleştirilmekte ve cezalandırılmaktadır. Bu tür durumların ise erkekler tarafından neredeyse hiç deneyimlenmediği söylenebilir. Dolayısıyla da kadınların erkeklere kıyasla bir tür "güzellik vergisi" ödediklerini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, kadınlar erkeklere oranla fiziksel görünüşlerine dikkat etmek için daha fazla para ve emek

harcamaya mecbur bırakılmaktadır.^{vi} Bu bağlamda da güzellik normlarının cinsiyet eşitliğini engellediğini, kadınların iş yaşamında karşılaştığı görünmez bariyerleri beslediğini ve toplumsal baskıyı yeniden üreten güçlü bir ideolojik araç olduğunu söylemek mümkündür (Ziber vd., 2020, s. 317).

Kadınların makyaj yapma nedenlerinden birinin, dışsal baskılardan kurtulma isteği olduğu da söylenebilir. Fredrickson ve Roberts'in 1997 yılında ortaya koyduğu Nesneleştirme Teorisi'nin de bu bakımdan önemli bilgiler sunduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda kısaca teori, toplumsal normların kadınları kendi bedenlerini nesneleştirilmiş/objeleştirilmiş bir bakış açısıyla değerlendirmeye yönlendirdiğini savunmaktadır. Buna göre, kadınlar fiziksel benliklerini çoğunlukla dışarıdan bir gözlemcinin bakış açısıyla değerlendirmekte ve bu durum da bedenlerini sürekli izleme alışkanlığı geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu da kadınlarda utanç ve kaygıyı artırırken motivasyonlarını azaltmakta ve bedensel farkındalıklarını zayıflatmaktadır. Tüm bunlar da en nihayetinde depresyon, cinsel işlev ve yeme bozuklukları gibi kadınlarda daha sık görülen sağlık problemlerine yol açabilmektedir (Fredrickson ve Roberts, 1997, s. 173). Bernard vd.'ne göre ise kadınların objeleştirilme sürecini pekiştiren pek çok önemli faktör olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin kadınların insanlar tarafından algılanma biçimleri üzerinde insanlıktan çıkarıcı etkiler yaratabilen objeleştirme, Batı medyasında sıkça görülmektedir. Gerçekten de Smith vd.'nin 2012 yılında yürüttükleri çalışmada ana yayın kuşağında yer alan televizyon programlarındaki genç kadın oyuncuların %45,5'inin nesneleştirildiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Messineo'nun 2008 yılında yürüttüğü çalışmaya göre de televizyon reklamlarının %22'sinde ve Burgess vd.'nin 2007 yılında yürüttüğü çalışmaya göre de video oyunu kapaklarının %49'unda, kadınların objeleştirilmiş şekilde tasvir edildiği görülmektedir (Bernard vd., 2020, ss: 315-316).

Kosmala vd. de yürüttükleri çalışmalarında Bernard vd.'nin çalışmasının sonuçlarına paralel olarak kadınların nesneleştirilme sürecinin medya aracılığıyla

^{vi} Bunun yanı sıra araştırma göstermektedir ki dayatmacı güzellik normlarına verilen destekler, seküler bireyler arasında daha yaygındır. Buna karşın muhafazakar bireyler kadınları kontrol etmek için daha açık ve doğrudan ideolojik araçlar kullanmaktadır. Bir başka ifadeyle dini normlarda toplumsal cinsiyet rolleri daha net bir şekilde ifade edilmekte ve uygulanmaktadır. Dolayısıyla dayatmacı güzellik normlarının, seküler toplumlarda geleneksel hiyerarşiyi koruma araçlarının yerini alan daha "incelikli bir baskı mekanizması" olarak işlev gördüğü söylenebilir (Little vd., 2011, s. 1644).

devam ettirildiğini öne sürmüş; medyanın dolaylı yoldan kadınları makyaj yapmaya teşvik ettiğini ve bu konuda bir baskı oluşturduğunu belirtmiştir. Bir başka ifadeyle medya ve toplum, kadınları ideal bir “mükemmel kadın” imajıyla sürekli karşı karşıya bırakmakta; bu durum da kadınların kendilerini sürekli diğer kadınlarla kıyaslamalarına ve kendi görünümlerinden rahatsızlık duymalarına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da kadınlar bu memnuniyetsizliği gidermek için makyaj yapmaktadır (Kosmala vd., 2019, s. 216).

Kadınlar; reklamlar, medya ve benzeri araçlar yoluyla görsel bir nesneye dönüştürülmekte; bu yolla bir tüketim nesnesi haline getirilmektedir (Sukumar ve Venkateshi, 2011, s. 30). Bu sürecin arkasındaki temel dinamiğin ise kapitalist sistem olduğu ifade edilebilir. Gerçekten de Özdemir’e göre kapitalist sistem, bireyleri metalaştırır; bu bağlamda kadın bedeni de doğrudan piyasa değeri taşıyan bir ürüne indirgenir. Çünkü kapitalist düzen, varlığını sürdürürebilmek için sürekli yeni tüketim alanları yaratmak zorundadır. Marcuse’nin 1974 tarihli çalışmasına göre de ataerkil kapitalist sistemde cinsiyetin ticarileştirilmesi yalnızca metalaştırmayla sınırlı kalmaz; kadın bedeni, aynı zamanda doğrudan ekonomik değer üreten bir araç haline getirilir (Özdemir, 2016, s. 246).

Kadının, bir tüketim nesnesi haline getirildiği gibi, tüketim sürecine aktif biçimde dahil olmaya da zorlandığı da söylenebilir. Zhang ve Fu’nun yürüttüğü çalışmada da bu durum şöyle açıklanmıştır: Sistem, medyada ideal kadın imajı üretir ve bu imaja ulaşmak için makyaj gibi ürünlerin kullanımı teşvik edilir. Kadınlar, bu idealleştirilmiş görüntüye ulaşmak için ise önce makyaj ürünleri satın alır, ardından bu ürünleri kullanarak tüketime dahil olurlar. (Zhang ve Fu, 2020: 440). Bu bağlamda, kadın bedeninin kapitalist sistemde yalnızca sergilenen bir obje değil; aynı zamanda pazarlanan, üzerinden artı değer üretilen ve bu yolla sistemin sürekliliğine katkı sağlayan bir unsur haline getirildiğini söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, kadın bedeni üzerinden yaratılan ekonomik değer, kadın bedenini hem tüketicinin hem de üretimin merkezine yerleştirmektedir (Özdemir, 2016, s. 246).

Görüldüğü gibi kadınların makyaj yapma nedenlerinden birinin de kapitalizmin alevlendirdiği toplumsal baskılara karşılık vermek olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle toplumsal baskılar kadınları ve erkekleri kendilerine biçilen rollere uyum sağlamaya yönlendirebilmektedir. Bu bağlamda daha önceki bölümlerde yer verilen bilgiler ışığında toplum tarafından kadınlara daha çok “bakım verici” ve “estetik roller” yüklenirken, erkeklere “güçlü” ve

“otoriter” rollerin uygun görüldüğü de söylenebilir. Bu bakımdan da işyerinde kadınlardan bakımlı ve feminen bir görünüme sahip olmalarının beklendiği ifade edilebilir. Dolayısıyla da kadınların toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranabilmeleri için makyaj yapmaları gerekmektedir. Çünkü kadınlar bu tür beklentilere uymadığında eşitsiz muamelelerle karşılaşabilmektedir. Gerçekten de Eagly ve Wood’a göre Sosyal Rol Teorisi, kadınlar ile erkeklerin farklı davranışlar sergilemesinin temelinde toplumsal cinsiyete dair yargı kalıpları olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda da yine Teori’ye göre öncelikle insanların, doğumlarından itibaren çevresindeki insanların davranışlarını gözlemleyerek kendi cinsiyetleriyle ilişkilendirilen davranışları benimsemeye başladıklarını söylemek mümkündür. Bu durum ise cinsiyetlere özgü beceri ve karakter özelliklerinin atfedilmesine zemin hazırlamaktadır. Örneğin, kız çocukları annelerinin bakım rollerini üstlendiğini gözlemlediklerinde, bu rolleri benimsemeye eğilim gösterebilmektedir. Bu rollerin sürekli olarak üstlenilmesi ise kadınların örneğin şefkatli bireyler olarak algılanmasına neden olmakta ve zamanla şefkatli olma beklentisi de kadınlar için bir norma dönüşmektedir^{vii} (Eagly ve Wood, 2016, s. 458).

Bu bağlamda, makyaj gibi güzellik pratiklerinin toplumsal cinsiyet rollerinin bir yansıması olarak kadın kimliğini şekillendiren bir sosyal zorunluluk haline gelebildiği söylenebilir. Başka bir deyişle, makyaj yapmanın bireysel bir seçimden ziyade, kadınlara dayatılan toplumsal normlar çerçevesinde anlam kazandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, Hekman’ın çalışmasında yer verdiği feminist yazar Simone de Beauvoir’in “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözünün de oldukça anlamlı olduğu söylenebilir (Hekman, 1991, s. 46).

Kadınların makyaj yapma davranışını evrimsel psikolojiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Bu bağlamda, Buss’a göre konuya evrimsel psikoloji perspektifinden bakıldığında öncelikle eş tercihlerin rastgele gerçekleşmediği, aksine evrimsel süreçler tarafından şekillendirildiği söylenebilir. Bir başka

^{vii} Belirtmekte yarar vardır ki toplumsal cinsiyet rollerini yalnızca toplumsal normlarla açıklamak yeterli değildir. Cinsiyetlere özgü davranış farklılıklarının bir diğer kaynağının da biyolojik etmenler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, erkeklerin fiziksel olarak daha güçlü olması ya da kadınların üreme özellikleri, tarih boyunca belirli görevlerin bir cinsiyet tarafından daha verimli şekilde yapılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bireylerin cinsiyet rollerini nasıl benimsediği ve uyguladığının, biyolojik ve toplumsal etkenlerin bir arada etkili olduğu dinamik bir süreçle şekillendiğini söylemek mümkündür (Eagly ve Wood, 2016, s. 458).

ifadeyle, eş tercihleri bireylerin kişisel zevklerinden ibaret değildir. İnsanın hayatta kalma ve üreme başarısını artırmak için evrimsel süreçler boyunca şekillenmiş belirli biyolojik ve psikolojik mekanizmaların bir sonucudur^{viii} (Buss, 1989, s. 1). Konuya bu perspektiften bakıldığında da makyaj yapmanın bireylerin cinsel seçim ve çekicilik bağlamında avantaj elde etme arzusuyla ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü makyaj, sağlıklı ve genç bir görünüm sunarak karşı cinsle daha çekici görünmeyi sağlayabilmektedir. (Little vd., 2011, s. 1644). Önceki bölümde açıklandığı üzere çekicilik de iş hayatında da birçok olumlu etki yarattığı için kadınların bu sebeple de makyaj yapabildiklerini söylemek mümkündür.

Özetle kadınların makyaj yapma sebebi farklı teorik yaklaşımlar üzerinden incelendiğinde bunu toplumsal, psikolojik, kültürel ve biyolojik faktörlerle ilişkilendirmek mümkündür. Bu bağlamda kısaca ifade etmek gerekirse kadınların makyaj yapma nedenlerinden birinin de kadınların güzellik normlarına uymak zorunda bırakılmaları olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle kadınların makyaj yapma sebeplerinden birinin de toplum tarafından kadınlara yüklenen estetik ve bakımlı olma rolleri nedeniyle, kadınların toplumsal cinsiyet beklentilerine uyum sağlama çabasıdır. Bu durum da kadınların iş hayatında erkeklere kıyasla daha fazla emek ve kaynak harcamak zorunda bırakılmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra işyerlerinde makyaj yapmak profesyonellik adı altında normalleştirilen bir baskı unsuru da olabilmektedir. Dolayısıyla, başlangıçta zorunluluk nedeniyle yapılan makyaj, kadınlar tarafından zamanla doğal bir gereklilik olarak algılanabilmektedir. Bunun yanı sıra, kadınların nesneleştirilmesini de kadınları makyaj yapmaya yönlendiren toplumsal baskı unsurlarından biri olarak görmek mümkündür. Tüm bunların yanı sıra, makyaj yapma davranışı evrimsel süreçler bağlamında değerlendirildiğinde, bireylerin çekiciliklerini kullanarak işyerinde avantaj elde etme stratejisi olarak da yorumlanabilir. Bu doğrultuda, çalışmanın sonuç bölümünde de yapılan tüm bu değerlendirmeler tartışılarak olası çözüm önerileri sunulacaktır.

7. Sonuç

Buraya kadar aktarılan bilgiler ışığında kadınların makyaj yapma pratikleri, tarihsel süreç açısından incelendiğinde öncelikle makyajın modern

^{viii} Elbette ki insanlarda hangi özelliklerin değerli kabul edildiği kültürler arasında değişebilmektedir (Buss, 1989, s. 1).

yaşamla ortaya çıkan bir uygulama olmadığı; kökeninin oldukça eski dönemlere dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda, tarihsel süreçte zaman zaman erkekler tarafından da uygulanan makyajın, yalnızca estetik bir araç olmanın ötesinde, toplumsal statü göstergesi, dini ritüellerin bir parçası ve sağlık uygulamalarıyla ilişkilendirilen bir pratik olarak kullanıldığı söylenebilir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ise kadın çalışanların makyaj yapmasının bir profesyonellik göstergesi olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu durum ise kadınların işyerinde performanslarının yanı sıra dış görünüşleri üzerinden de değerlendirilmelerine yol açabilmektedir. Yapılan araştırmalar ise dış görünüşün sadece bir profesyonellik göstergesi olmanın ötesinde kadınların maaş seviyeleri, işe alım süreçleri ve terfi fırsatları üzerinde de etkili olabildiğini göstermektedir. Kadınların makyaj yapma pratikleri, tarihsel süreç açısından incelendikten ve konuyla ilgili literatürdeki araştırma bulguları değerlendirildikten sonra ise bu konunun kadınlar nezdinde nasıl deneyimlendiğini daha iyi anlamak amacıyla çevrim içi kaynaklardaki önemli bulunan bazı haberler incelenmiştir. Bu haberler ise kadın çalışanlardan makyaj yapmalarının kimi zaman açıkça talep edildiğini, kimi zaman ise kadın çalışanların makyaj yapmaya dolaylı yollarla teşvik edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda da makyaj yapmayan kadınların terfi süreçlerinde dezavantajlı konuma düşebildiğini, işten çıkarılabildiğini ya da işe alınmayabildiğini söylemek mümkündür. Fakat belirtmekte yarar vardır ki bazı kadınlar elbette ki makyajı kendi istekleri doğrultusunda da yapabilmektedir. İnsanların kendini güzel görme arzusunun biyolojik temellere dayanabileceği düşünüldüğünde, bazı kadınların makyajı kendilerini iyi hissetmek için yaptıkları da söylenebilir. Gerçekten de yapılan araştırmalar, makyajın kadınların özgüvenini artırdığını ve onları daha mutlu hissettirdiğini ortaya koymaktadır.

Bu değerlendirmelerin ardından ise çalışmada işyerinde makyaj yapma pratikleri çeşitli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde de ele alınarak yorumlanmıştır. Bu doğrultuda, kadınların makyajı kendi istekleriyle yapabilecekleri kabul edilse de bu düşüncenin de kimi durumlarda sorgulanmaya açık olduğu söylenebilir. Örneğin konu Nesneleştirme Teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, toplumsal normların kadınları fiziksel benliklerini dış gözlemcinin bakışıyla değerlendirmeye yönlendirdiği ve bunun da makyaj yapmayı doğal bir gereklilik olarak görmelerine neden olduğu söylenebilir. Konu "Sosyal Rol Teorisi" bağlamında değerlendirildiğinde de kadınlara toplumsal

olarak bakım verici ve estetik rollerin atfedildiği, bu rollere uymanın kadın kimliğini pekiştirdiği ve bu nedenle de kadınların makyaj yapmayı tercih ettikleri ifade edilebilir. Bu bağlamda da makyaj yapma nedeninin tek bir faktöre indirgenemeyeceği, aksine çeşitli etkenlerden beslenen karmaşık bir eylem olduğu söylenebilir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde ise işyerinde makyaj yapma zorunluluğunun kadınlar üzerinde psikolojik, ekonomik, zamansal ve diğer çeşitli alanlarda pek çok yük oluşturduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra konuya geniş perspektiften bakıldığında makyaj zorunluluğunun, kadınların cinsiyet rollerine dayalı mesleklerde istihdam edilmeye devam etmesine katkıda bulunarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürdürülmesine hizmet ettiği de düşünülmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, toplumsal cinsiyet rollerinin bir karşılığı olarak kadınların çoğunlukla temsil edildiği meslek gruplarının hizmet sektörü ve bakım emeğine dayalı işler olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, yine toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda makyaj yapmanın da kadın kimliğini pekiştiren bir pratik olarak da işlev gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda kadınlar, kadın işi ya da sektörü olarak görülen alanlarda makyaj yapmaya zorlandıkça, bazı sektör ve mesleklerin kadınlara ait olduğu algısı daha da pekişmektedir. Başka bir deyişle makyaj, öncelikle kadını bir birey olarak değil, bir kadın olarak öne çıkararak kadın kimliğini güçlendirebilmekte ve bu durum da kadınların cinsiyet rollerine uygun belirli işlerde ya da sektörlerde çalışması gerektiği algısını pekiştirebilmektedir. Bunun yanı sıra bu durumun kadınların aynı zamanda teknik ya da yönetici pozisyonlarından uzaklaştırılmasına yol açtığı da düşünülmektedir. Dolayısıyla inşaat, mühendislik ve sanayi gibi alanlarda kadınların sayısının az olması yalnızca fiziksel zorluklarla açıklanamaz; bu durum aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarından da kaynaklanmaktadır. Özetle, makyaj zorlamasının sadece kadınları zaman ve maliyet açısından yüke sokan bir şirket politikası değil, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir mekanizma olduğu söylenebilir. Bu tür dayatmalar sürdükçe, kadınların iş dünyasında, özellikle görünüşün ön planda olduğu hizmet sektöründe yoğunlaşmayı sürdüreceği ve yönetici, mühendis veya teknik pozisyonlardaki düşük temsil oranlarının devam edeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla işyerlerinde kadınlara yönelik makyaj zorunluluğunun; bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması, ayrımcılık ve eşitsizlik bağlamında ele alınması ve bu konuda kapsayıcı politikalar geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Örneğin işyeri politikalarında

bakım ve görünüşe dair beklentiler belirleniyorsa, bu beklentiler cinsiyet farkı gözetilmeksizin eşit şekilde uygulanmalı ve ortaya çıkan bakım yükünün maddi karşılığı işveren tarafından karşılanmalıdır. Ancak bu tür beklentiler yalnızca kadınlara yöneltiliyorsa ve erkekler için benzer bir yükümlülük tanımlanmıyorsa, bu durum cinsiyet temelli ayrımcılık olarak kabul edilmelidir.

Bakım temelli beklentilerin işe alım, terfi ve işten çıkarma gibi süreçlerde ayrımcılığa yol açmaması için bu konuda şeffaf ve nesnel kriterler belirlenmelidir. Ayrıca, çalışanların maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalara karşı başvurabilecekleri bağımsız, etkili ve erişilebilir mekanizmalar oluşturulmalıdır. Kurumsal düzeyde düzenli olarak toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri sunulmasının ve bu yolla görünüşe dayalı kalıplaşmış beklentilere karşı farkındalık oluşturulmasının da sürecin önemli bir parçası olabileceği düşünülmektedir. Hizmet sektöründe kadın çalışanlardan yüksek bakım standartlarının beklendiği bazı havayolu şirketlerinde, son yıllarda makyaj zorunluluğuna ilişkin kuralların gevşetildiği veya kaldırıldığı da görülmektedir. Bu gelişmeler önemli olmakla birlikte, benzer uygulamaların yaygınlaşabilmesi için yasal düzenlemelerle desteklenmesi gerekmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında belirtmek gerekir ki bu çalışmada, işyerinde kadınlara yönelik makyaj yapma zorunluluğu; literatür, haber içerikleri ve kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çalışma nitel bir çerçevede yapılandırılmış olup, ampirik veri (örneğin saha araştırması, görüşme, anket gibi) içermemektedir. Bu nedenle çalışmanın sonuçları, genel bir çerçeve sunmakta, konuya ilişkin derinlemesine bir analiz içermemektedir. İleride yapılacak araştırmalarda da makyaj konusunun ülke, sektör ve meslek temelli ele alınmasının, nitel çalışmalarla çalışan deneyimlerinin derinlemesine incelenmesinin ve nicel çalışmalarla da uygulamaların yaygınlığının ortaya konmasının, konunun daha somut ve çok boyutlu biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Andrews, L., Higgins, A., Andrews, M. W., & Lalor, J. G. (2012). Classic grounded theory to analyse secondary data: Reality and reflections. *Grounded Theory Review*, 11(1), 12-26.

Amdadullah. (2017). Causes and consequences of gender inequality (Doctoral dissertation). Universiti Putra Malaysia.

Bernard, P., Content, J., Servais, L., Wollast, R., & Gervais, S. (2020). An initial test of the cosmetics dehumanization hypothesis: Heavy makeup diminishes attributions of humanness-related traits to women. *Sex Roles*, 83, 315-327.

Buss, D. M. (1989). Evolutionary psychology and human mating. *Behavioral and Brain Sciences*, 12(1), 1-49.

Cash, T. F., & Cash, D. W. (1982). Women's use of cosmetics: Psychological correlates and consequences. *International Journal of Cosmetic Science*, 4(6), 343-352.

Dellinger, K., & Williams, C. L. (1997). Makeup at work: Negotiating appearance rules in the workplace. *Gender & Society*, 11(2), 151-177.

Djukic, I. (2021). Wearing makeup at work: Negotiating grooming standards in the workplace (A roundtable discussion for curious employees). *Dalhousie Journal of Legal Studies*, 30, 91.

Eagly, A. H., & Wood, W. (2016). Social role theory of sex differences. In N. Naples (Ed.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of gender and sexuality studies* (s.a. 1-3). Wiley Blackwell.

Eurostat. (2024, Mart 4). *When looking at more detailed, primary school and early childhood*. Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240304-1>

Fardouly, J., & Rapee, R. M. (2019). The impact of no-makeup selfies on young women's body image. *Body Image*, 28, 128-134.

Florişteanu, E. (2023). Manifestations of gender inequality on the labour market: Wage gap specificities. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 29(2), 81-88.

Fredrickson, B. L., & Roberts, T. A. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21(2), 173-206.

Hall (2015, Kasım 24). *100 Women 2015: Is make-up a feminist issue?*, 24 November, <https://www.bbc.com/news/world-34903614>

Gibbs, A. (2024, Mayıs 21). *Woman rejected corporate job for one reason slams double standard*. *Newsweek*. <https://www.newsweek.com/woman-rejected-corporate-job-one-reason-slams-double-standard-1887206>

Gökkaya, V. B. (2011). Türkiye'de kadına yönelik ekonomik şiddet. *Cumhuriyet University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 12(2), 101-112.

Hamermesh, D. S., & Biddle, J. E. (1994). *Beauty and the labour market* (Working Paper No. 4518). National Bureau of Economic Research.

Hassan, N. (2019). Gender biases and discrimination while hiring. *Artha Journal of Social Sciences*, 18(1), 13-21.

Heaton, J. (2008). *Secondary Analysis of Qualitative Data: An Overview*. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 33(3 (125)), 33-45.

Hekman, S. (1991). Reconstituting the subject: Feminism, modernism, and postmodernism. *Hypatia*, 6(2), 44-63.

Hosoi, J., Koyama, J., & Ozawa, T. (2017). New aspects of cosmetics and cosmetic science. In K. Sakamoto, R. Y. Lochhead, H. I. Maibach, & Y. Yamashita (Eds.), *Cosmetic science and technology: Theoretical principles and applications* (pp. 87-100). Elsevier.

James, E. A., Jenkins, S., & Watkins, C. D. (2018). Negative effects of makeup use on perceptions of leadership ability across two ethnicities. *Perception*, 47(5), 540-549.

Kim, S. Y. (2021). Determining critical factors of gender inequality: Evidence from 34 OECD and non-OECD countries. *World Development Perspectives*, 21, 1-9. <https://doi.org/100284>

Kinias, Z., & Kim, H. S. (2012). Culture and gender inequality: Psychological consequences of perceiving gender inequality. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(1), 89-103.

Kosmala, A., Wilk, I., & Kassolik, K. (2019). Influence of makeup on the well-being and self-esteem of women. *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne Nursing and Public Health*, 9(3), 215-220.

Lears, T. J. (1985). The concept of cultural hegemony: Problems and possibilities. *The American Historical Review*, 90, 567-593.

Little, A. C., Jones, B. C., & DeBruine, L. M. (2011). Facial attractiveness: Evolutionary-based research. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 366(1571), 1638-1659.

Liu, A., & Wilson, S. (2023). A woman's place is in the workforce: American gender roles during the Second World War. *Journal of Student Research*, 12(3), 1-7.

Luft, J. A., Jeong, S., Idsardi, R., & Gardner, G. (2022). Literature reviews, theoretical frameworks, and conceptual frameworks: An introduction for new biology education researchers. *CBE—Life Sciences Education*, 21(3).

Mafra, A. L., Varella, M. A. C., Defelipe, R. P., Anchieta, N. M., de Almeida, C. A. G., & Valentova, J. V. (2020). Makeup usage in women as a tactic to attract mates and compete with rivals. *Personality and Individual Differences*, 163, 110042.

Murube, J. (2012). Ocular cosmetics in ancient times. *The Ocular Surface*, 11(1), 2-7.

Newsweek (2024). Woman Rejected from Corporate Job Over Makeup: 'It's Wild', <https://www.newsweek.com/woman-rejected-corporate-job-one-reason-slams-double-standard-1887206>

Özdemir, Ö. (2016). Moda programlarında kadın bedeninin metalaşması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (25), 245-270.

Özkan, Y. (2022, Eylül 4). *Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü: İş yerinde kadınlara makyaj zorunluluğu ayrımcılık*. BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw0gjyzde8jo>

Preston, J. A. (1999). Occupational gender segregation trends and explanations. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 39(5), 611-624.

Ramati-Ziber, L., Shnabel, N., & Glick, P. (2020). The beauty myth: Prescriptive beauty norms for women reflect hierarchy-enhancing motivations leading to discriminatory employment practices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 119(2), 317-343.

Sukumar, S., & Venkatesh, S. (2012). Impact of female sexual objectification in advertising on women. *International Journal of Marketing and Management Research*, 3(5), 30-36.

Topham, G. (2019, Mart 4). *Virgin Atlantic drops mandatory makeup for female cabin crew*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/business/2019/mar/04/virgin-atlantic-drops-mandatory-makeup-for-female-cabin-crew>

Townsend, D. C. (2019). *Foundations of stage makeup*. Routledge.

Weiss, D. C. (2018, Temmuz 8). *Ann Hopkins, plaintiff in landmark gender stereotyping case, dies at 74*. ABA Journal. https://www.abajournal.com/news/article/ann_hopkins_plaintiff_in_landmark_gender_stereotyping_case_dies_at_74

Westmore, M. G. (2001). Camouflage and makeup preparations. *Clinics in Dermatology*, 19(4), 406-412.

Yüceşahin, M. M., & Göközkut, B. (2021). Çalışan kadınların ev hizmetine yönelik anlatıları üzerine içeriksel bir analiz. *Kadın/Kadın 2000, Kadın Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 83-106.

Zhang, S., & Fu, X. (2020). Research on Female Objectification in Lipstick Consumption. In *2020 2nd International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2020)* (440-443). Atlantis Press.

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜ: KAVRAMLAR, TARİHSEL SÜREÇLER VE TARTIŞMALAR

Ali Artam AYYILDIZ*
Kasım KARATAŞ**

ÖZ

Beyin göçü, yüksek eğitilmiş insanların uluslararası alanda gerçekleştirdiği göçü ifade etmektedir. Bu olgu tartışılırken; 'beyin dolaşımı', 'beyin kazanımı' ve 'tersine beyin göçü', sıklıkla kullanılan diğer önemli kavramlardır. Güncel akademik araştırmalarda ve siyasi tartışmalarda önemli yer tutan beyin göçünün, bir ülkenin gelişimine olumlu bir şekilde etkide bulunacağına dair görüşün; beyin göçünün bir ülkenin gelişimine olumsuz etkide bulunacağına dair daha önceki dönemlerde var olan 'daha dar' ve 'milliyetçi' bakış açısıyla çeliştiği ifade edilmektedir. Yurt dışına giden nitelikli insanların geri dönüşünü teşvik edecek teknolojik altyapılar, araştırma merkezleri, iletişim ağları ve yaşam olanakları sunulmazsa, beyin göçünün gelişmekte olan ülkeler için olası sonuçlarının olumsuz olabileceği söylenmektedir. Bu derleme makale, konu hakkındaki mevcut bilgileri özetlemeyi, sentezlemeyi ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel sorularını 'beyin göçünün tarihsel süreçte nasıl deneyimlendiği, önemli kilometre taşlarının neler

* Dr. (Konuk Öğretim Görevlisi), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

(aliayyildiz@hacettepe.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0002-3854-4906>

** Prof. Dr., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

(kkaratas@hacettepe.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0002-4817-9981>

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. XVIII, No. 1, (Nisan 2025)

Geliş Tarihi: 05.11.2024

Kabul Tarihi: 16.04.2025

Bu makaleden alıntı yapmak için: Ayyıldız, A. A. ve Karataş, K. (2025, Nisan). Dünya'da ve Türkiye'de beyin göçü: Kavramlar, tarihsel süreçler ve tartışmalar, *YDÜ SOSBİLDER*, 18(1), 40-78.

olduğu, Türkiye ve diğer ülkelerdeki durumu, ülkeler için olumlu ve olumsuz etkileri bağlamında Türkiye için taşıdığı anlam' oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Beyin göçü, Beyin dolaşımı, Beyin kazancı, Tersine beyin göçü, Yetenek göçü*

ABSTRACT

BRAIN DRAIN IN THE WORLD AND TÜRKİYE: CONCEPTS, HISTORICAL PROCESSES AND DEBATES

Brain drain refers to the international migration of people with high educational qualifications. 'Brain circulation', 'brain gain' and 'reverse brain drain' are the terms that are frequently referred to when discussing this phenomenon. The view in current academic research and political debates that brain drain has a positive impact on a country's development contrasts with the narrower and nationalist view that it has a negative impact on a country's development. If technological infrastructures, research centers, communication networks and living opportunities are not provided to encourage the return of qualified people, the possible consequences of brain drain for developing countries can be negative. This review article aims to summarize, synthesize and interpret the existing knowledge on this topic. The main questions are 'how brain drain has been experienced in the historical process, what are the important milestones, its status in Turkey and other countries, and its significance for Turkey in the context of effects for the countries'.

Keywords: *Brain drain, Brain circulation, Brain gain, Reverse brain drain, Ability drain.*

1. Giriş

Bilim ve teknoloji alanında ilerlemede önemli rol üstlenen, iyi eğitime sahip donanımlı insan gücünün varlığı, her ülke için çok büyük önceliğe sahiptir. Bu nedenle, yüksek eğitilmiş ve nitelikli insan gücünün göçü olarak ele alınan 'beyin göçü', gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bilimsel, sosyal ve ekonomik yönden etkilemektedir. Küresel göç hareketliliğinde önemli yer tutan 'beyin göçü' yıllar içinde artış göstermekte ve Türkiye'de de yurt dışındaki örneklere benzer biçimde yaşanmaktadır. Beyin göçü, kaynak ve hedef ülkeler için nedenleri ve olumlu-olumsuz sonuçlarıyla birlikte ele alınarak değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Bu çalışma, derleme makale formatında kaleme alınmıştır. Derleme makaleler, genellikle belirli bir konu hakkında mevcut bilgileri özetlemeyi,

sentezlemeyi ve yorumlamayı amaçlarlar. Bu çalışmanın temel amacı, özellikle son zamanlarda önemi daha da artan beyin göçü olgusunu kendisiyle ilgili diğer kavramlarla birlikte tanımlamak ve tarihsel süreç içerisinde nasıl gelişmeler gösterdiğini, Türkiye vakasını da dâhil ederek, kapsamlı bir şekilde betimlemektir.

Bu çalışmanın temel sorularını; ‘beyin göçünün tarihsel süreçte nasıl deneyimlendiği, önemli kilometre taşlarının neler olduğu, Türkiye ve diğer ülkelerdeki durumunun nasıl olduğu ve ülkeler için olumlu ve olumsuz etkileri bağlamında Türkiye için ne anlam taşıdığı’ oluşturmaktadır.

2. Beyin Göçü

Beyin göçü terimi, yüksek nitelikli eğitime sahip insanların uluslararası alanda gerçekleştirdiği göçü ifade etmektedir. ‘Beyin’ olarak adlandırılanlar, genellikle üniversite mezunu, doğa bilimleri veya sosyal bilimler alanında etkinlikte bulunan, yüksek entelektüel kapasiteye sahip ve mesleklerinde yaratıcı çalışmalarda bulunan bilim insanları ve profesyonelleri içermektedir. Terim, her ne kadar büyük ölçüde entelektüel bireyleri tanımlasa da daha dar bir çerçevede bilim insanlarını ve teknoloji alanlarında çalışan araştırma ve geliştirme profesyonellerini içermektedir (Oteiza, 1996). Saxenian (2005), 2000 yılı itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (ABD) teknoloji merkezi Silikon Vadisi’ndeki yüksek nitelikli teknoloji çalışanlarının ve mühendislerin yabancı ülkelerde doğduğunu ve büyük çoğunluğunun Asya kökenli olduğunu ifade etmektedir. Benzer biçimde, Avrupa ülkeleri de nitelikli insan hareketini önemsemektedirler. Wächter (2006), dünyadaki birçok ülkede, özellikle de Avrupa’da, ‘beyin’ olarak tabir edilen nitelikli insan hareketliliğinin, özellikle öğrenciler ve bilimsel araştırma yapan bireyler tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Avrupa Birliği (AB), öğrencileri ve genç araştırmacıları hedefleyen Erasmus ve Marie Curie gibi programlar aracılığıyla nitelikli insanların hareketliliğine önem verdiğini göstermektedir (Wächter, 2006).

‘Beyin göçü’ terimi, çoğunlukla tek yönlü bir hareket olarak insan sermayesinin hareketliliği şeklinde tanımlanmaktadır. Beyin göçü kavramı, ilk kez İngiliz Kraliyet Cemiyeti tarafından 1950 ve 1960’lı yıllarda ABD ve Kanada’ya göç eden bilim insanları ve teknoloji çalışanlarını tanımlamak için kullanılmıştır. İzleyen dönemlerde beyin göçü kavramı, daha çok Güney-Kuzey veya gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşen bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Neo-klasik alan yazında beyin göçünün ev sahibi ülkenin teknolojik ve diğer

olanaklarının daha elverişli olmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Giannocolo, 2009). Beyin göçünün iktisadi ve sosyal refah açısından çok önemli sonuçları olduğu ve göç veren ülke açısından ciddi bir kayba işaret ettiği de belirtilmektedir (Gibson & Mc Kenzie, 2011).

Beyin göçünü, daha çok makro yapısal itme-çekme kuramlarına dayandıran ve göç kararının alınmasında daha çok gelir, akademik destek ve istihdam değişkeninin önemli rol oynadığını belirten görüşler de bulunmaktadır (Morano-Foadi, 2006). Bilim insanları ve akademisyenlerin coğrafi anlamda yer değiştirmelerinin bilimin ortaya çıkması kadar eskilere gittiği, bununla birlikte 1970’li yılların sonu ve 1980’li yılların başında beyin göçünün çok sayıda gelişmekte olan ülkeyi etkilediği ifade edilmektedir. Özellikle eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinden çok sayıda bilim insanı ve teknoloji çalışanının Batı ülkelerine göç ettikleri gözlenmiştir. Bilimsel etkinliklerin küreselleşmesi ve iletişim ve bilgi sistemlerini de içeren teknolojik gelişmeler, beyin göçünü kolaylaştıran etmenler olarak ortaya çıkmıştır (Gaillard ve Gaillard, 1997). Beyin göçü, göç teorileri kapsamında itme-çekme faktörlerinin etkisi bağlamında göç tarihiyle birlikte anılmasına karşın, göçmen nitelikleri açısından daha farklı neden ve sonuçlarla tarihsel süreçte yer almaktadır.

3. Tarihte Beyin Göçü

3.1. Uzak Tarihte Beyin Göçü

Tarihte bilgiye ve nitelikli insana verilen değerin her dönemde var olduğu gözlenmektedir. Dönemin ulaşım koşullarının zorluğuna karşın Antik Yunan’daki tanınmış filozof ve eğitimcilerin çoğunun etkinliklerini gerçekleştirmek amacıyla göç etmiş oldukları görülmektedir. Milattan önce 300 yıllarına kadar bu göçün yoğun olarak Atina’ya gerçekleştiği bilinmektedir. Milattan önce 300 yılında, bilim insanlarının daha çok İskenderiye kentine göç ettikleri bilinmektedir. Mısır’ı 100 seneye yakın bir süre yöneten Ptolemaios Hanedanlığının İskenderiye’nin bilim anlamında çekici bir yere dönüşmesinde önemli bir rolü olmuştur. Ptolemaios Hanedanlığı, İskenderiye’nin bir bilimsel cazibe merkezi olarak Atina’nın yerini alması için, krallığın kaynaklarını bilinçli bir şekilde bilimsel alana aktarmıştır. Aristo’nun öğrencisi Phalereumlu Demetrius ve Fizikçi Straton, İskenderiye’ye getirilmişlerdir. Bu iki isim, hanedanlığın bilimsel politikalarında danışmanlık görevi üstlenmişlerdir. Ptolemaios Hanedanlığı, ayrıca, bilimsel alandaki her türlü araç, kitap ve kurumsal yapıyı Atina’dan İskenderiye’ye

transfer etmek için büyük çabalar göstermiştir. Bu doğrultuda, milattan önce 300’le milattan sonra 500 yılları arasında bilimsel ve felsefi alanda yapılan en verimli çalışmalar İskenderiye’de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, İskenderiye’de etkinlik gösteren bilim insanlarının büyük çoğunluğunun İskenderiye kentine bilimsel etkinlikte bulunmak amacıyla göç etmiş kişilerden oluştuğu ve neredeyse hiç Mısır doğumlu bilim insanının bulunmadığı ifade edilmektedir (Dedijer, 1966).

3.2. İslam Dünyasında Beyin Göçü

İslam dünyasında Abbasi Hanedanlığı döneminde Bağdat kentinin bir bilim merkezi haline geldiği, Müslüman ve gayrimüslim bilim insanlarının bu kente çalışmak amacıyla geldikleri; zamanının en önemli bilim merkezlerinden olan Beytü-l Hikme’nin Abbasi Halifesi El-Memun tarafından Bağdat’ta kurulduğu ve özellikle Yunan dilindeki bilimsel eserlerin tercümelerinin burada yapıldığı bilgisi verilmektedir. Dönemin ünlü bilim insanlarından El-Kindi’nin aslen İran’ın Küfe kentinde doğduğu ve bilimsel etkinliklerde bulunmak amacıyla Bağdat’a geldiği bilinmektedir. El -Kindi’nin müzik, felsefe, astronomi, eczacılık, coğrafya ve matematik gibi birçok alanda başarılı çalışmalar yaptığı ve çalışmalarını sırasında Abbasi halifesi El-Memun’dan büyük teşvik gördüğü dile getirilmiştir (Vanden Berghe, 2006).

Kurtulmuş (1992), dünyada her zaman bilim insanlarını kendisine çeken ‘cazibe/çekim merkezleri’ (*centers of attraction*) olduğundan ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde kurulmuş Nizamiye Medreselerinin, dönemin bilim insanları için birer çekim merkezi olduğundan söz etmiştir.

3.3. Orta Çağda Beyin Göçü

Le Hir (2022), 17.yy’da Fransa’da gördükleri baskı nedeniyle Fransız Protestanlarının İngiltere, Hollanda, İsviçre, Norveç, Danimarka ve Prusya gibi çevredeki Protestan ülkelere göç ettiklerinin altını çizmektedir. Fransa’dan göç eden Protestan nüfus içinde büyük oranda zanaatkar ve teknik eleman bulunması nedeniyle, bu hareketliliğin beyin göçü olarak nitelenebileceği ve bu göçün sonucunda Fransa’nın çok sayıda nitelikli insan kaybettiği belirtilmektedir.

Bizans’ın yıkılmasıyla birlikte İtalyan kentlerine göç eden bilim ve düşün insanlarının Rönesans’ın ortaya çıkmasında önemli bir etkisi olduğu söylenmektedir (Najib vd., 2019). Orta Çağda gerçekleşen beyin göçü olgusunun

etkilerinin Timurlular Devleti üzerinden irdelendiği bir çalışmada, o dönem Timurlular Devleti'nin ülkelerine nitelikli bilim insanlarını, şairleri ve sanatkarları çekmeyi hedefleyen politikası sebebiyle, Timurluların başkenti Semerkant, dönemin en önemli bilim merkezlerinden birisi olmuştur. Bu durum, literatürde, 'Timurlu Rönesans'ı terimiyle ifade edilmektedir (Yüksel, 2017). Osmanlı Devleti'nin 1450 yılından itibaren sahip olduğu gücü arttırması ve Timurların zayıflamasıyla beraber Batı Türkistan'dan Osmanlı Devleti'ne doğru bir beyin göçü gerçekleşmiştir. Göçü gerçekleştirenler arasında dönemin önemli astronomlarından Ali Kuşçu olduğu gibi devrin önemli şairleri de yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'ne doğru gerçekleşen bu beyin göçünün en önemli etkeni dönemin Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'in devletin yeni başkenti olan İstanbul'u bilim merkezi haline getirmek istemesidir (Ercilasun, 2000).

3.4. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Döneminde Beyin Göçü

Bornman (1967), beyin göçünün gerçekleşmesinde en önemli etkenin bir ülkede yaşanan siyasal baskı ortamı ve tehditler olmadığını belirtmektedir. Örneğin, Nobel Ödülü sahibi Enrico Fermi, Albert Einstein ve Edward Teller gibi bilim insanlarının ABD'ye göç etmelerinde, bu ülkedeki çalışma ortamının ve fırsatların daha önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir. Bornman (1967), Başkan Johnson'un bilim ve teknoloji bürosunda görev yapmış olan C.V. Kidd'in, bilim insanlarının ABD'yi tercih etmelerinde; yüksek maaşlar, araştırma olanakları, yükseköğrenim kurumları ve sanayinin de etkili olduğunu belirttiğini bildirmiş sunmaktadır.

Fortney (1972), göçmenlerin ABD'nin bilim ve ticaret yaşamına çok büyük katkılarda bulduklarını belirterek, bu hareketliliğin özellikle 20.yy'ın başıyla Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte daha yoğun bir şekilde yaşandığını söylemiştir. Holton (1981), Almanya başta olmak üzere İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde 1920'li yıllarda etkisini göstermeye başlayan faşizm dalgasının çok sayıda bilim insanının ABD'ye göç etmesine sebep olduğunu söylemiştir. Yazar, 1933'le 1941 yılları arasında sayıları 100'ü bulan fizikçinin çalışmalarını sürdürmek amacıyla Amerika'ya göç ettiklerini ve bu göçler sayesinde Amerika'nın doğal bilimlerde başat ülke haline gelmesinde önemli bir rol oynadıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte ABD'de halihazırda bulunan başarılı bilim insanları ve onların bilime yaptıkları önemli katkıların da bu göçlerin gerçekleşmesine etkili olduğu bilgisi verilmektedir. Einstein'ın göç

etmeden önce Amerika'ya yaptığı ziyaretlerde orada çalışmalarda bulunan genç bilim insanlarının başarılarından etkilendiği vurgulanmıştır.

Meding (1992), Almanların, 1945-1955 yılları arasında Güney Amerika kıtasına yaptıkları göçün gerçekleşmesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ülkenin çöküntü halindeki durumunun etkili olduğunu dile getirmiştir. Savaş sonrası Almanya'da galip müttefik devletlerin göç karşıtı politika ve yasaklarının bazı Almanların düzensiz kanalları kullanarak ülkelerini terk etmelerine sebep olduğu açıklanmıştır. Almanların göç etmek için tercih ettikleri ülkelerin başında Arjantin'in geldiği gözlenmiştir. Bu durumun en önemli sebepleri arasında; dönemin Arjantinli politikacılarının Alman dostu görüşleri ve hâlihazırda Arjantin'de mevcut bulunan Alman kökenli Arjantin vatandaşları ve Arjantin'in Almanlara sağladığı istihdam olanaklarının yer aldığı vurgulanmaktadır. Almanların Arjantin'e gerçekleştirdikleri bu düzensiz göç hareketinin çoğunlukla denizaltılar gibi olağandışı araçlarla gerçekleştirildiği bilgimize sunulmaktadır. Bu düzensiz göçün, hem Arjantin devleti hem de göç eden nitelikli Almanlar için, olumlu sonuçlar doğurduğu ifade edilmektedir. Arjantin'e göç eden Alman bilim insanları ve profesyonellerin o dönemki Arjantin ekonomisinin yükselişe geçmesinde çok büyük bir etkileri olduğu ve 1945-1955 yılları arasında Arjantin'in dünyanın önemli ekonomilerinden birisi olduğu ifade edilmektedir.

Klich (1995), İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arjantin Başkanı Juan Peron'un kalkınma planları içerisinde, Avrupa'dan ve özellikle Almanya'dan gelen bilim insanlarının Arjantin'in nükleer araştırmalarında çok önemli etkinliklerde bulduklarını bildirmektedir. Beyin göçünün hedef ülkeler üzerine yapabildiği olumlu katkılara gösterilebilecek en önemli örneklerden birisi de İkinci Dünya Savaşı dönemi öncesinde Nazi Almanyası'nda 1933 yılından itibaren devlet memurluğu görevinden zorla uzaklaştırılan Yahudi kökenli Alman Akademisyenlerinin bir kısmının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin üniversitelerinde görevlendirilmelerini örnek olarak gösterebiliriz. Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'da istenmeyen bireyler haline gelen Yahudi bilim insanları Mustafa Kemal Atatürk'ün 1931 ve 1933 yılları arasında başlattığı yükseköğretim reformu doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'ne bilimsel faaliyetlerde bulunmaları amacıyla davet edilmişlerdir. Bu gelişmeden daha önce, 1932 yılında yükseköğretimin durumuyla ilgili rapor hazırlaması amacıyla, İsviçre Cenevre Üniversitesi'nden pedagoji uzmanı Yahudi asıllı Profesör Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir. Malche'nin raporu doğrultusunda Türk

yükseköğreniminde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Nazizmin baskısından dolayı 1933 ve sonrasındaki yıllarda Türkiye'ye göç eden ve bilimsel faaliyetlerini burada sürdüren bilim insanlarına örnek olarak, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri'nde ders veren hukukçu Ernst Hirsch, iktisatçı Fritz Neumark ve tıpcı Philipp Schwartz gösterilebilir. Türkiye'de faaliyette bulunmuş olan Musevi bilim insanlarının başarılı faaliyetlerinin en önemli örneklerinden biri olarak Pediyatrist Albert Eckstein'in çalışmalarını da gösterebiliriz. Eckstein, Anadolu'nun köylerini gezmiş ve karşılaştığı sağlık sorunları hakkında istatistiki bilgiler hazırlamıştır. Eckstein'in hazırladığı bu istatistiki belgeler, Anadolu'da çocuk ölümlerinin engellenmesini sağlayacak başarılı çalışmalar yapılmasının önünü açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Türkiye'de çalışmalarda bulunan Yahudi bilim insanlarının bir kısmı Almanya'ya dönerken, önemli bir kısmı kendilerine daha iyi ekonomik olanaklar sunan ABD'yi tercih etmiş ve ABD de kendisine gelen Yahudi bilim insanlarının verimli bilimsel çalışmalarından yararlanma olanağı kazanmıştır (Reisman, 2007; Erdem, 2012; Bahar, 2010; Heinzelmann, 2015; Akar, 2004).

3.5. Doğu Bloku'nun Dağılması Sonrasında Beyin Göçü

Tarihteki önemli beyin göçü hareketlerinden biri de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra gerçekleşmiştir. Volz (2002), Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce de Rusya'dan beyin göçü gerçekleştiğini; ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkenin serbest pazar ekonomisine geçmesiyle birlikte derin bir ekonomik kriz içine girildiğini ve bu durumun da kalıcı beyin göçlerine neden olduğunu bildirmektedir. Batı dünyasında ve özellikle ABD'de hâlihazırda mevcut olan nitelikli bilim insanları ve profesyonellere istihdam sağlama politikasının, Rusya'daki nitelikli insanlar için çekici bir etki yarattığı ifade edilmektedir. Voltz (2002), bu göçlerde ekonomik etkenlerden daha çok sosyal ve siyasal faktörlerin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, 1986 ve 1992 yılları arasında bilimsel alanda etkinlik gösteren iş gücünün %30'unun (600,000'den fazla insanın) Rusya'yı terk ettiğini belirtmektedir. Rus yetkililerin gerçekleşmekte olan bu göç hareketliliğinden endişe duydukları ve bu durumun Rusya'nın bilimsel gelişimine sekte vuracağını düşündükleri ifade edilmektedir. Dünya Bankası Grubu'nun göç ve beyin göçü üzerine hazırlamış olduğu raporda da (2019) özellikle düşük gelirli ülkelere doğru bir beyin göçünün gerçekleştiği ifade edilmiştir. Raporda sunulan grafiğe göz atıldığında,

özellikle Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri özelinde yüksek eğitimli ve nitelikli insanların yurt dışına göç gerçekleştirme oranlarının yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Raporda verilen bilgilere bakıldığında, yükseköğrenim görmüş kişilerin Ermenistan ve Letonya'da %40'tan fazlası, Bosna Hersek'te %55'i; Romanya, Kuzey Makedonya, Moldova, Kazakistan ve Arnavutluk'a baktığımız zaman ise %40'ının yurt dışına göç ettiği gözlemlenmektedir. Bu sayısal veriler ışığında Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinden gelişmiş olan ülkelere doğru gerçekleşen göçte temel motivasyon kaynağının, daha iyi ekonomik koşullara kavuşmak olduğunu ifade edebiliriz.

3.6. Asya Kıtasından Batı Dünyasına Beyin Göçü

1960'lı yılların başından itibaren gelişmekte olan ülkelere ABD başta olmak üzere Batılı gelişmiş ülkelere doğru sürekli bilim insanı ve teknik personel hareketliliği yaşanmıştır. Bu hareketlilik, gelişmekte olan ülkelere kaygıya neden olmuştur. Göç eden nitelikli göçmenlerin yokluğu, gelişmekte olan ülkeler için büyük bir kayıp iken; gelişmiş ülkeler için de yarar sağlamıştır. Mezuniyet veya doktora eğitimi sonrasında, gelişmiş ülkelere bilimsel veya teknolojik etkinliklerde bulunan insanlar, ülkelerine dönmeleri halinde kazandıkları bilgilerle ülkelere yararlı olabilecekken; Batılı ülkelere kalmaları durumunda ülkeleri açısından büyük bir kayıp oluşturacağı açıktır.

Çin Hükümeti, Batı dünyasındaki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakalayabilmek için çalışmalarında bulunmak üzere, 1949 yılından itibaren çok sayıda öğrenci ve bilim insanını ABD'ye göndermiştir. Amerika'da çalışmalarda bulunan bilim insanlarının ülkelere geri dönme eğilimleri varken, geri dönme eğilimi 1987 yılından itibaren büyük oranda düşmüştür. 1989 yılında Çin'in başkenti Pekin'in Tiananmen Meydanı'nda yaşanan olaylardan sonra Amerikan Hükümeti'nin, Birleşik Devletler'de kalan her Çinliye kalıcı ikamet vermesiyle birlikte bu göçmenlerin geri dönme oranları daha da azalmıştır. Pek çok gelişmekte olan ülkede nitelikli bilim insanlarının kendilerini geliştirmek için Batı dünyasında çalışmalarda bulunmalarının teşvik edilmesi, kaynak ülke açısından olumsuz sonuçlanmış ve nitelikli insanların yurt dışında yaşamalarına yol açmıştır (Zweig ve Changgui, 2013).

Gulati (1990) tarafından yapılan bir çalışmada, her sene sayıları 10,000 ile 15,000 arasında değişen yüksek nitelikli öğrencinin Hindistan'dan Amerika'daki üniversitelere eğitim görmek amacıyla gittikleri, bu insanların aldıkları eğitim

sonrasında yurtdışında kalmayı tercih ettikleri ve bu durumun da Hindistan'da yüksek nitelikli personel açığı yaşanmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, Hindistan'ın nitelikli iş gücünden Batı ülkelerinin daha çok yarar sağladığı bildirilmektedir.

ABD'deki Hint diasporasını inceleyen Sahay'ın (2009) çalışması, beyin göçünün hem göç veren hem de göç alan ülkeler açısından önemli sonuçları olduğu dile getirilmektedir. ABD ve İngiltere gibi devletlerin uyguladıkları teşvik politikalarıyla nitelikli profesyonel ve öğrencileri kendilerine çektikleri ve eğitimi işgüçlerini geliştirdikleri vurgulanmaktadır. Aynı şekilde göç alan ülkeler açısından da nitelikli göçmenlerin yerel iş gücünün istihdam olanaklarını kısıtlayabileceği ve yerel ölçekte işsizliğe sebep olabileceği ifade edilmektedir.

Beyin göçü sonucu yurt dışında yaşayan Hintli göçmenlerin, ABD başta olmak üzere, yaşadıkları ülkelerde başarılarıyla örnek gösterilen bir azınlık grubu olduklarından söz edilmektedir. ABD gibi teknolojik altyapıya sahip ve teknolojik alanda yatırım olanakları sağlayan ülkelerin yüksek nitelikli göçmenler için çekici özelliklere sahip oldukları ve Hint asıllı nitelikli göçmenlerin bu ülkelere vatandaşlık için başvuruda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu bilgisi verilmektedir (Peng ve Singh, 2014).

Tarihsel süreçte beyin göçü örneklerine baktığımız zaman; bu göçün Güney ülkelerinden Kuzey ülkelere ve Doğudan Batıya doğru gerçekleşmiş olması, kaynak ülke olarak Türkiye örneğinde de göze çarpmakta ve diğer kaynak ülkelerle benzerlik göstermektedir.

3.7. Türkiye ve Beyin Göçü

Türkiye'nin beyin göçü deneyimiyle ilgili doğru verilere ulaşabilme olasılığı düşük olsa da son dönemlerde gerçekleşen beyin göçünde büyük bir artış gözlenmektedir. Sanayileşmiş ülkelere doğru nitelikli insan gücünün hareketlilik göstermesi, ciddi ölçekte bir beyin göçüyle karşı karşıya olunduğunu göstermektedir (Karataş ve Ayyıldız, 2021).

Türkiye'den yurtdışına doğru yaşanan beyin göçüne Cumhuriyet öncesi dönemlerde de rastlansa da ilk olarak yaygın bir şekilde 1960'lı yıllarda gözlenmektedir. Bu dönemde yaşanan beyin göçünün daha çok Avrupa'ya göç eden mühendis ve doktorlar olduğu ifade edilmektedir (Emini ve Gürsoy, 2021). Son zamanlarda, özellikle donanımlı üniversitelerde eğitim görmüş nitelikli

gençlerin yurtdışına gitme eğiliminde oldukları yapılan çalışmalarda görülmektedir (Yılmaz, 2019).

Türkiye kaynaklı beyin göçünün gerçekleşmesinde pek çok etken rol oynamaktadır. ABD’de çalışan 50 Türk akademisyen üzerinde yapılan bir araştırmada, bu akademisyenlerin Amerika’da çalışmak istemelerinin başat nedenleri arasında; uzmanlaştıkları alanda iyi eğitim programlarının varlığı, yüksek maaşlar, uzmanlaştıkları alanda çalışma olanağı ve huzurlu bir iş ortamına sahip olmak dikkat çekicidir (Pazarcık, 2010).

Bir başka araştırmada, yurtdışına göç eden akademisyenlerin çalışmalarını yurt dışında sürdürmek istemelerinin sebebi olarak; yurt dışındaki araştırma olanaklarının daha iyi olması, çalışmalarını sürdürürken bürokratik engellere takılmamak ve ekonomik olanakların daha iyi olması ifade edilmiştir (Deviren ve Daşkiran, 2014). Köser-Akçapar’ın (2006) çalışmasında ise, ABD’de yaşayan yüksek eğitime sahip Türk asıllı göçmenlerin göç etme motivasyonlarında; daha iyi ekonomik olanaklara kavuşmak, daha iyi bir çalışma ortamına sahip olmak ve hedef ülkenin entelektüel seviyesinin yüksek olması gibi etmenlerin etkili olduğu gösterilmiştir (Köser-Akçapar, 2006).

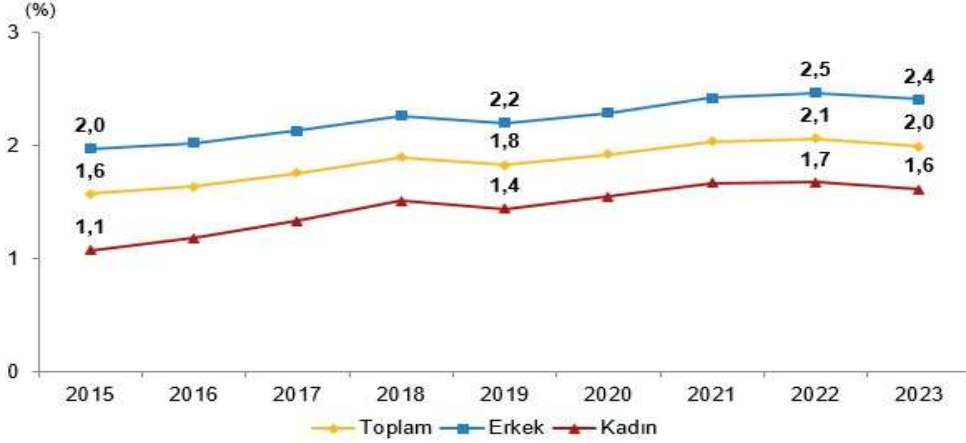
Tansel ve Güngör (2003), ABD’de yükseköğrenim görmüş Türk öğrencilerin geri dönüp dönmeme isteklerinde etkili olan faktörlere ışık tutmaktadır. Araştırmaya katılan lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğrencilik yapan katılımcıların %88’i, hedef ülkedeki akademik yaşamın Türkiye’den daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Yurt dışında eğitim görmenin onlara kazandıracığı prestij, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun seçiminde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların yarısına yakını, başlangıçta, eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkeye dönmeyi planlarken, yurtdışı deneyiminden sonra hedef ülkede kalmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarıya yakını Türkiye’de yaşanan ekonomik istikrarsızlığın önemli bir itici faktör olduğunu ifade ederken, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra üniversite mezunları arasında gözlenen işsizliğin bunun bir göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar, Türkiye’de yaygın olduğuna inandıkları rüşvet, nepotizm ve adam kayırmacılığın da kariyerlerini ABD’de sürdürmek için sebep oluşturduğunu belirtmişlerdir. Milli Eğitim Bakanlığı veya Yükseköğretim Kurumu (YÖK) bursuyla yüksek lisans veya doktora düzeyinde eğitim için Amerika’ya gönderilen öğrencilerin bir kısmının, geri dönüp verilen burs karşılığı bir üniversitede görev almak yerine, Amerika’da çalışıp burs ücretini geri

ödemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Çeşitli burslarla yurtdışında eğitim gören öğrencilerin bir kısmı Türkiye'ye dönmek istememektedir. Bunun temel nedeni, Türkiye'de akademik yaşama yeteri kadar önem verilmediğini düşünmeleri ve dönünce görevlendirilecekleri yeni açılan devlet üniversitelerinin yeterli alt yapı ve teknolojik olanaklara sahip olmaması sebebiyle yapmak isteyecekleri bilimsel çalışmaları gerçekleştiremeyecekleri inancına sahip olmalarıdır.

Son yıllarda ivme kazanan göç etme isteğinin ana motivasyonunda fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Tansel ve Güngör'ün (2003) araştırması ekonomik koşullarının günümüzle benzerlik gösterdiğini, bilim insanlarının Türkiye'de akademik alana ve bilimsel çalışmalara gerekli önemin verilmediğine dair görüşlerinin de günümüzde yapılan araştırmalarla ve medyaya yansıyan ifadelerle örtüştüğü görülmektedir. Bu sonuçlar ise, günümüzde Türkiye'de sağlık çalışanları ve mühendislerin yurt dışına göç etmek istemesinin, 1960'lı yıllarda yaşananlarla benzerlik gösterdiğini düşündürmektedir.

Bir ülkenin nitelikli ve iyi yetişmiş sağlık çalışanlarına sahip olması, o ülkenin genel refah düzeyinin en önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Eğer bir ülke yeterli sayıda donanımlı sağlık çalışanına sahip değilse, o ülkenin vatandaşlarının sağlık hizmetlerine erişebilmelerinde ciddi sıkıntılar olduğu ve olacağını söyleyebiliriz. Sağlık hizmetlerine erişemiyor olmak temel bir insan hakkı ihlali olarak yorumlanabilir. İnsanların sağlık hizmetlerinden yeteri kadar ve hatta hiç yararlanamaması özellikle az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde gözlenen ciddi bir sorundur.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 26 Eylül 2024 tarihinde Türkiye'nin beyin göçü istatistiklerine dair verilerini açıklamıştır (Şekil 1). TÜİK'in istatistiklerine göre yükseköğretim mezunları arasında 2015 yılındaki beyin göçü %1,6 iken, 2023 yılına bakıldığında zaman bu oranın %2 olduğu görülür. 2023 yılı göz önünde bulundurulduğunda; kadınların gerçekleştirdiği beyin göçü oranının %1,6, erkeklerin gerçekleştirmiş olduğu beyin göçünün ise %2,4 oranında olduğu görülmektedir. Yıllara paralel olarak beyin göçü oranında artış olduğunu gösteren bu verilerin ilerleyen yıllarda artışın devam etmesi durumunda doğuracağı sorunlara işaret etmesi önemlidir.

Tablo 1. Cinsiyete göre yükseköğretim mezunlarının beyin göçü oranı, 2015-2023

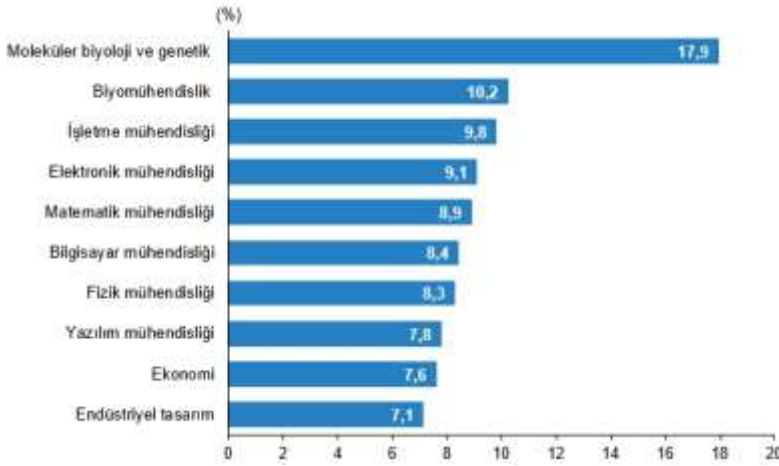
Kaynak: Yükseköğretim Beyin Göçü İstatistikleri, 2021-2023 (TÜİK, 2024).

TÜİK'in istatistiklerine göre üniversite mezunlarının eğitimlerini tamamladıkları bölüme göre gerçekleştirdikleri beyin göçü oranına bakıldığında (Şekil 2) ise, moleküler biyoloji ve genetik bölümü mezunların ilk sırada yer alması Türkiye açısından çok büyük bir kayıp olarak değerlendirilmelidir. Yükseköğrenim mezunların en çok göç ettiği ülkenin ise ABD olduğunun belirlenmesi (Şekil 3), beyin göçünün çekici faktörlerini vurgulaması anlamında beyin göçüne ilişkin alınacak önlemlere yol gösterici olabilmektedir.

Hekimlerde görülen beyin göçü hareketliliği, sağlık politikaları açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur. Bu durumun, özellikle Türkiye gibi hekim sayısında eksiklik görülen ülkelerde, dikkate alınması gerekir. Türkiye'de tıp fakültesini yeni bitirmiş ve daha mesleğe atılmamış doktorların yurt dışına göç etme motivasyonlarını etkileyen faktörleri araştıran çalışmada, yeni mezun doktorların %54,6'sının yurt dışında çalışmaya yönelik bir motivasyona sahip oldukları görülmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleriyle kıyaslandığı zaman, Türkiye'de doktor başına düşen hasta sayısının fazla olduğu görülmektedir. İlaveten yurt dışındaki doktorlar, Türkiye'deki meslektaşlarına kıyasla, daha fazla ücret almaktadırlar. Hekimler, kendi çocuklarının geleceği için yurt dışındaki eğitim olanaklarının daha iyi

olduğunu da değerlendirmektedirler. Özetle, en önemli sebeplerin başında; ücretler, çalışma koşulları ve tıptaki teknolojik olanakların daha gelişmiş olması gelmektedir (Mollahaliloğlu vd., 2014; Stilwell vd., 2004; Astor vd., 2005; Yıldırım, 2010; Karatuzla, 2024; Öncü vd., 2018).

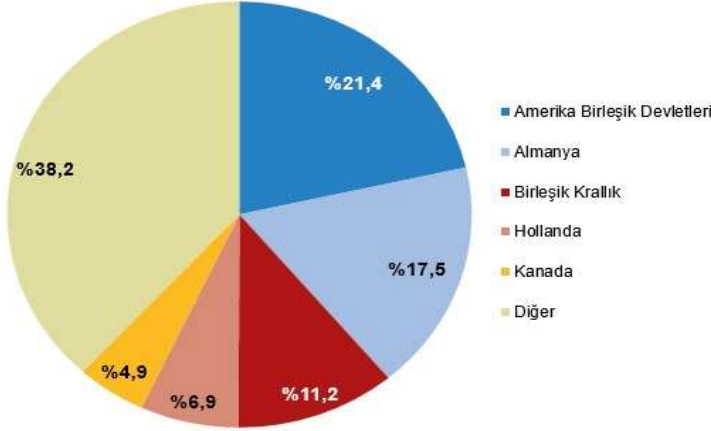
Tablo 2. Yükseköğretim mezunlarının tamamladıkları bölüme göre beyin göçü oranı, 2023

Kaynak: Yükseköğretim Beyin Göçü İstatistikleri, 2021-2023 (TUİK, 2024).

Tıp fakültesi öğrencileri arasında mesleklerini yurt dışında sürdürme eğilimini ele alan bir çalışmada ise (Kaya vd., 2023), 82 gönüllü öğrenciyle görüşülmüş ve %94'ünün mesleklerini yurt dışında sürdürmeye istekli ve kararlı oldukları görülmüştür. Öğrencilerin, Türkiye'deki yoğun çalışma sürelerini, hekimlere karşı gerçekleştirilen fiziksel ve sözel şiddeti, işyerlerinde karşılaştıkları baskı ve mobbingi en önemli nedenler olarak ifade ettikleri görülmüştür. Öğrencilerin en çok göç etmek istedikleri ülkeler arasında ise Almanya, İngiltere ve ABD'nin ilk sıralarda olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Yükseköğretim mezunlarının göç ettikleri ülke dağılımı, 2023

Kaynak: Yükseköğretim Beyin Göçü İstatistikleri, 2021-2023 (TUİK, 2024).

Yakın tarihli bir araştırmada (Yılmaz ve Aydın, 2023), 2022 yılı itibariyle Türkiye’den çok sayıda hekimin yurt dışına çalışmak için göç ettiği ve bu durumun sağlık sisteminin işleyişi açısından sorunlar doğurduğu ifade edilmektedir. Hekimler arasında gerçekleşen beyin göçünün sebeplerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada, Türkiye’de aktif görev alan 402 doktora ulaşılmış ve şikâyet ettikleri konular ele alınmıştır. Çalışma sonucunda tespit edilen sebepler; yeteri kadar maddi gelir elde edememek, sağlık sektöründe yoğun bir şekilde karşılaşılan şiddet olguları, hastalarla yeteri kadar ilgilenebilecek muayene sürelerine sahip olmamak, iş yerlerinde gözlenen mobbing olguları, örgütsel aksaklıklar, mesleğin hatalı icra edilmesi ve geleceğe ilişkin kaygılar/şikayetler olarak sıralanmıştır.

Doktorlar gibi kariyerlerini yurt dışında sürdürmek isteyen bir diğer meslek grubu da mühendislerdir. Akın ve Karadaş (2023), çalışmalarında, son dönemlerde mühendislik ve yazılım alanında etkinlik gösteren çalışanlar arasında mesleki etkinliklerini yurt dışında devam ettirmek konusunda yoğun bir artış yaşandığını ifade etmektedirler. Bu araştırmaya göre, Türkiye’de çeşitli teknoloji kurum ve kuruluşlarında çalışan mühendis ve yazılımcılar, emeklerinin karşılığını alamadıkları ve değerlerinin yeteri kadar bilinmediğine dair bir inancı sahiptir.

Ayrıca, yurt dışında özel yaşamlarına ve kişisel özelliklerine daha fazla saygı duyulduğunu ve çocuklarının eğitimi ve geleceği açısından daha iyi olacağı inancını ifade etmeleri dikkat çekici bir sonuçtur. Mühendis ve yazılımcıların yurtdışına beyin göçü, Türkiye'deki teknoloji şirketleri ve özellikle yeni girişimler (*startup*) için personel açığı oluşturma riski doğurmaktadır. Bu durum, Türkiye'deki teknoloji ve mühendislik alanında etkinlikle bulunan kuruluşlarda donanımlı personel açığına yol açması ve bunun da Türkiye'nin teknoloji alanında yapacağı muhtemel bir atılımı olumsuz etkileyeceği düşünülmelidir.

Bilişim sektöründe 20 yıl önce gerçekleştirilen bir araştırmada (Kırlıdog, 2004), yetenekli uzmanların mesleklerini sürdürmek için yurt dışını tercih etmelerinin gelişmekte olan ülkeler için sorun oluşturduğu ifade edilmektedir. Bilgisayar mühendisliği öğrencilerinin yurt dışına göç gerçekleştirme isteklerinin incelendiği bu çalışmada, sanayileşmiş ülkelerin yetenekli bilişim uzmanlarını ve bilgisayar mühendislerini kendilerine çekmek için çeşitli programlar uyguladıkları; buna karşılık gelişmekte olan ülkelerin de yurt dışında çalışan başarılı girişimcileri ve bilgisayar mühendislerini anavatanlarına geri getirebilmek veya onlardan yararlanabilmek için girişimlerde buldukları bildirilmektedir. Özellikle bilişim alanında gerçekleştirilen beyin göçü, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında var olan teknolojik gelişme açığının artmasına sebep olmaktadır. Bu araştırmaya göre, Türkiye'de eğitimini sürdüren çok sayıda bilgisayar mühendisliği öğrencisi, kariyer planlarını yurt dışında çalışmak üzerine yapmaktadır. Araştırmacı bu durumun Türkiye'deki yetkili merciler tarafından dikkate alınması gerektiği uyarısını 20 yıl öncesinden yaptığını göstermesi açısından önemlidir.

Bilişim Teknolojileri (BT) mezunlarının beyin göçü olgusunu farklı boyutlarıyla inceleyen bir başka araştırmada (Metin ve Ertan, 2022), bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bilişim sektörü en hızlı gelişen alanlardan biri olarak saptanmıştır. Hızla gelişen bilişim sektörünün ülkelerin bilişim altyapılarına, yazılım uygulamalarına ve bu alanda çalışacak insan kaynaklarına çok büyük maddi kaynaklar aktarmasını gerektirmektedir. Bilişim alanında sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanabilmesi ve bu alandaki yeniliklere ayak uydurulabilmesi için nitelikli işgücünün eğitiminin ve eğitilmiş iş gücünün ülkede kalmasının önemli faktörler olduğu ifade edilmiştir. Bu araştırmaya göre, bilişim alanında yükseköğrenim gören nitelikli işgücünün yurt dışına göç oranı %11,4 olarak bildirilmektedir. Bilişim alanı mezunlarının yurt dışına göç etme sebepleri

arasında; hedef ülkelerdeki yaşam koşullarının daha iyi olması, bilişim sektöründeki iş olanaklarının daha geniş olması ve hedef ülkedeki diaspora topluluğunun yönlendiriciliği, Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesiyle birlikte yurt içi ve dışındaki maaş farkının iyice açılması ve özellikle Covid-19 pandemisinin Türkiye gibi ülkelerden sanal beyin göçünü (*virtual brain drain*) arttırması en önemli etkenler olarak sayılmıştır. Türk bilişimcilerin en çok tercih ettikleri hedef ülkeler arasında ilk sırada %26,6 ile ABD, %14,9 ile Almanya, %11,4 ile Birleşik Krallık, %11,2 ile Hollanda ve %3,9 ile Kanada yer almaktadır.

Son yıllarda Türk medyasında yer alan haberlere göz atıldığı zaman beyin göçü olgusunun lise döneminde ortaya çıkmaya başladığının ifade edildiği göze çarpmaktadır. İstanbul Erkek Lisesi, Alman Lisesi ve Galatasaray Lisesi gibi yabancı dille eğitim veren ve Liselere Geçiş Sistemi (LGS) sonuçlarında %1’lik dilimde yer alan köklü eğitim kurumlarının öğrencilerinin göze çarpan bir çoğunluğunun, daha lise çağlarında, yükseköğretimlerini gerçekleştirmek amacıyla Fransa, ABD, Kanada ve Almanya gibi ülkeleri tercih ettikleri dile getirilmektedir. Özellikle 2022 yılında Alman Lisesi’nden mezun olan öğrencilerin neredeyse tamamının yükseköğrenim için tercihlerini Almanya’dan yana kıldıkları bilgisi dikkate değerdir (Cumhuriyet, 2021; Serbestiyet, 2023).

Türkiye’nin beyin göçü deneyimi, diğer ülkelerde yaşanan beyin göçü nedenleriyle benzerlik göstermekte ve hedef ülkelerin de ABD, Kanada, Almanya, İngiltere gibi aynı gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Bu realite ise, gelişmiş ülkelerin hedef ülke özelliği göstererek beyin göçü tarihinde her zaman çekici konumda oldukları ve bu durumun süreklilik sağlamasıyla hedef ülkelerin farklı alanlarda ilerlemeler gerçekleştirdikleri söylenebilir.

4. Beyin Göçünün Hedef ve Kaynak Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Van der Kroef (1970), gelişmekte olan ülkelerde uzun vadede ekonomik gelişme ve istikrar sağlanması açısından karşı karşıya kalınan en büyük tehlikelerden birinin, nitelikli ve becerikli insanların gelişmiş sanayi ülkelerine göç etmesi olduğunu söylemektedir. Özellikle ABD’nin küresel ölçekte gerçekleşen nitelikli insan hareketliliğinden en çok yarar sağlayan ülke olduğunu ifade etmektedir.

Straubhaar (2000), ABD’ye göç eden insanların geldikleri ülkelerin ortalama eğitim düzeyinin üzerinde yer aldıklarını dile getirmektedir. Yazar,

21.yy'da yüksek nitelikli insanların bir ülkeye göç etmesinin, o ülkenin ekonomi ve diğer alanlarda gelişip ilerlemesinde önemli ve belirleyici bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Straubhass (2000), AB ülkeleriyle karşılaştırıldığı zaman, ABD'nin daha yüksek oranda beyin göçü çektiğini bildirmekte ve AB'nin ABD kadar beyin göçü almamasının sebebini de akademi ve sanayi arasındaki etkileşim olanaklarının çokluğuna bağlamaktadır. Ayrıca, Neoklasik Büyüme Teorisi'nin tersine, Yeni Büyüme Teorisi'nde insan sermayesinin dışsal olarak pozitif bilgi üretimine katkıda bulunduğu ve bu sebeple nitelikli insan sermayesine sahip ülkelerin daha çabuk büyüme gerçekleştirdiklerine dikkat çekmiştir. ABD'nin Kalifornia Eyaletinde bulunan Silikon Vadisi gibi teknolojik merkezlerin üretim ve yatırım olanaklarıyla 'merkez-çevre' etkisi yarattığı, böylece daha az gelişmiş çevre ülkelerden gelişmiş olan merkez ülkelere insan hareketliliği sağlandığı ifade edilmiştir. Yazar, daha az gelişmiş çevre ülkelerde yaşayan nitelikli insanların merkez ülkelere doğru hareketliliği sağlanarak onlara daha iyi gelir ve çalışma ortamları sunulduğunu açıklamaktadır. Straubhaar (2000), merkez-çevre arasında gerçekleşen beyin göçü hareketliliği sayesinde yoksul bölgeler daha da yoksullaşırken zengin bölgelerin daha da zenginleştiğini söylemektedir. Bu, gelişmekte olan veya az gelişmiş bir ülkede yetişen nitelikli bir insanın gelişmiş bir ülkeye beyin göçü gerçekleştirmesinin, gelişmekte olan ülkeler için büyük bir kayıpken, gelişmiş ülkeler için bir kazanç olduğunu ifade etmektedir. Son olarak, bir ülkenin yüksek nitelikli iş gücüne çekici gelebilmesi için yeniliklere açık ve yabancılara karşı hoşgörülü olması gerektiğini belirtirken, çekici faktörlerin beyin göçünün oluşmasında çok büyük bir rolü olduğunu ifade etmiştir (Straubhaar, 2000).

Agrawal (2014), ABD'deki girişimcilik ve inovasyon alanlarında yüksek nitelikli göçmenlerin çok önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. ABD'de girişimcilik ve inovasyon alanında çalışanların dörtte bire yakınının göçmenlerden oluştuğu ve göçmenlerin bu alanda yaptıkları başarılı etkinliklerin son 30 yılda artış gösterdiği ifade edilmiştir. Amerika'da çalışan göçmenlerin, kısa vadede hemen gözlenmese bile, uzun vadede buldukları ülkeye yararlı işler yaptıkları dile getirilmiştir.

Yoksul ülkelerden zengin ülkelere doğru gerçekleşen göç hareketliliği daha çok beyin göçü biçiminde gerçekleşmekte ve bu hareketlilik gelişmekte olan ülkelerde kaygıyla karşılanmaktadır. Küreselleşme insan sermayesinin hali hazırda kısıtlı olduğu bölgeleri daha da kısıtlı hale getirmekte buna karşılık insan

sermayesi güçlü olan bölgelerin daha da gelişmesine yol açmaktadır. Bu durum, ülkeler arasında mevcut olan eşitsizliği daha da derinleştirmektedir (Docquier ve Rapoport, 2012).

Tavakol (2012), farklı ülke örnekleri üzerinden beyin göçü olgusunun nedenlerini ve sonuçlarını irdelediği çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerin beyin göçüyle başa çıkabilmesi için, nitelikli iş gücü için mikro düzeyde iş güvenliği, daha iyi istihdam olanakları, iş doyumu, ekonomik istikrar, akademik gelişmeye uygun bir ortam yaratılması gerektiğini bildirmiştir. Yazar, bunlarla birlikte iyi bilim ve teknoloji alt yapılarının sağlanması, etkili bilim ve teknoloji politikaları geliştirilmesi, gayri safi milli hasıladan bilim ve araştırmaya daha fazla pay ayrılması ve bilimsel kuruluşların desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, makro düzeyde gerçekleştirilmesi gereken özelliklerin ise siyasal istikrar, farklı kültürlerle açık olma ve barış ortamının sağlanması gibi özellikler olduğunu vurgulamıştır.

Beyin göçünün yanı sıra tartışılan bir başka kavram da yetenek göçüdür (*ability drain*). Bu kavramla, ister spor ister sanat ve benzeri konular olsun, uğraştıkları herhangi bir konuda, yetenekleri doğrultusunda başarılı olma potansiyeli yüksek olan kişiler kastedilmektedir. Yetenek, eğitimle çok ilgilidir ve hem beyin hem de yetenek göçü, kaynak ülkeler için çoğunlukla yaratıcı ve üretken insan sermayesinin azalmasına yol açmaktadır (Schiff, 2024). Nitelikli insanların gerçekleştirdiği göçün hem kaynak hem de hedef ülkeler üzerindeki etkileri akademik alanda 1960'lı yıllardan beri çalışılmaktadır. Ancak, olumlu veya olumsuz bir etkisinin tam anlamıyla ortaya konulamadığını, ama yine de az gelişmiş kaynak ülkeler için küçük ölçekte olumlu bir sonucunun olabileceğini ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır (Berger, 2022). Bilim insanları ve araştırmacıların uluslararası ölçekte hareketliliği için araştırma olanaklarının ve kurumsal desteklerin sağlanması gerekmektedir. Bir ülkenin inovasyon alanına vermiş olduğu önem, bu alanda çalışmalarda bulunan bireylerin göç kararı almasında etkili olmaktadır (Hall, 2005).

4.1. Beyin Göçü ve Beyin Dolaşımı

Yabancı bilim insanları ve mühendislerin, ABD'nin bu alandaki potansiyelini geliştirici bir etkide bulunduğu söylenmektedir. ABD'de araştırma ve geliştirme alanında etkinlik gösteren çalışanların %29'u göçmenlerden oluşmaktadır. Daha önceki dönemlerde tek yönlü bir özellik gösteren bu

hareketlilik, bu alanlarda çalışanların anavatanlarına dönme eğilimleri göstermeleriyle birlikte, daha dolaşımsal bir özellik göstermeye başlamış ve bu durum beyin dolaşımı (*brain circulation*) olarak adlandırılmıştır. Veriler üzerinden değerlendirme yapıldığı zaman, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkelerden gelen göçmenlerin ana vatanlarına dönme eğilimini daha çok gösterdikleri için beyin dolaşımı kavramı içinde değerlendirilebilecekleri söylenmektedir. Çin ve Hindistan gibi ülkelere gelen göçmenlerin ABD’de kalma eğilimi gösterdikleri için daha çok beyin göçü kavramı içinde değerlendirildikleri vurgulanmaktadır. ABD’de doktora çalışmasında bulunan göçmenlerin yarıya yakınının çalışması bittikten sonra ülkelerine döndüklerini, diğer bir bölümünün ise birkaç yıllık çalışma deneyiminden sonra ülkelerine döndüklerini belirtmektedirler. Bununla birlikte, ABD’de kalmayı tercih eden bilim insanlarının da ana vatanlarında çalışan bilim insanlarıyla iletişim içinde kalarak bilgi aktarımında buldukları bildirilmektedir. Doktora çalışmasından sonra ana vatanlarına dönen bilim insanlarının ülkelerinin bilim ve teknoloji alanındaki çalışmalara yaptıkları katkılar üzerine araştırmalar yapılmasının, göç alanında çalışan bilim insanlarına önemli veriler sağlayacağı dile getirilmiştir (Johnson ve Regets, 1998).

Saxenian (2002), Silikon Vadisi’nde etkinlikte bulunan Hindistanlı, Çinli ve Tayvanlı teknoloji personelinin ana vatanlarındaki teknoloji çalışanlarıyla kurdukları etkileşim ağlarının bu ülkeler üzerindeki etkilerini tartıştığı çalışmada, ana vatanla sağlanan etkileşim ve bilgi paylaşımının, beyin göçü hareketliliğini ilerleyen dönemlerde beyin dolaşımına çevirdiğini dile getirmektedir. ABD’de eğitim gören göçmen mühendislerin gelişmiş ülkelerin dışında yer alan ülkeler için ekonomik fırsatlar yarattığı ifade edilerek, bu mühendislerin ülkelerine döndükleri zaman her iki ülke arasında bağlantıları olan teknoloji çalışanları topluluğunun oluşmasına ön ayak oldukları ifade edilmektedir. Saxenian (2002), beyin göçünün daha sonraları beyin dolaşımına dönüşmesiyle, bilim insanları ve mühendislerin oluşturdukları ağbağlar sayesinde aralarında uzak mesafeler bulunan ülkeler arasında teknoloji transferi ve bilgi akışının daha hızlı bir şekilde gerçekleştirildiğini dile getirmektedir.

Chen (2008), 1990’lı yılların ortalarından itibaren çok sayıda Çinli ve Tayvanlı bilim insanı ve mühendisin ülkelerine dönüş yaptığını belirterek dönüş yapan bilim insanları ve mühendisler arasında uluslararası ağbağlara ve teknolojik kuruluşlarla iş birliğine sahip olanların ana vatanlarındaki teknolojik gelişmelere daha çok katkı sağladıkları bilgisini vermektedir.

Daugeliene ve Marcinkeviciene (2009), beyin dolaşımının hem bilgiye dayalı toplumun oluşmasında hem de ulusların ve dünya'nın ekonomik gelişimi açısından yaşamsal öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlara göre insan sermayesi, ülkelerin ekonomik gelişimleri ve bilgiye dayalı bir dünyada rekabet sağlayabilmeleri için merkezi bir rol oynamaktadır. Nitelikli göçmenler, ana vatanları ve yabancı ülkeler arasında hareketlilik sağlayarak bilginin taşınmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Hindistan, Kore ve Tayvan gibi ülkelerin beyin göçü sebebiyle yurt dışına gitmiş olan çok sayıda nitelikli bilim insanı ve mühendisleri, uygulamış oldukları politikalar sayesinde ülkelere geri kazandırarak beyin dolaşımına ve hatta beyin kazanımına (*brain gain*) dönüştürdükleri bilgisini vermektedirler. Bu ülkelerde teknoloji merkezlerinin kurulması, dijital altyapıya yatırım yapılması ve araştırmacılar için vergi ve yasal sistemlerin daha olanaklı hale getirilmesiyle birlikte beyin dolaşımının ve bu sayede de ekonomik gelişmelerin sağlandığı gözler önüne serilmiştir.

Velema (2012), ülkelere geri dönen bilim insanlarının ana vatanları ve geldikleri ülkelerin bilimsel kuruluşları arasında bilgi alışverişinin sağlanmasına ön ayak oldukları ve iki ülkenin kuruluşları arasında iş birliğinin gelişmesine katkı sağladıklarına vurgu yapmaktadır. Ülkelerine dönen bilim insanlarının, bu sayede, ana vatanlarının bilimsel ve teknolojik anlamda ilerlemesine olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Yazar, geri dönen bilim insanları ve teknoloji çalışanlarının, tek başlarına bilimsel gelişmenin sağlanabilmesi için yeterli olmadıklarını, ana vatanlarındaki sosyal, kültürel ve kurumsal yapıların da etkisinin önemli olduğu bilgisini vermektedir.

Stankovic vd. (2014), çok sayıda Güneydoğu Avrupa kökenli yüksek eğitilmiş bireyin daha iyi maaş, kariyer fırsatı ve yaşam olanakları için ülkelerinden ayrıldıklarını belirtmektedirler. Yazarlar, Makedonya başta olmak üzere Güneydoğu Avrupa ülkelerinin bu hareketliliği tersine çevirmek için daha proaktif bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini belirterek, kamu politikalarının yüksek teknoloji merkezlerinin kurulmasını destekleyecek biçimde geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Yazarlar, ayrıca nepotizm ve yolsuzluğun önlenmesinin de bu ülkelerdeki uzun vadeli ekonomik kalkınmanın gelişmesinde etkili olacağını dile getirmektedirler. Aynı çalışmada, beyin dolaşımının gerçekleşebilmesinin ön koşulu olarak iyi gelişmiş bir bilimsel altyapı, bilimsel alana yapılan yatırımlar, akademik alanda özgürlüklerin sağlanabileceği demokratik bir hükümet yapısının varlığının önemli olduğunun altı çizilmektedir.

Gwynne (1999), ABD’de çalışanlar arasında en çok ana vatan özlemi çeken göçmen grubun, yüksek nitelikli Asyalı göçmenler olduğu bilgisini vermektedir. Asyalı göçmenlerin ülkelerine duydukları özlemin en önemli nedenlerinden biri, Amerikalı şirket yöneticilerinin Asyalı çalışanların yeteri kadar sosyal beceriye sahip olamadıkları ve bu sebepten dolayı şirketlerde üst düzey yönetici konumuna gelemeyecekleri inancına sahip olmalarıdır. ABD’de etkinlikte bulunan Asya kökenli bilim insanları ve mühendisler, şirketlerde üst düzey yönetici olma amacı taşımasalar bile, Amerikalı yöneticilerin ayrımcı önyargılarından dolayı kendilerini marjinalleşmiş hissetmektedirler.

4.2. Beyin Göçü ve Ülkelerarası Kurulan Ağbağlar

Varma ve Kapur (2013), bilimsel ve teknolojik alanlarda çalışmalar yapan öğrencilerin gerçekleştirdiği göçü, dünya üzerindeki toplumları ve ülkeleri ekonomik, teknolojik ve sosyal açılardan etkileyen küresel bir olgu olarak tanımlamamaktadırlar. Yazarlar, beyin göçünü tek yönlü bir hareket olarak tanımlarken; beyin göçü gerçekleştiren göçmenlerin ana vatanlarına dönüşünü ise, beyin dolaşımı olarak isimlendirmektedirler. Varma ve Kapur (2013), Hindistan özelinde bakıldığında, yetişmiş başarılı öğrencilerin akademik çalışmalarının bir kısmını yurt dışında gerçekleştirirler bile, daha sonra ülkelere geri dönme eğiliminde olduklarını bildirmektedirler.

Jöns (2009), ‘beyin dolaşımı’ kavramının yüksek nitelikli insan gücünün ağbağsal bir niteliğe kavuştuğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Yazar, farklı ülkelerden bilim insanlarının Almanya’da gerçekleştirdikleri bilimsel etkinliklerin uzun dönemli etkilerini incelediği çalışmasında, Almanya’da akademik etkinliklerde bulunan bilim insanlarının uzun vadede akademik hareketliliğin ve işbirliğinin gelişmesine önemli katkıları olduğunu vurgulamaktadır. Akademik hareketlilik ve beyin dolaşımı sayesinde Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası bilim camiasına yeniden entegre olması kolaylaşmıştır. Beyin dolaşımı sayesinde Alman ve yabancı bilim insanlarının ortak bilimsel çalışmalarının çoğaldığı ve uluslararası bilim camiası ve Alman bilim insanları arasında ağbağların kurulduğu belirtilmektedir.

4.3. Beyin Dolaşımı ve Oluşan Ağbağlara İlişkin Olumlu Görüşler

Parthasarathi (2006), 1960’lı ve 1970’li yıllarda gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerdeki bilim insanları, mühendisler ve sağlık çalışanlarının, gelişmiş

ülkelere gerçekleştirdiği hareketliliğin, kaynak ülkeler için nitelikli personel eksikliği anlamında olumsuz sonuçlara yol açtığına ilişkin görüşlerin hâkim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Güney Kore, Çin ve Tayvan gibi ülkelerde yurtdışından dönüş yapan göçmenlerin ülkelerinde etkili pozisyonlar üstlenerek önemli katkılarda bulduklarını açıklamaktadır. Dönüş yapan göçmenlerin ülkelere katkıda bulunabilmeleri için hâlihazırda gelişmiş araştırma olanaklarının ve merkezlerinin mevcudiyetinin çok önemli olduğunun altı çizilmiştir.

Chand (2019), Afrika kökenli göçmenlerin ABD'deki en eğitimli göçmen gruplarından biri olduğunu ifade etmektedir. Amerika'da yaşayan Afrikalı göçmenler ana vatanlarına insan, sosyal ve finansal sermaye sağlamada önemli bir kaynak rolü oluşturmaktadır. Afrika'daki ülkelerin ekonomik gelişmelerini sağlayabilmeleri için yurtdışındaki göçmen diasporayla ilişkilerini güçlü tutmaları gerektiği belirtilmektedir.

Chen vd. (2022), ülkelerin insan sermayesi oluşturmak için sürekli bir rekabet halinde olduklarını söylemektedir. Çalışmada, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri değerlendirildiğinde, ana vatanlarına geri dönüş gerçekleştiren göçmenlerin çoğunluğunu nitelikli göçmenlerin oluşturduğu ifade edilmiştir. Foster vd. (2021), diaspora topluluklarının, kaynak ülkeyle hedef ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde ve bu sayede beyin dolaşımı sürecinin gerçekleşmesine katkıları olduğunu vurgulamaktadırlar. Yazarların çalışmasında yüksek nitelikli iş gücünün, yurt dışında yaşasalar bile, kaynak ve hedef ülke arasında ekonomik etkinlikler ve teknolojik iş birliklerinin sağlanmasında etkili olacağı ifade edilmiştir.

Postiglione (2013), uluslararası rekabetin, araştırma üniversitelerinin akademik üretkenliklerini sağlamak amacıyla yurt dışındaki kaynaklarla iş birliği yapmaya teşvik ettiğini belirtmektedir. Yazar, Hong Kong'daki üniversitelerin 30 yıllık bir süre içerisinde, uluslararası iş birlikleri sayesinde, sıradan üniversitelerden dünya çapında etkili araştırma yapan üniversitelere dönüştüklerini bildirmektedir. Bunun nedenleri arasında; üniversitelerin kurumsal otonomilerini sağlamış olmaları, ülkeye giriş çıkışların kolay olması, üniversiteler arasında ağbağların kurulmuş olması, uluslararası düzenlemelerin kolay yapılabilmesi ve beyin dolaşımı sayesinde nitelikli bilim insanları ve akademisyenlerin bu üniversitelerde etkinlikte bulunabilmeleri sayılmaktadır.

5. Beyin Göçünün Beyin Kazancına Dönüşümü

Beyin göçü, yüksek nitelikli göçmenlerin yurt dışında kazanılan bilgi ve becerilerle geri dönmeleriyle, beyin kazanımına (*brain gain*) dönüşmektedir. Kaynak ülkelerin, zayıf durumda olan beşerî sermayelerini bu sayede geliştirebilecekleri ifade edilmektedir (Stark vd., 1997).

Yurt dışından dönüş yapan Hint kökenli teknoloji çalışanlarının Bangalore ve Hyderabad gibi Hindistan'ın önde gelen teknoloji şehirleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. ABD'de eğitim görmüş Hindistanlı teknoloji çalışanlarının, ana vatanlarındaki fırsatlardan yararlanmak için önemli oranda geri dönüş gerçekleştirdikleri gözlenmiştir. ABD'de tersine beyin göçü gerçekleştiren Hintlilerin, Amerika'yla Hindistan'da gelişmiş durumda bulunan teknoloji şirketleri arasında iş birliğinin ve iletişimin sağlanmasında etkili oldukları bulgulanmıştır. Ayrıca, geri dönüş gerçekleştiren Hintli teknoloji çalışanlarının kazanmış oldukları yetenekler, uluslararası bağlantılar ve sermayeleriyle Hindistan'daki bilişim teknolojisinin gelişmesine ön ayak oldukları ifade edilmektedir. Beyin dolaşımı sayesinde teknoloji çalışanlarının sadece bilişim teknolojisinin gelişmesine katkıda bulunmakla kalmadıkları, aynı zamanda buldukları kentin fiziksel ve kültürel altyapılarına da katkıda buldukları açıklanmaktadır (Chacko, 2007).

Amerika, Kanada, Çin ve Hindistan örnekleri üzerinden beyin dolaşımı ve uluslararası rekabetin tartışıldığı çalışmalarda, insan sermayesinde görülebilecek eksikliklerin bir ülkenin uluslararası alanda rekabet edebilmesinde önemli bir eksiklik oluşturacağı ifade edilmektedir. Bu durumun özellikle Hindistan ve Çin gibi küresel ölçekte ön plana çıkmaya çalışan ülkeler için önemli olduğunun altı çizilerek, bu ülkelerin yurt dışında yaşayan eğitimli ve iyi nitelikli diasporalarının, bu ülkelerin ekonomik büyümesine ve gelişmesine olumlu etkilerde bulunabilecekleri bildirilmektedir. İyi düzeyde aldıkları eğitimleri sayesinde yurt dışında yaşayan Çinli ve Hindistanlılara, bilgi diasporası (*knowledge diaspora*) dendiği de bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin bu bilgi diasporalarından yararlanabilmeleri için onları kalıcı veya geçici olarak ana vatanlarına dönmeye ikna etmeleri, ya da bu göçmenlerin uluslararası etkinlik ağlarına ana vatanlarını da eklemelerinin gerekli olduğunu vurgulanmaktadır (Tung, 2008).

Afrika kıtasından gerçekleşen beyin göçü, ilerleyen dönemlerde beyin dolaşımı aracılığıyla, kıta için iş birliği projelerine, araştırma ağlarına ve teknolojik gelişmeye olanak yaratabilir. Afrika kıtası ve AB arasında bilimsel

alandaki gerçekleştirilen iş birliği, Afrika kıtasının sosyo-ekonomik alanda ilerleyebilmesinde merkezi bir öneme sahip olabilir. Afrika kıtasından Avrupa'ya giden nitelikli işgücünün geliştirmiş olduğu bilimsel projelerin Afrika kıtası için olumlu sonuçlar doğurduğu şimdiden görülmektedir. Yapılan bir çalışmada AB ülkeleriyle sağlanacak antlaşmaların, Afrika kıtasında beyin dolaşımını sağlayacak ve göçmenlerin geri dönüşünü kolaylaştıracak beyin göçünün yaratabileceği olumsuz etkileri azaltabileceği vurgulanmaktadır (Radwan ve Sakr, 2020).

Beyin göçünün bir ülkenin gelişimine olumlu bir şekilde etkide bulunacağına dair görüş, beyin göçünün özellikle kaynak ülkenin gelişimine olumsuz etkide bulunacağına dair daha önce var olan bakış açısıyla çelişmektedir. Güncel akademik tartışmalar ise daha çok beyin göçünün bilgi ve yetenek transferi, maddi kaynak aktarımı, ekonomik girişimler ve ağbağlar gibi kaynak ülkeler üzerinde olan olumlu etkileri üzerinden yürütülmektedir. Ana vatanlarına dönen nitelikli çalışanların ülkelerinde istihdam yaratılması ve üretkenliğin artırılmasında olumlu etkileri olmaktadır. Nitelikli çalışanların ülkeler arasında yer değiştirmeleri, bilgi transferinin gerçekleşmesinde ve ülkeler arası bilgi ağbağlarının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Kaynak ülkelerdeki çalışma ortamı ve yapısının, geri dönüş gerçekleştiren nitelikli göçmenlerin edindikleri bilgi ve deneyimleri uygulayabilecekleri bir yapıya sahip olmasının, önemli olduğu da bilinmektedir. Geri dönüş gerçekleştiren nitelikli göçmenlerin yaptıkları katkılardan tatmin olmaları için kurumsal politikaların göçmenlerin katkı yapabilmelerini kolaylaştırıcı özelliklere sahip olması gerekir. Kurumsal politikaların yeteri kadar cesaretlendirici olmaması durumunda göçmenler tekrar kaynak ülkelerden başka ülkelere göç edebildikleri bildirilmektedir (Tejada, 2016).

5.1. İlerlemeler, Bilimsel Merkezler, Bilgi Üretimi ve Beyin Göçü

Bilgi çağıyla beraber mekânsal uzaklıklar önemlerini yitirmiş ve yeni çağ, dünya için birçok fırsat ve zorluğu beraberinde getirmiştir. Anında iletişimin maliyeti düşmüş ve küresel ölçekte sermayenin kolay hareket edebilmesi, nitelikli insanlara olan talebi arttırmıştır. Bir ülkede nitelikli insanların ihtiyaçları tatmin edilemediği zaman, bu durum, o insanların başka ülkelere göç etme ihtiyacı duymasına yol açar. Beyin göçü denilen bu olgunun zamanla beyin dolaşımına

dönüşmesiyle, beyin göçünün yaratmış olduğu olumsuz etkiler tersine çevrilmeye başlamıştır (Teferra, 2005).

Bilimsel bilginin üretilmesinin ve çoğaltılmasının bir ulusun gelişmesinde çok önemli bir faktör olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Mevcut yazında, bilgiye dayalı göç hareketlerinin göçün çekici faktörlerinden biri olduğunun altı çizilmektedir. Beyin hareketliliği ve dolaşımının Afrika kıtası özelinde değerlendirildiği bir çalışmada, Afrika kıtasındaki beyin hareketliliğinin merkezinde Güney Afrika ülkesinin yer aldığı belirtilmektedir. Çalışmada, Afrika kıtasındaki nitelikli beyinlerin akademik çalışmalarda bulunmak için Güney Afrika'yı tercih ettikleri söylenirken, doktora ve bilimsel çalışmalarını tamamlayan başarılı bilim insanlarının bir kısmının ülkelerine dönerken, bir kısmının ise bilimsel etkinliklerde bulunabilmek amacıyla Güney Afrika'da kalmayı seçtikleri vurgulanmıştır. Afrika özelinde beyin hareketliliğinden en çok yararlanan ülkenin, gerekli bilimsel altyapıyı kuran, Güney Afrika olduğu anlaşılmaktadır (Van Schalkwyk vd., 2021).

Beyin göçünün, Afrika kıtasına olan etkileri üzerine yapılan bir başka çalışmada, her ne kadar farklı platformlarda konuyla ilgili çeşitli kaygılar dile getirilse de beyin göçünün Afrika'da ki kaynak ülkeler için herhangi bir olumsuz etkisi olmadığı ve beyin göçüyle kaynak ülkeyi terk eden nitelikli bir insanın yerini yeni bir kişinin doldurabildiği belirtilmektedir. Ayrıca hedef ülkede bulunan nitelikli insanların kaynak ülkelere gönderdikleri maddi yardımların, o ülke üzerinde olumlu etkisi olduğu da vurgulanmaktadır (Easterly ve Nyarko, 2008).

Bilim ve teknoloji alanında çalışanların ülkeler arasında hareketlilik göstermesinin, gelişmekte olan ülkelerle ekonomik durumu iyi olan gelişmiş ülkeler arasında kurulan bilgi ağları sayesinde, gelişmekte olan ülkelere doğru teknoloji transferine katkı sağladığı belirtilmektedir. Asya Bölgesi göz önünde bulundurulduğunda, bölge özelinde gerçekleşen beyin hareketliliğinin, bölgenin tümünün gelişmişlik düzeyini olumlu etkilediği söylenmektedir. Yapılan bir çalışmada, doktora ve özellikle de doktora sonrası çalışmaların bütün bölge genelinde bilim ve teknolojinin gelişmesini sağladığı ifade edilmiştir. Ülkeler arasında gerçekleşen hareketliliğin temel motivasyonunu, özellikle bilimsel ve teknolojik altyapıları gelişmiş ülkelerde daha verimli çalışmalarda bulunma isteği oluşturmaktadır. Bununla birlikte teknoloji transferlerinin mümkün olması, bu

alandaki çalışanların ana vatanlarına dönüş yapmaları için cesaretlendirici olmaktadır (Marceau vd., 2008).

Asya kıtasında beyin göçü hareketliliğine katılan nitelikli göçmenler arasında ana vatanlarına en çok dönüş gerçekleştirenler, Japonlar ve Korelilerdir. Bunun yanı sıra, özellikle Hindistan ve Çin gibi ülkelerde araştırma ve geliştirme alanına yapılan yüksek yatırımların, bilim ve teknoloji alanında çalışanların bu ülkelerde çalışmaya istekli olmalarına yol açmaktadır. Asya kıtasındaki nitelikli insan hareketliliği, bölgenin daha az gelişmiş ülkelerinin de süreçten yarar görecekları bir olgu olarak değerlendirilirken, bilimsel ve teknolojik alanlarda yaratılacak bilgi ağlarının özellikle önemli olduğu söylenmektedir (Marceau vd., 2008).

Beyin göçünü Hindistan örneği üzerinden inceleyen bir çalışmada, Hindistan'ın çok önemli bir örnek özelliği gösterdiği belirtilmektedir. Hindistan'dan 1960 ve 1980 yılları arasında, yurtdışına beyin göçü gerçekleşirken, 1990'lı yıllarda bu olgu beyin kazancına; 2000-2015 yılları arasında ise beyin dolaşımına dönüşmüştür. Çok sayıda nitelikli insanın 1960 ve 1980'li yıllarda yurtdışına beyin göçü gerçekleştirmesinin nedeni, kendi ülkelerinde verimli çalışma fırsatı bulunmamasına bağlanmaktadır. Bu zaman aralığında gerçekleşen beyin göçünde ekonomik faktörler, etkili bilimsel ve teknolojik araştırmaların yapılabileceği çalışma ortamı, teknolojik alt yapı ve Batı toplumlarındaki hoşgörü ve konforlu yaşam da etkili olmuştur (Singh ve Krishna, 2015).

Hindistan Hükümetlerinin 1980'lerin sonlarına doğru beyin göçünden kaynaklanan insan sermayesi kaybıyla baş edilebilmek için farklı boyutlarda önlemler almaya başladıkları görülmektedir. Aldıkları önlemler ve uyguladıkları yöntemlerle beyin göçü sürecini tersine çevirmeye ve kaybettikleri insan sermayesinin ülkelerine geri dönmelerini sağlayarak, durumu beyin kazancına çevirmeye çalıştıklarından söz edilebilir. Beyin dolaşımı sürecinde nitelikli insanların geri dönüşü Hindistan, Çin ve diğer Doğu Asya ülkelerinin ekonomik olarak güçlenmesine katkı sağlamıştır. Hindistan'ın nitelikli iş gücünün, dünyanın her yerinde çalışmaya istekli olmakla birlikte, ülkeleriyle olan bağlarını hiçbir zaman koparmak istemedikleri ve yurtdışında geçirecekleri çalışma süresini kısa tutmaya istekli oldukları ifade edilmiştir. Hindistan'ın tekrar dışarıya beyin göçü vermemesi için üniversitelere ve Ar-Ge merkezlerine gayri-safî hasıladan daha fazla pay ayırmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Singh ve Krishna, 2015; Saxenian, 2006).

Beyin göçü olgusunu beyin dolaşımına dönüştürmek kolay bir süreç değildir. Gelişmekte olan ülkeler, daha nitelikli insanlar üzerinden iletişim ağları (*brain networking*) kurarak bilim ve teknoloji alanlarında daha gerçekçi bir ilerleme kaydedebilirler. Diaspora ağlarıyla kurulacak olan iletişim ağlarının, bir ülkenin gelişmesinde etkili olacağı yaygın kabul gören bir düşünce gibi durmaktadır (Ciumasu, 2010).

Beyin göçünün kaynak ülkenin kalkınması ve refahı için geri dönüşümünü başaran ülke örnekleri bu yönde stratejik yöntemlerin gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin durumuyla karşılaştırma yapılması önem kazanmaktadır

6. Türkiye'nin Durumu Bağlamında Sonuç ve Öneriler

Tarihteki örneklerden de anlaşılacağı üzere, yüksek niteliklere sahip insanların kendilerine daha iyi olanaklar sunulan hedef ülkelere doğru sürekli olarak hareketlilik gösterdiği görülmektedir. Daha iyi bir yaşama ve çalışma koşullarına ulaşma amacıyla yurt dışına göç eden bilim insanları, mühendisler ve teknoloji çalışanları, göç gerçekleştirdikleri hedef ülkelerin bilimsel ve teknolojik düzeylerinin gelişmesine yardımcı olurken, bu durum hiç kuşkusuz kaynak ülkelerin aleyhine olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'ye bakıldığında, yıllara paralel olarak, nitelikli insan gücünün gelişmiş ülkelere akışının giderek artış gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan bir ülke olarak nitelikli insan gücüne çok ihtiyaç duyan Türkiye'nin bu kaybı, sadece ekonomik yönden ele alınarak açıklanamayacaktır.

Gelişmiş ülkelere beyin göçü alan hedef ülke açısından bakıldığında, çekici faktörlerle tüm kaynak ülkelerin nitelikli insan gücü kaynağına cazip koşullar sunduğu görülmektedir. Nitelikli insanların kaynak ülke ile hedef ülke arasında gerçekleştirdiği düzenli hareketliliğe beyin dolaşımı denilirken, beyin dolaşımı sonucunda nitelikli insanların kaynak ülkeye, yani ana vatanlarına, dönüp bilimsel veya teknolojik çalışmalarını o ülkede sürdürme kararı almaları ise beyin kazanımı olarak adlandırılmaktadır. Dünya ölçeğinde beyin kazanımını en çok gerçekleştiren ülkelerin başında Çin ve Hindistan'ın geldiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'yi bu ülkelerle karşılaştıracak olursak, bu ülkelerin beyin kazanımını gerçekleştirmelerinde etkili olan hedef ve kaynak ülkeler arasında kurulan ağbağların ve kaynak ülke ile sürdürülen bilgi alışverişinin Türkiye örneğinde yeterince başarılamadığı söylenebilir. Bu bağlamda Akyıldız (2025) da

beyin göçünün önlenmesi ve tersine çevrilmesi için Türkiye'nin mevcut politikalarının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yetersiz olduğunu ve daha etkili teşvik mekanizmalarına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Beyin kazanımıyla birlikte beyin göçünün kaynak ülkeler için olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilmektedir. Ancak, beyin göçünün bu olumlu sonuçlarının beyin kazanımının veya iletişim ağlarının sağlanamadığı ülke örneklerinde gözlenmediği açıktır. Belirli sektörlerde, nitelikli insan açığının gözlemlendiği ülkelerde, tersine beyin göçü veya beyin kazanımı gerçekleştirilmediği zaman, o ülkenin sağlık, eğitim ve teknolojik üretim gibi temel alanlarında çok önemli eksikliklerin yaşanması pek çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde söz konusu olmaktadır. Marchiori, Shen ve Docquier (2013), sürekli olarak yüksek nitelikli insan gücünü kaybeden kaynak ülkelerin yenilik yapma/modern teknolojileri benimseme kapasitesini de yitirerek beyin göçünün kurbanları olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin yüksek nitelikli insan gücü kaybının birçok sektörde yaşanması ülke refahı açısından düşündürücüdür. Türkiye'de özellikle son yıllarda akademi, tıp, mühendislik ve yazılım gibi alanlarda kendisini geliştirmiş, donanımlı çok sayıda insanın yurt dışına göç ettikleri ve bu sayının son yıllarda hızlı bir artış gösterdiği bilinmektedir. Türkiye kaynaklı gerçekleşen beyin göçünde nitelikli insanların hedef ülkeler değerlendirildiğinde daha iyi koşullarda çalışma, yaşama, bilimsel etkinliklerde bulunma ve çocukları için daha iyi eğitim olanaklarına kavuşmak gibi çok sayıda çekici faktörün var olduğu söylenmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin beyin göçü olgusundan olumsuz bir şekilde etkilenmemesi için konuyu çok dikkatli bir şekilde ele alması ve nitelikli insanların yokluğunun yol açacağı insan açığını engelleyecek politikalar belirlemesi gerekmektedir. Beyin göçünün önüne geçebilecek önlemlerin en başında ise tıp, teknoloji ve bilim gibi yaşamsal öneme sahip alanlarda etkinliklerde bulunan insanlara ekonomik açıdan daha rahat olanaklar sağlanması ve onların kendilerini bilimsel ve teknolojik açılardan daha iyi gerçekleştirebilecekleri teknoloji, bilim ve sağlık merkezlerinin kurulması gelmektedir. Türkiye'nin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin bu alanlarda yapacakları Ar-Ge yatırımları ve yurt dışında bulunan ağbağların etkili bir şekilde kullanılmasıyla hem teknolojik ve bilimsel bilgi akışının sağlanması hem de tersine beyin göçü motive edilebilecektir. Dolayısıyla beyin kazanımının

sağlanması, beyin göçü olgusunun az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler aleyhine sonuçlara yol açmasının önüne geçilebilecektir.

KAYNAKÇA

Agrawal, A. (2014). *Diaspora networks, knowledge flows and brain drain*, WIPO, (15).

Akar, N. (2004). Albert Eckstein: a pioneer in pediatrics in Turkey. *The Turkish Journal of Pediatrics*, 46(4), 295-297.

Akın, M. Ş., & Karadaş, E. (2023). Reasons Behind the Migration of Highly Qualified Employees from Türkiye: The Case of Software Developers and Engineers. *Journal of Economy Culture and Society*, (68), 97-110.

Akyıldız, İ. E. (2025). Beyin göçü politikaları: Dünya'dan ve Türkiye'den örnekler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 326-361.

Astor, A., Akhtar, T., Matallana, M. A., Muthuswamy, V., Olowu, F. A., Tallo, V., & Lie, R. K. (2005). Physician migration: views from professionals in Colombia, Nigeria, India, Pakistan and the Philippines. *Social science & medicine*, 61(12), 2492-2500.

Bahar, I. I. (2010). German or Jewish, Humanity or Raison d'Etat: The German Scholars in Turkey, 1933–1952. *Shofar*, 29(1), 48-72.

Berger, S. (2022). Brain drain, brain gain and its net effect. *KNOMAD paper*, 46, 2022-11.

Beyin göçü liseden başlıyor: Türkiye'den her yıl 50 bin öğrenci gidiyor *Cumhuriyet*[çevrimiçi], <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/beyin-gocu-liseden-basliyor-turkiyeden-her-yil-50-bin-ogrenci-gidiyor-1821257>, Ocak 17, 2021, kaynağından alınmıştır.

Bornman, C. H. (1967). The Brain Drain. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 67-70.

Chacko, E. (2007). From brain drain to brain gain: reverse migration to Bangalore and Hyderabad, India's globalizing high tech cities. *GeoJournal*, 68(2-3), 131-140.

Chand, M. (2019). Brain drain, brain circulation, and the African diaspora in the United States. *Journal of African Business*, 20(1), 6-19.

Chen, C., Bernard, A., Rylee, R., & Abel, G. (2022). Brain circulation: The educational profile of return migrants. *Population Research and Policy Review*, 41(1), 387-399.

Chen, Y. C. (2008). The limits of brain circulation: Chinese returnees and technological development in Beijing. *Pacific Affairs*, 81(2), 195-215.

Ciomasu, I. M. (2010). Turning brain drain into brain networking. *Science and public policy*, 37(2), 135-146.

Daugeliene, R., & Marcinkeviciene, R. (2009). Brain circulation: theoretical considerations. *Engineering economics*, 63(3), 49-57.

Dedijer, S. (1966). Past Brain Gain Policies: A Historical Divertissement. *Cahiers d'Histoire Mondiale. Journal of World History. Cuadernos de Historia Mundial*, 10(1), 635.

Deviren, N. V., & Daşkiran, F. (2014). Yurt dışında eğitim görüp geri dönen öğretim elemanlarının beyin göçüne bakışı: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi örneği.

Docquier, F., & Rapoport, H. (2012). Globalization, brain drain, and development. *Journal of economic literature*, 50(3), 681-730.

Easterly, W., & Nyarko, Y. (2008). Is the brain drain good for Africa?. *Brookings Global Economy and Development Working Paper*, (19).

Emini, F. T., & Gürsoy, H. (2021). Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarında beyin göçü olgusu. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(65), 38-46.

Ercilasun, A. B. (2000). Osmanlı Devleti ile Türk dünyasının dil ve kültür ilişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4(2), 11-16.

Erdem, A. R. (2012). Atatürk’ün liderliğinde üniversite reformu: yükseköğretim ve bilim tarihimizde dönüm noktası. *Belgi Dergisi*, (4), 376-388.

Fortney, J. (1972). Immigrant Professionals a Brief Historical Survey. *International Migration Review*, 6(1), 50-62.

Foster, M. E., Mazzù, M. F., & Cecere, R. (2021). Diasporas Brain Circulation and the University.

Gaillard, J., & Gaillard, A. M. (1997). Introduction: the international mobility of brains: exodus or circulation?. *Science, Technology and Society*, 2(2), 195-228.

Giannoccolo, P. (2009). The brain drain: A survey of the literature. *Università degli Studi di Milano-Bicocca, Department of Statistics, Working Paper*, (2006-03), 02.

Gibson, J., & McKenzie, D. (2011). Eight questions about brain drain. *Journal of Economic Perspectives*, 25(3), 107-128.

Gulati, R. R. (1990). India's brain drain to the US. *Current Science*, 59(4), 196-202.

Gwynne, P. (1999). 'Brain circulation'replacing'brain drain'to US as foreign-born scientist, engineers return home. *Research Technology Management*, 42(1), 2.

Hall, P. (2005). Brain drains and brain gains: causes, consequences, policy. *International Journal of Social Economics*, 32(11), 939-950.

Heinzelmann, W. (2015). The German-Jewish paediatrician Albert Eckstein (1891-1950) exiled to Turkey: Pioneering modern paediatric care and social hygiene (health sciences) during World War II. *South Eastern European Journal of Public Health (SEEJPH)*.

Holton, G. (1981). The formation of the American physics Community in the 1920s and the coming of Albert Einstein. *Minerva*, 569-581.

Johnson, J. M., & Regets, M. C. (1998). International Mobility of Scientists and Engineers to the United States--Brain Drain or Brain Circulation?. *SRS Issue brief*.

Jöns, H. (2009). 'Brain circulation' and transnational knowledge networks: Studying long-term effects of academic mobility to Germany, 1954–2000. *Global networks*, 9(3), 315-338.

Karataş, K.M., & Ayyıldız, A. (2021). Bugünün Türkiye'sinde Göç Gerçeği: Küresel Hareketliliğin Neresindeyiz?. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2).

Karataş, M. (2024). Sağlık Çalışanlarında Güncel Konu İncelemesi: Beyin Göçü. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 159-171.

Kaya, A. E., Aktürk, B. E., & Aslan, E. (2023). Factors predicting the motivation to study abroad in Turkish medical students: a causal investigation into the problem of brain drain. *Journal of Health Sciences and Medicine*, 6(2), 526-531.

Kirlidog, M. (2004). An Investigation of the Emigration Plans of the Turkish Computer Engineering Students.

Klich, I. (1995). Richard Gans, Guido Beck and the Role of German Speaking Jewish Immigrants in the Early Days of Argentina's Nuclear Project. *Ibero-Amerikanisches Archiv*, 21(1/2), 127-167.

Köser-Akçapar, S. (2006). Do brains really going down the Drain? Highly skilled Turkish migrants in the USA and the «brain drain» debate in Turkey. *Revue européenne des migrations internationales*, 3(3), 79-107.

Kurtulmuş, N. (1992). Gelişmekte olan ülkeler açısından stratejik insan sermayesi kaybı: Beyin gücü. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 37-38, pp. 205-221). Istanbul University.

Le Hir, M. P. (2022). *French Immigrants and Pioneers in the Making of America*. McFarland. p,3-8.

Marceau, J., Turpin, T., Woolley, R., & Hill, S. (2008, June). Innovation agents: the inter-country mobility of scientists and the growth of knowledge hubs in Asia. In *Proceedings of the DRUID 25th Celebration Conference, Copenhagen, Denmark* (pp. 17-20).

Marchiori, L., Shen, I. L., & Docquier, F. (2013). Brain drain in globalization: a general equilibrium analysis from the sending countries'perspective. *Economic Inquiry*, 51(2), 1582-1602.

Meding, H. M. (1992). German Emigration to Argentina and the Illegal Brain Drain to the Plate, 1945–1955. *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas*, 29(1), 397-420.

Metin, F., & Ertan, H. T. (2022). The Brain Drain of IT Professionals: Register Evidence of Non-Return Graduates from Türkiye. *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic & Administrative Studies*, 36(2).

Mollahaliloğlu, S., Çulha, Ü. A., Kosdak, M., & Öncül, H. G. (2014). The migration preferences of newly graduated phycians in Turkey. *Medical Journal of Islamic World Academy of Sciences*, 109(1566), 1-7.

Morano-Foadi, S. (2006). Key issues and causes of the Italian brain drain. *Innovation*, 19(2), 209-223.

Najib, M., Abdullah, S., Narresh, S., & Juni, M. H. (2019). Brain-drain phenomenon among healthcare workers. *International Journal of Public Health and Clinical Sciences (IJPHCS)*, 6(3).
<https://publichealthmy.org/ejournal/ojs2/index.php/ijphcs/article/view/1015>

Oteiza, E. (1996). Brain Drain: An historical and conceptual framework. *International Scientific Migrations, Revista Redes, Universidad de Quilmes*, 3(7), 101-20.

Öncü, E., Selvi, H., Vayısoğlu, S. K., & Ceyhan, H. (2018). Hemşirelik öğrencilerinde Beyin Göçüne Yönelik Tutum Ölçeği geliştirilmesi: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Cukurova Medical Journal*, 43(Ek 1), 207-215.

Parthasarathi, A. (2006). Turning brain drain into brain circulation. Immigration policies can be a ticket for scientific talent to recirculate among countries. *IAEA Bulletin*, 48.

Pazarcık, S. F. (2010). *Beyin göçü olgusu ve Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde çalışan Türk sosyal bilimciler üzerine bir araştırma* (Master's thesis, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Peng, S., & Singh, M. C. (2014). High-skilled Migrants, Globalization, and the Emergence of Professional Hubs: Indian Diaspora in Three Global Cities. *University Honors*.

Postiglione, G. A. (2013). Anchoring globalization in Hong Kong's research universities: Network agents, institutional arrangements, and brain circulation. *Studies in Higher Education*, 38(3), 345-366.

Radwan, A., & Sakr, M. (2020). Exploring 'brain circulation' as a concept to mitigate brain drain in Africa and improve EU–Africa cooperation in the field of science and technology. *Broadening the Debate on EU–Africa Relations*, 72-84.

Reisman, A. (2007). German Jewish Intellectuals' Diaspora in Turkey: 1933–551. *The Historian*, 69(3), 450-478

Sahay, A. (2009). *Indian diaspora in the United States: brain drain or gain?*. Lexington books.

Saxenian, A. (2002). The Silicon Valley connection: Transnational networks and regional development in Taiwan, China and India. *Science, Technology and Society*, 7(1), 117-149.

Saxenian, A. (2005). From brain drain to brain circulation: Transnational communities and regional upgrading in India and China. *Studies in comparative international development*, 40, 35-61.

Schiff, M. (2024). *Benefits and Costs of Brain and Ability Drain* (No. 1478). GLO Discussion Paper.

Serbestiyet. (2024). 12 bin akademisyen Türkiye'yi terk etti. <https://serbestiyet.com/featured/12-bin-akademisyen-turkiyeyi-terk-etti-124793/> Nisan 12,2023, kaynağından alınmıştır.

Singh, J., & Krishna, V. V. (2015). Trends in brain drain, gain and circulation: Indian experience of knowledge workers. *Science, Technology and Society*, 20(3), 300-321.

Stankovic, M., Angelova, B., Janeska, V., & Stankovic, B. (2014). Brain circulation and spatial mobility of knowledge in Southeast Europe. *The International Journal of Management Science and Information Technology (IJMSIT)*, (13), 15-41.

Stark, O., Helmenstein, C., & Prskawetz, A. (1997). A brain gain with a brain drain. *Economics letters*, 55(2), 227-234.

Stilwell, B., Diallo, K., Zurn, P., Vujicic, M., Adams, O., & Dal Poz, M. (2004). Migration of health-care workers from developing countries: strategic approaches to its management. *Bulletin of the World Health Organization*, 82, 595-600.

Straubhaar, T. (2000). International mobility of the highly skilled: Brain gain, brain drain or brain exchange.

Tansel, A., & Demet Güngör, N. (2003). “Brain drain” from Turkey: survey evidence of student non-return. *Career Development International*, 8(2), 52-69.

Tavakol, M. (2012). Brain drain: problems and solutions. *Islamic Pers*, 1(7), 161-171.

Teferra, D. (2005). Brain circulation: Unparalleled opportunities, underlying challenges, and outmoded presumptions. *Journal of Studies in International Education*, 9(3), 229-250.

Tejada, G. (2016). Knowledge transfers through Diaspora transnationalism and return migration: a case study of Indian Skilled migrants. In *Diasporas, Development and Governance* (pp. 187-203). Cham: Springer International Publishing.

Tung, R. L. (2008). Brain circulation, diaspora, and international competitiveness. *European Management Journal*, 26(5), 298-304.

Van der Kroef, J. M. (1970). The US and the world's brain drain. *International Journal of Comparative Sociology*, 11, 220-239.

Van Schalkwyk, F. B., Lill, M. H. V., & Cloete, N. (2021). Brain circuitry: The case of South Africa as a hub for doctoral education. *South African Journal of Science*, 117(9-10), 1-9.

Vanden Berghe, G. (2006). Brain drain, nil nove sub sole: a historical approach. *SARTONIANA(GENT)*, 19,245-283.

https://www.sartonchair.ugent.be/refbase/pdfs/sartoniana_vol_19_2006_244_283.pdf

Varma, R., & Kapur, D. (2013). Comparative analysis of brain drain, brain circulation and brain retain: A case study of Indian Institutes of

Technology. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 15(4), 315-330.

Velema, T. A. (2012). The contingent nature of brain gain and brain circulation: Their foreign context and the impact of return scientists on the scientific community in their country of origin. *Scientometrics*, 93(3), 893-913.

Volz, E. (2002). Utechka Umov: The History, Implications, and Solutions concerning Russia's Post-Soviet Brain Drain.

Wächter, B. (2006). Brain drain: what we know and what we do not know. *The formative years of scholars*, 51-66.

Yıldırım, T. (2010). Uluslararası düzeyde sağlık çalışanlarının göçünü yönetme politikaları: genel bir bakış ve Türkiye için bir durum değerlendirmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(4), 31-65.

Yılmaz, E. (2019). Uluslararası beyin göçü hareketleri bağlamında Türkiye'deki beyin göçünün durumu. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 220-232.

Yılmaz, S., & Aydın, S. K. (2023). Why is Turkey losing its doctors? A cross-sectional study on the primary complaints of Turkish doctors. *Heliyon*, 9(9). e 19882.

Yükseköğretim Beyin Göçü İstatistikleri. (2024) 2021-2023 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Beyin-Gocu-Istatistikleri-2021-2023-53839>

Yüksel, M. Ş. (2017). Ortaçağlarda beyin göçü ve etkileri: Timurlular örneği. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (41), 283-302.

Zweig, D., & Changgui, C. (2013). *China's Brain Drain to the United States*. Routledge.

THE IMPACT OF REFERENDUM ON CONSTITUTIONAL LEGITIMACY IN POST-CONFLICT SOCIETIES: LESSONS FROM RWANDA

Abdirahman Mohamed ABDULLAHI*
Ayten ERÇOBAN**

ABSTRACT

This article critically examines how referendum affects constitutional legitimacy in post-conflict societies, particularly in the case of Rwanda, a post-conflict and pursuing the trajectory of development State. However, this study analyzed the concepts of constitutional legitimacy, the impact of referendum on constitutional legitimacy and how constitutional referendum in Rwanda legitimized the Constitution after the conflict. The research showed that despite political challenges, the referendum is an important factor in the constitutional legitimacy of post-conflict Rwanda. The analysis reveals a substantial gap in Constitutional Theory, necessitating the development of a stronger theoretical and pragmatic frameworks for constitutional referendums, particularly considering their heightened application in post-conflict contexts. The findings underscore the need for a holistic strategy encompassing trust-building, inclusivity, legal compliance, transitional justice mechanisms, international support, effective implementation, adaptability, and sustained public awareness and civic education initiatives. Such a comprehensive approach is essential to maximizing the contribution of referendums to constitutional legitimacy in post-conflict

* MA Student, Faculty of Law, Near East University, Nicosia, TRNC.

**Asst. Prof. Dr., Faculty of Law, Near East University, Nicosia, TRNC.

20226765@std.neu.edu.tr

ayten.ercoban@std.neu.edu.tr <https://0000-0001-9986-1852>

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. XVIII, No. 1, (Nisan 2025)

Geliş Tarihi: 11.06.2024

Kabul Tarihi: 2.12.2024

Bu makaleden alıntı yapmak için: Abdullahi. A. & Erçoban, A (2025, April). the impact of referendum on constitutional legitimacy in post-conflict societies: lessons from Rwanda, *YDÜ SOSBİLDER*, 18(1), 79-102.

societies. The study concludes by recommending that the minority voices should be incorporated to enhance the constitutional legitimization in post-conflict democratic societies.

Keywords: *Referendum, constitution, legitimacy, post-conflict societies, Rwanda.*

ÖZ

ÇATIŞMA SONRASI TOPLUMLARDA REFERANDUMUN ANAYASAL MEŞRUIYET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: RUANDA'DAN ÇIKARILACAK DERSLER

Bu makale, referandumun çatışma sonrası toplumlarda anayasal meşruiyeti nasıl etkilediğini, özellikle de çatışma sonrası bir devlet olan ve kalkınma rotasını takip eden Ruanda örneğinde, eleştirel bir şekilde incelemektedir. Ancak bu çalışmada anayasal meşruiyet kavramları, referandumun anayasal meşruiyet üzerindeki etkisi ve Ruanda'daki anayasa referandumunun çatışma sonrasında Anayasayı nasıl meşrulaştırdığı analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, siyasi zorluklar mevcut olmasına rağmen, Referandumun çatışma sonrası Ruanda'nın anayasal meşruiyetinde önemli bir role sahip olduğunu gösterdi. Araştırma, Anayasa Teorisi'nde kritik bir boşluğa işaret ediyor; özellikle çatışma sonrası bağlamlarda artan yaygınlığı göz önüne alındığında, anayasa referandumları için daha güçlü teorik ve pratik çerçevelerin geliştirilmesini gerektiriyor. Bulgular, güven oluşturma, kapsayıcılık, yasal uyumluluk, geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, uluslararası destek, etkili uygulama, uyarlanabilirlik ve sürdürülebilir kamu farkındalığı ve yurttaşlık eğitimi girişimlerini kapsayan bütünsel bir stratejiye olan ihtiyacın altını çiziyor. Böylesine kapsamlı bir yaklaşım, çatışma sonrası toplumlarda referandumların anayasal meşruiyete katkısını en üst düzeye çıkarmak için gereklidir. Çalışma, çatışma sonrası demokratik toplumlarda anayasal meşruiyetin artırılması için azınlık seslerinin dahil edilmesi gerektiği tavsiyesiyle sonuçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Referandum, anayasal, meşruiyet, çatışma sonrası toplumlar, Ruanda*

1. Introduction

Traditionally, a constitution might obtain its legitimacy through a number of techniques. Therefore, in certain nations a constituent assembly, which is a body elected or designated specifically for this purpose, is used to ratify the constitutions. In addition to these, governments occasionally host open forums where people can share their thoughts and suggestions about a new or amendment

of the constitutions. In the age of technology, it has become easier for individuals to participate in constitutional change processes. Considering the constitution-making process, when the emerging opportunities are evaluated, the first point to be emphasized is the expansion of digital participation opportunities in the constitution-making process (Çatlı, 2023).

As an alternative means of achieving constitutional legitimacy, an elected legislative body like congress or parliament should ratify the constitutions. In the context of post-conflict societies, peace accords mediated by opposing parties and then endorsed by the international community may give the constitution its required legitimacy (Collin, 2020). Hence, in achieving constitution legitimacy, several nations employ indirect constitutional referendums where citizens vote for delegates or representatives assigned to draft or amend the constitutions. Yet, the direct constitutional referendum is the most effective and common way to wrap up a constitution-making process, wherein drafters present the draft document to the public for a binding vote which gives the constitution the spirit of supremacy and legitimacy (Lenowitz, 2021).

However, direct constitutional referendums, in which the public votes directly on the proposed constitutional text, have become increasingly common during the previous thirty years when it comes to the creation or reform of constitutions in the post-conflict democratic societies. (Tierney, 2012). In this situation, the voters have direct control over the final version of the constitution text. It is believed that this democratic process strengthens the validity of the constitution and gives it the spirit of legitimacy.

It is important to underline that the outcomes of direct constitutional referendums can occasionally be contentious owing to a number of problems such as voter confusion or political manipulation in the process. Many scholars including Harel and Shinar (2023) have agreed with this viewpoint, emphasizing that constitutions should reflect the unique nature, principles, essence, and desires of the nation they govern, since the legitimacy of a constitution depends on its level of representativeness.

According to Fisch (2006), in accordance with the language used in the Populist and Progressive Movements of the late 19th and early 20th centuries, there were two ways in which direct democratic law making can occur. The first was through the initiative process, which allows a small minority of citizens to create proposals for legislative or constitutional changes and present them to the

public for approval or rejection. The second was through the referendum process, which requires proposed laws, constitutions, or amendments to be voted on by the public before they can be implemented to gain its legitimacy (Fisch, 2006).

The constitutional referendum is a public vote aimed for ratifying or amending a constitution. It is among the most commonly utilized types of referendums and the most direct approach for the general public to participate in the decision-making process concerning public policy and law. In The available choices that encompasses the determination to stay or go of the endorsement of constitutional modifications and the settlement of political conflicts, The constitutional referendum exemplifies the concept of direct democracy. Furthermore, referendum is uncomplicated way for people to express their political desires, as it removes the intricate calculations of an electoral system and the negotiations of legislative politics. The political agreements achieved during the referendum may not carry substantial weight in terms of democracy, given their purpose was primarily to legitimize the democratic process. Referendums offer a transparent and unequivocal means of practicing democracy (Suksi, 2010; Albert & Stacey, 2022).

Therefore, based on this perspective, this study aims to examine the impact of referendum on constitutional legitimacy in post-conflict societies, particularly in the case of Rwanda, a post-conflict and pursuing the trajectory of development State. The Rwanda case study was selected as it clearly illustrates how successful constitutional referendums impact constitutional legitimization in post-conflict states. The review analyzed the concepts of constitutional legitimacy, the impact of referendum on constitutional legitimacy and how constitutional referendum in Rwanda legitimized the Constitution after the conflict and lastly concludes by recommending that the minority voices should be incorporated to enhance the constitutional legitimization in post-conflict democratic societies.

2. The Concept of Constitutional Legitimacy

The concept of constitutional legitimacy rests upon a system of beliefs that affirms the rightful exercise of authority, thereby engendering societal support, where explicitly expressed or implicitly granted. However, its crucial to differentiate legitimacy from legality since the public perception may ascribe legitimacy to actions deemed illegal, and conversely legal actions may lack

perceived legitimacy. The legitimacy of an act, therefore, does not necessarily grantee its Legitimacy (Chau, 2012).

The interpretation of the constitution has been the topic of many academic discussions and there were people who have beliefs about how it should be understood, or more specifically, how it should not be understood. The legality of the constitution is not disputed by a large number of people. This situation is unfortunate since it prompts people to doubt the importance of upholding the constitution if it is found to be unconstitutional. It would be advantageous to determine the underlying reason for the information before assessing its dependability and understanding how to interpret it. However, it is inadequate to just presume the authenticity of the constitution. In the absence of a resolution to the question of its legitimacy, it is impossible to ascertain whether the proposition should be accepted in its current form, subject to improvements or rejected outright (Barnett, 2003). Constitutional legitimacy in post-conflict States necessitates a thorough strategy that tackles concerns about trust, inclusivity, adherence to the law, transitional justice, international assistance, execution, adaptability, and sustained democratic process. By effectively tackling these difficulties, countries that have experienced conflict can establish the basis for enduring peace, democracy, and progress (Dagher, 2018).

A widespread misunderstanding exists regarding the requirement for a constitution to effectively represent the population designed to govern in order to be considered legitimate. Many scholars including Jackson (2013), Law (2018), Fotiadou (2019), argued that constitutions should reflect the unique identity, values, character, and desires of a nation. As a result, the legitimacy of a constitution is considered to depend on its level of representativeness. In contrast, many theorists including Raz (1998), Raz (2006), and Hartwig (2015), contend that constitutions can be deemed respectable if they are founded on rationality and uphold principles of fairness. The constitution's legitimacy is determined by its adherence to essential ideals such as justice, equity, virtue, and efficiency in certain circumstances (Harel & Shinar, 2023).

Certain constitutions exhibit greater representativeness compared to others, even if the majority assert legitimacy on both fronts. These differences have important consequences for the functioning and development of various constitutions across time. This research primarily focuses on democratic constitutions in post-conflict states. In this regard, a brief summary of the two

possible approaches by which constitutions can be made legally valid was given. The term representativeness has an encompassing significance, when we describe a legitimate constitution as representative, we mean that it reflects the views, desires, and identities of its members which gave it legitimacy through public referendums. It may contend that the constitution and the citizens' governance are essentially the same, as they are closely linked together. Legitimacy, in contrast, is formed based on rationality rather than on representation. The legitimacy of constitutions grounded in rationality stems from their inherent fairness, reasonableness, and commitment to upholding the correct aims. Therefore, the constitution is legitimate as it allows the governing body to recognize and address logical arguments, which is comparable to the Raz view of authority (Raz, 2006). To achieve this goal, the constitution must be logical, fair, and beneficial to the well-being of society. Hence, the phrases reason and representation are widely used to encompass any discourse pertaining to the impartiality, justice, wisdom, or accuracy of constitutional provisions.

This article analyzed the influence of representational or reason-based forms of legitimacy on the development and interpretation of constitutions, particularly in relation to their draughting and ratification procedures. The categorization is valuable as it elucidates important elements of the constitutional development in the relevant authority. Representational constitutions are often upheld by conducting elections or other forms of participation-based processes, such as referendums. Furthermore, interpretive approaches such as originalism are typically grounded in representational objectives. As Ackerman (1993) argued that the initial popular reading of the constitution at the time of its ratification is of importance to US legal theorists because it reflects the desires and beliefs of the American people regarding what is true or just. Moreover, the conviction that the constitution is valid only if it accurately reflects the American people has motivated opposition to the use of foreign quotations. In contrast, reason-based constitutions are characterized by their willingness to include external input at the stages of draughting or ratification. Finally, this article contends that reason-based legitimacy can elucidate the presence of imposed constitutions, which are constitutions that were imposed onto States (Harel & Shinar, 2023).

3. The Impact of Referendum on Constitutional Legitimacy

Traditionally, referendums have been seen as direct democratic processes, in contrast to the long-established means of parliamentary representation (Elkins, et al., 2008; Franck and Thiruvengadam, 2010; Hart, 2010; Landau, 2013). The phrase originates from the concept of presenting a particular matter to a direct public vote, rather than delegating the decision-making power to elected officials. During the late nineteenth century, Albert Venn Dicey, an English jurist and political theorist, took advantage of this hostility to develop the initial all-encompassing and logically consistent political theory of the referendum. Dicey viewed the referendum process as a means of limiting the power of elected authorities by external influences and transforming royal privileges into rights that are supported by the general public of the states. (Accetti & Oskian, 2022).

The constitutional referendum is a well-recognized and conventional form of referendum that allows for analysis and assessment. A constituent referendum, also known as the popular ratification of a constitution, is the method used to establish a new constitutional system that is different from the previous one. Hence, the legitimacy of a novel constitution relies on the result of a referendum carried out by the general public. The existing constitution undergoes a referendum for evaluation, which may result in either whole or partial modifications. As a result, many constitutions require a referendum in order to make amendments. During this process, the population is asked about their support for the proposed changes. For example, the Japanese Constitution, ratified on May 5, 1947, includes a strict three-stage constitutional review procedure that requires a referendum to enable the public to express their opinions on the proposed legislative constitutional modification. The ultimate determination on constitutional issues is consistently rendered by the individuals who utilize a referendum to exert their supreme authority. The modified constitution obtains the essential legitimacy required for its existence by being ratified in the referendum through the vote of the citizens (Uşvat, 2017).

According to International law, the principle of self-determination is applicable to all individual groups universally. The implementation of that formula has been widely adopted in the majority of modern constitutions around the world. Many states have adopted this notion to allow inhabitants to directly engage in the creation and modification of their constitutions through referendums. The people's word is considered inviolable, conclusive, and legally obligatory for persons when they are making choices concerning topics that have

been assigned to them which validates the constitutional legitimacy. A referendum on constitutional legitimacy serves as a fundamental pillar of democratic governance, embodying the principle of popular sovereignty (Nugraha, 2022). At its core, a constitution outlines the foundational framework of a nation, delineating the powers, rights, and responsibilities of its various institutions and citizens. However, for a constitution to truly reflect the will and aspirations of the people, it must possess legitimacy derived from their consent. Conducting a referendum on constitutional legitimacy allows for direct citizen participation in the validation or revision of the constitution. This process not only affirms the democratic ethos of governance but also ensures that the constitution remains a living document responsive to evolving societal values and norms (Nugraha, 2022).

However, to determine the legitimacy of constitution, one needs to possess both a procedural definition of legitimacy and a theory of justice that evaluates the suitability of the constitution-making processes. (Barnett, 2004). Implicit assumptions on justice and/or transition, which are often rational in Western philosophy underpin the practice of transitional justice. Specific historical events, including the Nuremberg and Tokyo trials in post-World War II era, the democratic transitions in South American nations, international criminal tribunals such as the Truth and Reconciliation Commission (TRC) in South Africa, and the tribunals for Rwanda and the former Yugoslavia, significantly influence these assumptions. (Buckley-Zistel, et al., 2014).

The constitutional referendum serves as a mechanism to resolve contentious constitutional crisis, for instance in Türkiye, that may arise in the democratic states. According to this framework, the 2017 referendum in Turkey, which allowed Turkish citizens to directly elect their president can be considered the most outstanding referendum for resolving constitutional crises. However, the 2017 vote on Turkey's presidential system is widely seen to have the capacity to trigger a crisis. For a long time, the secularist group in the country has considered the presidency as the final stronghold of secularism. This was because the president under the Turkish parliamentary system has far greater power compared to a standard parliamentary system. The conflict between secularists and the Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP*) resulted in a constitutional crisis. The Turkish parliament's failure to choose a president in 2006, resulted in a deadlock, which was resolved by the ruling party through a

referendum of constitutional change, marking the beginning of a new era for presidential elections in the country. Hence, one may contend that the 2017 constitutional referendum vote had a substantial role in resolving the constitutional problem in Turkey's political history. In other words, it provided a platform for open debate and deliberation and fostered national dialogue and consensus-building, thereby promoted social cohesion and stability (Mete, 2021). Furthermore, a referendum on constitutional legitimacy enhanced the credibility and authority of the constitution itself. When citizens actively participated in its endorsement, they imbue it with a sense of legitimacy that strengthens its standing as the supreme law of the land and resolved the constitutional controversy (Mete, 2021).

In contexts where there are historical injustices or marginalization of certain groups, which encompass religious, ethnic, and linguistic minorities, a referendum on constitutional legitimacy can be particularly significant. It offers an opportunity to rectify past wrongs, promote inclusivity, and reaffirm the commitment to principles of equality and justice. However, the importance of a referendum on constitutional legitimacy extends beyond its procedural aspects. It embodies the democratic values of transparency, accountability, and popular sovereignty. Through active engagement in the constitutional process, citizens become stakeholders in their own governance, fostering a sense of ownership and responsibility towards the nation's foundational principles. In otherwise, a referendum on constitutional legitimacy is not merely a procedural formality but a cornerstone of democratic governance. It upholds the principle that ultimate authority resides with the people and underscores the dynamic nature of constitutionalism in adapting to the changing needs and aspirations of society. By empowering citizens to shape the very framework of their governance, it reinforces the bonds of citizenship and strengthens the foundations of democracy peace and stability. An analysis of multiple referendums in cultures recovering from conflict or engaged in state-building reveals that similar contextual obstacles exist in nations with insufficient democracy and limited citizen participation in politics (Denhardt, et al., 2009). It is so recommended to explore the possibility of referendums as a means of resolving problems. Although they can assist in resolving conflicts at specific stages of a peace process or the execution of a peace agreement, their effectiveness is dependent on a favorable atmosphere. Lack of consultation during the process of framing the referendum, the lack of

involvement from stakeholders in the development of the referendum question is a crucial contextual element that hinders the effectiveness of referendums in post-conflict scenarios. Prior planning is crucial for effectively managing expectations and preparing folks for change. Integrity and transparent dialogue are vital elements of resolving conflicts.

The case study of Guatemala illustrates the limited impact of an inefficient and patronage-based political system on the implementation of the referendum. The political center of Guatemala was dominated by Ladinos, a group comprising figures from both the left and right wings (Costello, 2004). A substantial portion of respondents in these constituencies regarded minority participation and indigenous rights as insignificant. The presidential, legislative, and local elections are slated to take place five months following the indigenous rights referendum. All the main competitors lack a significant dedication to the protection of indigenous peoples' rights. As a result, there was only occasional and limited engagement between indigenous organizations and traditional political leaders (Lee & Ginty, 2012).

Another example of the problems that arose due to insufficient involvement with the parties concerned in the outcome of the vote is the 2005 Constitutional Referendum in Iraq. In spite of its lack of efficacy, the administration tried to involve Sunnis in the creation of a new constitution. The latter stages of drafting were marked by substantial challenges, and a considerable number of Sunnis had a sense of exclusion from the process (Cleveland, 1994). The Iraqi Assembly unanimously ratified the amendments without engaging in any deliberation. For instance, the procedures for conducting referendums and determining the minimum number of votes needed to veto a decision were significantly altered. If at least two-thirds of the total votes, which amounts to three out of the eighteen votes from each province, were in favor of no, the initial text of the referendum proposal might have been rejected. Nevertheless, the plan was modified to need a veto from two-thirds of registered voters, instead of counting actual ballots, almost two weeks before the referendum. The Assembly rescinded the adjustment shortly before the referendum in reaction to intense worldwide censure. On the other hand, Sunnis perceived this as a clear and deliberate effort by Kurds and Shiites to manipulate the poll in order to support their desired form of the constitution. Several Sunni leaders reaffirmed their belief that Shiites would take advantage of the referendum to acquire political influence if they chose not to

participate in the voting process. While the original referendum that took place after Saddam Hussein's regime was generally calm, the competitive atmosphere among different organizations escalated sectarian tensions. This, according to some, hindered the participation of the Sunni minority in the democratic process (Lee & Ginty, 2012).

This article thus argues that a constitutional referendum exemplifies a direct democratic mechanism. In this context, the term referendum will encompass any type of participation that relies on the use of numbered ballots to decide a particular subject. There are two main categories of referenda. The President or Parliament often initiate plebiscites to propose constitutional modifications. In addition, many countries allow the initiation of referendums through grassroots. Constitutional modifications in certain nations require a referendum. An abrogative referendum could be held to oppose a legislative resolution on the requirements and features of legally binding consultative direct democracy (Setala & Schillar, 2009).

Similarly, the Electoral Integrity Project provides a definition of integrity specifically in the context of direct democracy. It is imperative to comply with international laws and regulations during the referendum process. They can be likened to elections in this aspect. However, there are multiple approaches to planning a referendum and a diverse range of methods for conducting debates during the campaign. Referendums are focused on certain themes, thus additional thought and analysis are necessary. The examination of referendums is carried out using the newly developed Direct Democracy Integrity Index. It follows the electoral cycle methodology of the Electoral Integrity Project while integrating novel indicators, such as electoral laws and procedures, voter registration and voting process (Norris, et al., 2014). A referendum expert evaluation thoroughly analyses every stage of the referendum process (Kersting & Grömping, 2022).

The legal framework is crucial for maintaining procedural integrity, as it has a substantial influence on the fairness of the instrument. Incorporating robust safeguards for minority rights and individual political rights, as recognized by international law, is necessary. The legislation that regulates the initiation of referendums can either increase public accessibility to the process or create institutional obstacles since it differs significantly. Although these clauses exist, the way a referendum is conducted might affect the level of credibility of the conclusions that are obtained. The degree to which the government leverages its

advantageous position to manipulate the agenda-setting process is a crucial aspect in this context. Every country has its own voter registration procedure, which can either be automatic or require individuals to actively choose to participate. In the second situation, individuals may have difficulties in registering for a referendum because of bureaucratic hurdles and administrative ineptitude. Malicious manipulation of the electoral record could also involve purposeful additions or subtractions to the votes. Typically, the registry is exclusively available to citizens who fulfil the required qualifications (Norbert & Grömping, 2022).

During the pre-referendum phase, referendums are governed by a range of statutes. The main emphasis of the referendum laws is the government's participation in the process. The issue of whether minority rights should be upheld alongside human rights, and if the current state of affairs and governing parties should be given priority, is brought up. The legal provisions are the main emphasis at the beginning of the referendum. The agenda-setting process is usually within the exclusive purview and prerogative of the executive. Government administrations or ministries often produce preliminary constitutions. However, they can also engage in a vigorous parliamentary procedure or public participation before the formulation of the initial proposal. Under certain conditions, direct democratic mechanisms seem to favor autocratic tyrants over representative parliamentary democracy (Reuchamps and Welp, 2024).

Prior to referendums, voter registration fraud is also widespread (Groarke, 2016). this is commonly the first stage in the manipulation of votes, leading to artificial increments or decrements in the electoral register for particular entities. Within this framework, the preservation of the authenticity of direct democracy is put at risk due to activities such as the inclusion of individuals who are not officially registered as voters or the prohibition of certain established social groups (Reuchamps and Welp, 2024).

In the second phase, known as the campaign phase, three subsequent integrity aspects are crucial. The referendum's outcome is both endorsed and opposed by different interest organizations. This prompts the inquiry as to whether it is suitable to partially erase a document or if it is imperative to cast a vote on the most substantial sections individually. At times, constitutional amendment referendums face criticism for their limitation to binary yes or no ballots (Reuchamps and Welp, 2024). An electoral management body is usually responsible for impartially organizing the referendum. The complexity of

constitutional referendums is heightened by the growing use of crowdsourced constitutions in deliberative democracy processes and outreach campaigns. Mini-publics are growing more common in constitutional review procedures as an innovative deliberative method. These are implemented before the final approval. Some countries such as Iceland have used internet technologies to encourage discussions on draft constitutions (Gluck, J, and Ballou, B, 2024; Reuchamps & Welp, 2024).

During the campaign, people utilize various strategies to articulate their opinions on the referendum issue. It is crucial that both proponents and opponents are allowed to carry out their campaigns without any limitations. Voters participating in package referendums, which cover a range of topics, as well as in complex constitutional referendums, are required to exhibit a specific degree of cognitive complexity. The legitimacy of the referendum depends on the provision of precise, unbiased, understandable, and pertinent information, as ignorance is sometimes used as a justification against direct democratic approaches. In this situation, it may be important to include integrity measures, such as using precise wording for the referendum question or implementing outreach campaigns that have a deliberative aspect in the constitutional referendums (Kersting & Grömping, 2022).

The campaign is often subjected to biased media coverage, which consistently erodes the legitimacy of elections. During the intervening period, the government may mishandle its resources and wield control over the media, even if opponents usually lack the necessary financial means. In certain socio-economic groups have significant financial control over electoral media campaigns. Political programs and ads should be provided with equitable media coverage, ensuring equal accessibility for both supporters and opponents. The media should provide unbiased coverage, including all political parties and non-governmental organizations, without showing any favoritism towards the executive branch or supporters of the current state of affairs. While crowdsourcing information during the referendum allows well-informed media outlets, especially social media, to uncover instances of election fraud, the credibility of this process may be compromised by the dissemination of bogus information and incorrect reports (Norbert & Grömping, 2022).

The competition between different interests seeking to gain control of the government in an election is strongly impacted by the regulations and procedures

that govern campaign financing. International treaties require that political funds be allocated equitably to proponents and adversaries of this conflict. Public funding, requirements on financial disclosure, and restrictions on spending and donations are some of the strategies that can be used to accomplish these objectives (Kersting & Grömping, 2022).

Subsequently, referendum day takes place, the perceived fairness of the referendum depends on its legality, processes, administration, and management of its large number of participants. Historical observation organizations such as International Referendum Observation Mission have primarily focused on referendum day. The significance of the violence occurring at the polling place lies in its prominent features of clientelism and compulsion, which hinder voters from exercising their right to cast their ballots in a confidential manner. Consequently, voting is easy for both supporters and opponents of a fair referendum. (Reuchamps & Welp, 2024).

The management of the referendum plays a crucial role in upholding its integrity. The public must be provided with information regarding voting techniques and other relevant details. The media and observers often prioritize the examination of concerns that develop during the voting process, as instances of voter manipulation become more evident on referendum day. Furthermore, voting should be uncomplicated and efficient. It is crucial to ascertain the impact of clientelism and coercion on voters' decisions, concerns regarding ballot security, and instances of ballot box stuffing on the manifestation of their preferences (Kersting & Grömping, 2022).

It is often the case that the vote count after a referendum is unfair, which highlights the need for impartial oversight that has the ability to review a verifiable paper record. Thus, the presence of a professional election administration organization is considered crucial for ensuring the integrity of referendums and unbiased openness (Kersting & Grömping, 2022). The intricate process of counting ballots has the capacity to either strengthen or weaken the credibility of the vote and the perceptions that voters develop. The process of tallying should be overseen by multiple bodies, including both domestic and international election observers. It is imperative to ensure the security of ballot boxes and swiftly disclose the results to prevent any potential tampering. Furthermore, it is imperative to safeguard voting results from both physical and cybersecurity breaches. Vote tallying should be recorded on auditable paper in

addition to technological means. The degree to which the results of the referendum are accepted can serve as a measure of integrity, as competitions with poor levels of integrity sometimes involve accusations of fraud, disputes over the results, and peaceful or even violent protests (Kersting & Grömping, 2022).

Preferably, it is desirable to resolve any conflicts within the established legal systems (Kuehn, 2009). However, political circumstances may cast doubt on the legitimacy of the results of democratic referendums. Conversely, false referendums might be endorsed without encountering any resistance. The administrative electoral authority responsible for the referendum must demonstrate impartiality, transparency, and competence. They have a duty to permit external auditors to assess their operations and to reveal any relevant information to the public. Referendums might fulfil different purposes for electoral authorities compared to elections. The responsibility for managing elections can be assigned to either local Election Management Bodies (EMBs) or centralized to a single EMB. This is because it has the capacity to autonomously supervise the process of creating and shaping the questions for the referendum. Irrespective of any relevant legislation, election officials have an obligation to impartially supervise the process and avoid politicizing their own positions (Kersting & Grömping, 2022).

4. The Constitutional Referendum of Rwanda after the Civil War

Prior to the era of Germanic colonialism, a Tutsi Nyiginya ruler held absolute power within the Rwandan monarchy. The influence of the King and his advisers was significantly reduced when Europeans arrived at the end of the eighteenth century. However, the Nyiginya government persisted until 1961, when a referendum was held to establish a republican form of government. The referendum was held simultaneously with legislative elections, leading to the Hutus taking control and signifying the conclusion of a prolonged era of Tutsi minority governance. Until 1994, Hutus held dominant positions in Rwandan politics. However, a Tutsi rebel force, Rwandan Patriotic Front (RPF), successfully overthrew the previous Hutu administration after a four-year civil war (Seburanga & Gatesire, 2016).

During this transitional era, various measures have been implemented with the aim of fostering reconciliation, reinstating trust in the government, and reconstructing institutions (Rwigema, 2023). In 2003, a new constitution was

adopted by public referendum which obtained legitimacy to the constitution and ended the nine-year transition period that began in 1994 after the overthrow of the Hutu government, which occurred after a four-year civil conflict. The constitutional referendum in Rwanda created a sense of peace and stability in the country and ended the conflict between Hutus and Tutsis. The purpose of this was to streamline the process of replacing the self-appointed, Tutsi-led administration with a more comprehensive one through a democratic election. However, this was not the case; not only did Tutsi continue to exert their dominant authority, but there was no probability that the ruling party would ever surrender power and permit a democratically elected leadership to assume charge (Seburanga & Gatesire, 2016). Within 10 years following the approval of the 2003 Constitution, it became clear that the section concerning presidential term limits needed to be modified. In 2014, there were indications of the development of a new constitution aimed at enabling President Paul Kagame to serve from two 7-year terms (fourteen years) to three Seven-year terms plus two five-year terms (Thirty years). The new constitution was introduced within one week after the 2015 Constitutional referendum (Seburanga & Gatesire, 2016).

This article therefore argues that the constitutional referendum in Rwanda represents an enormous opportunity to consolidate constitutional legitimacy in the post-civil war period. The involvement of citizens through the voting of this constitution has fostered ownership and inclusiveness in a democratic process and is a positive sign of building trust and legitimacy after conflict. It was evidenced that the republican character of Rwanda's democratic principles and processes did not wane; instead, it was moving towards a more participatory form of governance through the referendum (Kylilis, 2023).

After the civil war in Rwanda, the Arusha Accords called for the adoption of a new constitution and the establishment of a power-sharing administration that includes a wide range of participants in the period following the transition. Following that, a three-year constitutional commission was appointed to supervise the procedure. The panel was mandated to ensure inclusivity and alignment with the goals of the Rwandan population. After the draft constitution was adopted by the Rwandan Parliament, the Commission was tasked with producing and validating draft laws, informing the public about the constitution-making process, and ensuring consistency in the content of the new constitution. The Kagame-led government, which emerged triumphant in the civil conflict that caused the

demise of President Juvenal Habyarimana and over 800,000 Rwandan Tutsis dead, which has been criticized for being the main driving force behind the country's constitution making progress (Fombad & Steytler, 2021).

However, the process was credited with the creation of Rwanda's inaugural constitution that has legal force, and based on common values and goals. A novel aspect of the constitution is the establishment of the National Unity and Reconciliation Commission. The Commission aims to address the negative effects of poor governance and tackle the issue of genocide by promoting education. Following the prolonged period of ineffective governance that preceded the occurrence of genocide, several institutions promoting good governance were founded. These included the Commissions for Women, Youth, Civil Service, Genocide Fighting, and Education High Council. The final iteration of the Rwandan Constitution was shaped by a multitude of variables, which encompassed the process of its composition. The organization adopted a gender policy that was grounded in principles of human rights and equality. This policy required that women participate in at least 30% of the decision-making process (Ankut, 2005). In result of that democratic transition and reconciliation after the conflict, Rwanda has undergone substantial political and economic upheaval in recent decades (Buheji & Mushimiyimana, 2023).

5. Conclusion

This article analyzed the impact of referendum on constitutional legitimacy in post-conflict societies. It was argued that there is a significant increase in the use of referendums to address important constitutional issues in the past few decades. The constitutional referendum became the prevailing method to conclude the process of creating a constitution as well as constitutional change in the post-conflict democratic countries. During this process, the drafters put the proposed text of constitution to the public for a decisive vote, which grants the constitution the authority and legitimacy it requires. That being said, there has been a growing prevalence of direct constitutional referendums during the past three decades for the purpose of establishing or modifying constitutions after conflicts, allowing the public to directly vote on the proposed constitutional changes. It is fair enough to argue that although political challenges exist, a referendum has a significant role in the conflict resolution processes and the constitutional legitimacy in post-conflict societies.

Furthermore, this article explored the key concepts that enhance or undermine constitutional legitimacy in post-conflict countries. It was investigated how the public perceives the legitimacy of constitutional ratification in relation to referendums. Additionally, it discussed the variations in post-conflict constitutional referendums and their ability to establish constitutional legitimacy in societies recovering from conflicts. Constitutional legitimacy in post-conflict countries requires a comprehensive strategy that addresses issues of trust, inclusivity, compliance with the law, transitional justice, international support, implementation, flexibility, and continued participation of the people in the process of constitution-making and conflict resolutions. Through adeptly addressing these challenges, nations that have undergone conflict can provide the foundation for lasting peace, reconciliation and democracy. This article highlighted that the constitutional theorists should improve the theoretical and practical foundation for conducting constitutional referendums, given their widespread adoption as a decision-making mechanism in post-conflict states.

In light of all these, the importance of public awareness and education in post-conflict societies to ensure that referendums effectively contribute to constitutional legitimacy is recommended. The governments and civil societies should invest in educational programs about the importance of constitutional changes and implications for referendum outcomes to educate people on constitutional matters. It is also recommended to undertake a fair and transparent process to ensure the integrity of constitutional referendums in post-conflict countries. Independent electoral bodies which oversee the whole process from the beginning of the campaign to the vote counting of the referendum to enhance transparency and fairness can help prevent manipulation and bolster the outcome of the legitimacy. The article underlined that the minority voices should be incorporated. To enhance the constitutional legitimization in post-conflict democratic societies, it is important to consider the views of minority groups. An oversight mechanism should be put in place to ensure that the interests of all segments of the society are represented and protected during the referendum process. The effectiveness of constitutional referendums does not end up with the vote. It is important to monitor and evaluate the implementation of the constitutional provisions to make sure that they reflected the will of the people. Ongoing reviews can help address issues arising in the process of constitutional implementation and acceptance and recognition in post-conflict situations.

The study recommends further research in this area: It argues that long-term studies could follow up on the evaluation of traditional legitimacy after referendums in post-conflict democratic societies. This would help in understanding whether the perceived legitimacy of the convention decreases, increases or remains stable over time and what factors contribute to those trends in post-conflict societies. The study recommends that further research could compare the impact of referendums on conventional legitimacy across different cultural contexts and political systems, understanding how various factors such as manipulation and exclusiveness influence the success or failure of referendums in various post-conflict societies can provide valuable insights for future constitutional referendums. Thus, owing to the increasing influence of social media on public opinion, research could explore how online platforms affect the outcomes of constitutional referendums and their subsequent impact on conventional legitimacy. This includes the role of misinformation, digital activism and echo chambers.

REFERENCES

- Accetti, C. I., & Oskian, G. (2022). What is a consultative referendum? The democratic legitimacy of popular consultations. *Perspectives on Politics* 20(1): 123-138.
- Albert, R., & Stacey, R. (Eds.). (2022). The limits and legitimacy of referendums. Oxford: Oxford University Press.
- Ankut, P. Y. (2005). *The role of constitution-building processes: Case study*. Stockholm: International IDEA.
- Barnett, R. E. (2003). Constitutional Legitimacy. *Georgetown University Law Center*, <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/43/>
- Barnett, R. E. (2004). Constitutional legitimacy without consent: Do the laws of a nation state ever bind in conscience. *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 90(2): 197-209.
- Buckley-Zistel, S., Beck, T. K., Braun, C. & Mieth, F. (Eds.). (2014). *Transitional justice theories*. Routledge.
- Buheji M., & Mushimiyimana E., (2023). Optimizing socioeconomic resilience strategies- case study of Rwanda. *International Journal of Social Sciences Research and Development (IJSSRD)* 5(2): 94-113.
- Çatlı, M. (2023). Yapay Zekanın Anayasası: Akıllı Anayasa Üzerine (The Constitution of Artificial Intelligence: An Approach to the Smart Constitution), *Adalet Dergisi* 70: 369-383.
- Chau, B. (2012). Constitutional legitimacy: An analysis under Max Weber's traditional sources of authority. Available at SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2192172
- Cleveland, W. L. (2018). *A History of the Modern Middle East*, Westview Press.

Collin, K. (2020). Peacemaking referendums: the use of direct democracy in peace processes. *Democratization*, 27(5), 717-736.

Costello, P. (2004). 'Historical Background,' *Accords* 2: 10 (1997); David Carey, Jr., 'Maya Perspectives on the 1999 Referendum in Guatemala: Ethnic Equality Rejected?' *Latin American Perspectives* 139(31): 69–95.

Dagher, R. (2018). Legitimacy and post-conflict state-building: the undervalued role of performance legitimacy. *Conflict, Security & Development* 18(2): 85–111.

Denhardt, J, Terry, L, Delacruz, E.R, and Andonoska, L, (2009). Barriers to Citizen Engagement in Developing Countries, *International Journal of Public Administration* 32(14), 1268–1288.

Elkins, Z., Ginsburg, T., & Blount, J. (2008). The citizen as founder: public participation in constitutional approval, *Temp. L. Rev.* 81(2).
https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2451&context=journal_articles

Fisch, W. B. (2006). Constitutional referendum in the United States of America. *The American Journal of Comparative Law* 54 (Fall): 485–504.

Fombad, C. M. & Steytler, N. (2021). *Democracy, elections and constitutionalism in Africa*. Oxford University Press.

Fotiadou, A. (2019). The law and legitimacy of imposed constitutions, R. Albert, & X. Contiades (Eds.). London and New York: Routledge.

Frank, T. M. and Thiruvengadam, A. K. (2016). Norms of International Law Relating to the Constitution Making Process. In L. Aucoin and L. Miller (eds). *Framing the State in Times of Transition*, University of Edinburg,
<https://psrpdev.law.ed.ac.uk/psrp/wp-content/uploads/2016/10/Global-Constitutionalism-SSRN.pdf>

Gluck, Jason and Brendan Ballou (2014). *New Technologies in Constitution Making. Special Report* 343. Washington D.C.: United States Institute of Peace.

Groarke, M. (2016). The Impact of Voter Fraud Claims on Voter Registration Reform Legislation, *Political Science Quarterly* 131(3): 571–595.

Harel, A., & Shinar, A. (2023). Two concepts of constitutional legitimacy. *Global Constitutionalism*, 12(1), 80-105.

Hart, V. (2010). Constitution making and the right to take part in a public affair. Framing the state in times of transition: Case studies in constitution making, 20. https://www.usip.org/sites/default/files/Framing%20the%20State/Chapter2_Framing.pdf

Hartwig, M. (2015). What Legitimizes a National Constitution? On the Importance of international Embedding. In *Constitutional Crisis in the European Constitutional Area*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 311-330.

Jackson, V. (2013). *Constitutional engagement in a transnational era*, Oxford University Press.

Kersting, N. & Grömping, M. (2022). Direct democracy integrity and the 2017 constitutional referendum in Turkey: a new research instrument. *European Political Science* 21: 216-236.

Kuehn, T. (2009). *Conflict Resolution and Legal Systems*, Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781444324198.ch16>

Kylilis P., (2023). Healing the wounds, bridging the divide exploring “community participation” in post-conflict development through trauma healing in Rwanda. Stockholms Universitet.

Landau, D. (2013). Abusive constitutionalism. *UCDL Rev.* 47(1).

Law, D. S. (2016). *Constitutional archetypes*, *Tex. L. Rev.*, 95(2): 153-243.

- Lee , S. Y., & Ginty, R. M. (2012). Context and postconflict referendums. *Nationalism and Ethnic Politics* 8(1): 43-64.
- Lenowitz, J. A. (2021). The people cannot choose a constitution: Constituent power’s inability to justify ratification referendums. *The Journal of Politics* 83, 617.
- Mete, M. D. (2021). Constitutional crises and referendums in Turkey, *Yasama Dergisi* 44 (Temuz-Aralık): 64-70.
- Norbert, & Grömping. (2022). Direct democracy integrity and the 2017 constitutional referendum in Turkey: a new research instrument. *European Political Science* 2: 216-236.
- Norris, P., Frank, R. W., & I Coma, F. M. (2014). Measuring electoral integrity around the world: A new dataset. *PS: Political Science & Politics* 47(4): 789-798.
- Nugraha, I. Y. (2022). Popular sovereignty and constitutional referendum: Can “the people” be limited by human rights? *German Law Journal* 23(1). <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/popular-sovereignty-and-constitutional-referendum-can-the-people-be-limited-by-human-rights/08B772A3FEFC606DDBC36B0D2EC7A03D>
- Raz, J. (1998). Disagreement in politics, *Am. J. Juris* 43(1): 25–52.
- Raz, J. (2006). The problem of authority: Revisiting the service conception. *Minnesota Law Review* 90: 1003-1044.
- Reuchamps, M., & Welp, Y. (2024). *Deliberative constitution-making opportunities and challenges*. Abingdon: Routledge.
- Rwigema, C. P. (2023). Historical development of governance in Rwanda and how the development shaped the landscape of its institutions. *The Strategic Journal of Business & Change Management*, 10(2): 85–528.

Seburanga, J. L., & Gatesire, T. (2016). The 2003 and 2015 constitutional referenda in Rwanda: A significant change in voter turnout. *Democracy and Security* 12(3) (July-September): 162-182.

Setala, M., & Schillar, T. (2009). *Referendums and representative democracy: Responsiveness, accountability and deliberation*. Oxford: Routledge.

Suksi, M. (2010). *Referendums in constitution-making processes*. Inter peace. <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/07/ipsuksireferendums20in20cmp2010.pdf>

Tierney, S. (2012). *Constitutional referendums: The theory and practice of republican deliberation*. Oxford: Oxford University Press

Uşvat, L. F. (2017). Legitimation of the referendum - the standeard mechanism of participatory. *Journal of legal studies* 91(33): 84-95.

YAYIN İLKELERİ

1. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin kısa adı *YDÜ SOSBİLDER*'dir.
2. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yakın Doğu Üniversitesi'nin resmi yayın organı olup hakemli ve akademik bir dergidir.
3. Sosyal bilimlerin tüm alanlarına açık olan dergimiz, Türkçe ve İngilizce dilinde yazılmış araştırma ve derleme türü bilimsel çalışmalar yayımlamaktadır.
4. *YDÜ SOSBİLDER*'e yayımlanmak üzere gönderilen yazılar özgün, daha önce yayımlanmamış, aynı anda birden fazla dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makalenin aynı anda birden fazla dergiye gönderildiği tespit edildiği takdirde yayın süreci durdurulur ve makalenin dergi ile ilişkisi kesilir.
5. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yayımlanmak üzere kabul edilen makalelerin yayım haklarına sahiptir.
6. *YDÜ SOSBİLDER*'e gönderilen makaleler arasında özellikle Etik Kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelenmelidir.
7. Dergimizde yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumlulukların muhatabı yazardır. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.
8. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, altı (6) ayda bir olmak üzere yılda iki (2) sayı yayımlanmaktadır.
9. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* makale kabul ve değerlendirme sürecinin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makaleler değerlendirilmek üzere alanındaki iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir.
10. Yazarlar, eserlerini derginin belirlediği makale yazım kurallarına göre ve APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak hazırlamalıdır.

11. Yazarlar *YDÜ SOSBİLDER*'e gönderilmek üzere makale dosyası ve yazar bilgi dosyası hazırlamalıdır. Makale dosyası yazar bilgisini içermez. Yazar bilgisi, makalenin adıyla birlikte ayrı bir dosya olarak hazırlanır. Yazar bilgi dosyası ayrıca yazarların ORCID numaralarını da içermelidir.
12. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'ne yazı gönderilebilmesi için dergi.neu.edu.tr adresinden Makale Takip Sistemi'ne üye olunması ve makalelerin buradan gönderilmesi gerekmektedir. Eklenen yazılarda isim veya yazarın kimliği ile ilgili bilgilere yer verilmemelidir. Yazarlara ait bilgiler, yayın aşamasında editör tarafından eklenir.
13. Dergimize gönderilen yazılarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'na uyulmak zorunluluğu vardır. Yayın Kurulu tarafından yazının bütünlüğünü etkilemeyecek düzeltmeler yapılabilir.
14. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.
15. Yazını kabul edilen yazarlardan imzalı telif devir formu alınır

PUBLICATION RULES

1. Near East University Journal of Social Sciences is abbreviated as NEU SOSBILDER.
2. Near East University Journal of Social Sciences is the official publication of Near East University and is a scholarly academic and peer-reviewed journal.
3. The journal is open to all areas of social sciences, in particularly, research and literature review of types which is written in both Turkish and English languages.
4. Articles submitted to NEU SOSBILDER should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under consideration for any publication at the same time. If an article is submitted with more than one journal at the same time, the evaluation and publication processes will be discontinued.
5. Near East University Journal of Social Sciences acquires the publishing rights of the accepted articles.

6. The papers sent to NEU SOSBILDER must have the approval of the ethics committee for the studies on clinical and experimental issues on people and animals. This confirmation should be specified and documented in the article.
7. The opinions expressed in the published articles belong to their authors. The publication of articles does not mean that the Near East University or Journal of Social Sciences defends these views.
8. The journal is published twice a year, in every six (6) months.
9. Near East University Journal of Social Sciences uses a double-blind peer review process, in which the names of the referees and authors are kept secret at every stage of the process. The articles are sent to two referees in the area for publication. If one of the referee reports is positive and the other is unfavorable, the article may be sent a third referee or the Editorial Board may make a final decision by examining the referee reports.
10. The articles submitted to the NEU SOSBILDER should be organized according to APA 6 standards of writing and citation, as stated in article writing rules.
11. Authors should prepare article file and author information file for submission. Article file does not include author information. Author information will be uploaded as a separate file together with the name of the article. The author information file must also contain ORCID numbers.
12. To be able to submit a letter to the NEU SOSBILDER, it is necessary to register to Article Tracking System at dergi.neu.edu.tr and send the articles from here. Information on the identity of the author or the author should not be included. The information of the authors is added by the editor at the publication stage.
13. Articles sent to our journal must comply with the TDK Writing Guide. Corrections can be made by the Editorial Board which will not affect the integrity of the article.
14. The articles that do not meet the publication principles will not be taken into the peer review process.
15. Authors with accepted manuscripts will be sent a Copyright form that should be signed by the author and sent back to the Editor.

YAYIN ETİĞİ

Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yayın Etiği Komitesinin (COPE) “Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri” ve “Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları” belgelerini takip etmektedir.

(Erişim adresi: <https://publicationethics.org>)

Editörlerin sorumlulukları ve Yayın Kararları

Dergide hangi makalelerin yayınlanacağına karar vermek editörün sorumluluğundadır. Yayın Kurulu tüm çalışmalarını, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık ya da politik felsefelerinden bağımsız olarak değerlendirecektir. Alınacak karar, makalenin doğruluğu, geçerliliği ve önemi ile derginin kapsamının uygunluğuna dayanacaktır. İftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili mevcut yasal gereklilikler de dikkate alınmalıdır.

Yayın Etiği ve Hatalı Uygulama Bildirimi

Gizlilik

Editör veya herhangi bir editöryal görevli, ilgili yazar, hakemler, potansiyel hakemler, diğer editör danışmanları ve yayıncılardan başka kimseye bir sunum hakkında bilgi ifşa etmemelidir.

İnceleme için alınan tüm yazılar gizli belgeler olarak değerlendirilmelidir.

Açıklama ve Çıkar Çatışmaları

Sunulan bir makalede açıklanan yayınlanmamış malzemeler, yazarın açık yazılı izni olmaksızın editörün veya yardımcılarının kendi araştırmalarında kullanılamaz.

Hakemlerin sorumlulukları Editöryal Kararlarına Katkı

Hakem değerlendirmesi süreci editörün kararlarını vermede editör ve editör kuruluna yardımcı olur. Ayrıca yazının hazırlanmasında yazara da hizmet edebilir.

Çabukluk

Araştırmayı incelemek için yeterli nitelikte olmayan veya bir makalede yazılan ya da derhal gözden geçirmenin imkânsız olacağını bilen seçilmiş herhangi bir hakem, editöre bildirmeli ve inceleme sürecinden mazurunu istemelidir.

Nesnellik Standartları

Yorumlar nesnel olarak yapılmalıdır. Yazarın kişisel eleştirisi uygun değildir. Hakemler görüşlerini destekleyici argümanlarla ifade etmelidir.

Kaynakların Kabulü

Hakemler, makalede atıfta bulunulan yayınlanmış çalışmanın referans bölümünde gösterilmediği durumları tespit etmelidir. Diğer yayınlar, türetilmiş gözlem veya değişkenlerin kaynağında olup olmadığını belirtmelidir. Hakemler, editöre, dikkate alınan yazılar ile kişisel bilgileri olan diğer basılı makaleler arasında önemli bir benzerlik veya örtüşme olduğunu bildireceklerdir.

Açıklama ve Çıkar Çatışması

Hakem değerlendirmesi yoluyla elde edilen bilgi veya fikirler gizli tutulmalı ve herhangi bir avantaj için kullanılmamalıdır. Gönderilen bir makalede açıklanan yayınlanmamış materyaller, editörün veya yardımcılarının kendi araştırmalarında kullanılamaz. Hakemler, rekabete dayalı, iş birliğine dayalı veya diğer ilişkilerle veya gazetelere bağlı yazar, şirket veya kurumlarla ilişkili çıkar çatışmaları olan makaleleri dikkate almamalıdır.

Veri Erişimi ve Saklama

Yazarların, editör incelemesi için bir makale ile bağlantılı olarak ham veriler sunmaları istenebilir ve eğer uygunsa, bu verilere halka açık erişim sağlamaya ve her durumda, bu verilerin yayınlandıktan sonra makul bir süre depolanması için hazırlanmalıdır.

Özgünlük, İntihal ve Kaynakların Kabulü

Yazarlar, çalışmalarının orijinal olmasını sağlamalıdır ve yazarlar başkalarının çalışmalarını ve/veya sözlerini kullanmışlarsa, uygun şekilde atıf yapılmalıdır. Bildirilen çalışmanın niteliğini belirlemede etkili olan yayınlar da belirtilmelidir. İntihal, her türlü etik olmayan yayıncılık davranışını oluşturur ve kabul edilemez.

Açıklama ve Çıkar Çatışması

Tüm yazarlar, makalelerinin sonuçlarını veya yorumunu etkileyecek şekilde yorumlanabilecek finansal veya diğer finansal çıkar çatışmalarını açıklayan bir açıklama içermelidir. Proje için tüm mali destek kaynakları açıklanmalıdır. Potansiyel çıkar çatışmaları mümkün olan en erken aşamada açıklanmalıdır. Okuyucular, araştırmayı kimin finanse ettiği ve fon verenlerin araştırmadaki rolü hakkında bilgilendirilmelidir.

PUBLICATION ETHICS

This guideline for publication ethics is fully consistent with the COPE Principles of Transparency and Best Practice Guidelines and the COPE Code of Conduct.

Editors' responsibilities Publication decisions

It is the editor's responsibility to decide which of the articles will be published in the journal. The editor, who evaluates the authors' manuscripts, will evaluate them irrespective of their race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophies. The decision to be made will be based on the authenticity, validity and importance of the paper and the appropriateness of the scope of the journal. Existing legal requirements concerning slander, copyright infringement and plagiarism should also be considered.

Confidentiality

The editor or any editorial staff should not disclose information about a submission to anyone other than the relevant author, reviewers, potential

reviewers, other editorial consultants and publisher. The editors will ensure that the materials reviewed are kept confidential.

All manuscripts received for review should be considered as confidential documents.

Disclosure and conflicts of interest

Unpublished materials described in a submitted article cannot be used in the editor's or their assistants' own investigations without the express written permission of the author.

Reviewers' responsibilities Contribution to editorial decisions

The peer-review process assists the editor and editorial board in making editorial decisions. It can also serve the author in the preparation of the manuscript.

Promptness

Any selected referee who feels unqualified to review the research reported in a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse from the review process.

Standards of objectivity

Reviews should be made objectively. The author's personal critique is not appropriate. Referees must express their views with supporting arguments.

Acknowledgement of sources

Reviewers should identify situations where the relevant published work referred to in the article is not shown in the reference section. Other publications should indicate whether the derived observation or variables are together with their source. Reviewers will report to the editor an important similarity or overlap between the manuscripts considered and other published papers with which they have personal information.

Disclosure and conflict of interest

Information or ideas obtained through peer review should be kept confidential and should not be used for any advantage. Unpublished materials described in a submitted article cannot be used in the editor's or their assistants' own investigations. Reviewers should not consider manuscripts that have conflicts of interest linked to competitive, collaborative, or other relationships or to any of the authors, companies, or institutions affiliated to newspapers.

Authors' duties and reporting standards

Authors should present an accurate account of the work done and an objective discussion of its significance. The basic data should be shown correctly on the paper. An article should contain enough detail and references to allow others to replicate the job. Fraudulent or knowingly misrepresentations create unethical behaviour and are unacceptable. Review and professional editorial articles should also be accurate and objective and editors' opinion should be clearly stated.

Data access and retention

Authors may be asked to provide raw data in connection with an article for editor review, and, if appropriate, should be prepared to provide public access to such data and in any case, should be prepared for storage of such data for a reasonable period of time after publication.

Originality, plagiarism and acknowledgement of sources

Authors should ensure that their work is original, and if authors have used others' work and/or words, it should be appropriately cited. Publications that are effective in determining the nature of the reported work should also be indicated. Plagiarism constitutes unethical publishing behaviour in all forms and is unacceptable.

Multiple, redundant or concurrent publication

An author should not publish articles that generally describe the same research in more than one journal or primary publication. Submission of the same article to more than one journal at the same time brings with it unethical publishing

behavior. In general, an author should not present a previously published manuscript for consideration in another journal.

No other copyrighted material may be published elsewhere. In addition, manuscripts reviewed by the journal should not be re-sent to copyright-protected publications. However, by submitting a manuscript, the author(s) retains the rights of the published material. The copyright remains with the authors (CC-BY), thus they can decide about eventual republication of their text. The primary reference must be cited in the secondary publication.

[<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>], which allows others to copy, distribute and transmit the work as well as to adapt the work and to make commercial use of it.

Disclosure and conflicts of interest

All authors should include a statement explaining financial or other financial interest conflicts that may be interpreted to affect the results or interpretation of their articles. All financial support sources for the project should be explained. Potential conflicts of interest should be explained at the earliest possible stage. Readers should be informed about who funded the research and about the role of the fund-givers in the research.

Fundamental errors in published works

When an author discovers a major mistake or mistake in his published work, it is obliged to inform the editor or publisher immediately and to work with the editor to withdraw or correct the paper. If the editor or publisher learns of a published work from a third party that contains a significant error, the author must immediately withdraw the manuscript or correct it or prove the authenticity of the original document to the editor.

References

Graf, C.; Wager, E.; Bowman, A.; Fiack, S.; Scott Lichter, D. and Robinson, A. (2007). Best practice guidelines on publication ethics: a publisher's perspective. *International journal of clinical practice*, 61, 1-26. Retrieved from journal_editors_Mar11.pdf

YAZIM KURALLARI

1. YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, hakemli bir dergidir ve Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
2. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.
3. Dergide yayımlanan tüm yazıların yayın hakları Yakın Doğu Üniversitesine devredilmiş olur. Dergide yayımlanan her türlü yazıdan yapılacak alıntılarda kaynak gösterilmesi zorunludur.
4. YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen yazılar özgün olmalı, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Gönderilen yazının bir başka biçimi yayımlanmak üzere incelenmek için bir başka yayımcıya gönderilmiş ya da yayımlanmış ya da yayımlanacak ise yazar bunu yazısını dergiye gönderdiğinde açıkça belirtmelidir.
5. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından ilk değerlendirmesi yapıldıktan sonra iki-kör hakeme gönderilir. Hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan makalesinde düzeltme istenmesine ya da basılmamasına yayın kurulu karar verir. Yayın kararı yazara (birden çok yazar varsa, adı ilk belirtilmiş olana) en kısa zamanda bildirilir. Yayımlanmayan makaleler yazarlara geri gönderilmez.
6. Hakem değerlendirmesinin tarafsızlığını sağlamak için hakemlere gönderilen yazıda yazarın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi olmamalıdır. Yazarlar makalelerinin başlığını, ad, soyadı, unvan, bağlı oldukları kurum adı, posta adresi, telefon ve e- posta adreslerini ayrı bir kâğıda yazarak bir kapak sayfası hazırlayıp makaleleri ile birlikte göndermelidir. Hakemlere gönderilecek metinde makalenin başlığı, makale metni, Türkçe ve İngilizce özetler bulunmalı, kimlik bilgileri yer almamalıdır.
7. Dergide yayımlanması istenilen metinler MS Word dokümanı olarak elektronik ortamda e-mail eki olarak doğrudan Editör'e gönderilmelidir. Yazılı metinler A4 kâğıdının bir tarafına 2 satır aralığı ile yazılmalı ve bütün sayfalara birbirini izleyen numaralar verilmelidir.
8. Ana dili İngilizce olmayan yazarlar, İngilizce yazdıkları metinleri göndermeden önce ana dili İngilizce olan bir uzmana okutup gerekli düzeltmeleri yaptırmalıdır.
9. Yazıları yayımlanan yazarlara yayımlanan makalenin bir adet dergi bedelsiz olarak gönderilir.

10. YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makalelerin yazım ve biçim koşulları bakımından son denetimlerinin yazar tarafından yapıldığı, yazarın makalenin elektronik ortamda belirtildiği biçimiyle basılmasına onay verdiği kabul edilir.
11. Makale dergi editörlüğüne teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için yazara geri gönderilmez. YDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve basılmaz.
12. Gönderilen metnin tamamı daktilo harfleri ve tek satır aralığı ile A4 kâğıdının alt ve üstünde 5cm, yanlarda 4 cm boşluk kalacak şekilde yazılmış olmalıdır.
13. Makalelerin 5.000-10.000 kelime (derleme makaleler hariç) uzunlukta olması gerekmektedir. 10000 kelimedenden fazla olan metinler ancak özel koşullarda kabul edilir.
14. Makale, italik harfler ile içerden yazılmış yaklaşık 120-180 kelimedenden oluşan, temel savını ve varılan sonucu betimleyen bir öz ile başlamalıdır. Öz'e makale içeriğini karakterize eden en fazla 5 anahtar sözcük veya deyim eşlik etmelidir.
15. Metin 12 punto büyüklükte Times New Roman yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale başlığı 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır. Alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.
16. Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara şekil denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.
17. Kaynaklara gönderiler dipnot biçiminde olmamalı, ilgili kaynak(lar) metinde araç içine alınarak (yazar soyadı, yayım yılı: -gerekliyorsa- sayfa numarası/ ya da ilgili sayfalar/bölüm) biçiminde gösterilmelidir.
18. Metin içindeki gönderiler ve metne ilişkin ek açıklamalar dipnotlarda gösterilebilir.
19. Metinde gönderi yapılan kaynakların tümü, makalenin en sonuna yerleştirilecek bir kaynakçada yer almalı, gönderi yapılmayan kaynaklar bu listeye konulmamalıdır. Dergi, kitap, derleme, sempozyum adları açık olarak ve italik (ya da koyu renkte) yazılmalıdır.

20. Kaynakça APA 6 kaynak gösterme esasları doğrultusunda hazırlanmalıdır. Metin içi gönderme ve atıflar tam metnin diline uygun verilmelidir. Türkçe tam metin için Türkçe kaynak gösterme usul ve esasları, İngilizce tam metin için İngilizce kaynak gösterme usul ve esasları dikkate alınmalıdır (<https://apastyle.apa.org>).
21. Yazarlar yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazıları ile birlikte taahhütname ile telif devir formlarını da indirdikten sonra imzalayarak tarayıcı vasıtası ile taratıp yazıları ile birlikte göndermelidirler.
22. Yazarlar makalelerinde ORCID tanımlayıcılarını eklemelidirler. ORCID tanımlayıcısı olmayan yazarlar ilgili linkten kayıtlarını yapabilirler.

ARTICLE SUBMISSION GUIDELINES

1. NEU Journal of Social Sciences is a peer-reviewed journal and is published twice a year in April and October.
2. The publication language of the journal is Turkish and English.
3. Copyrights of all articles published in the journal are transferred to Near East University. References must be given in the excerpts from all kinds of articles published in the journal.
4. Manuscripts submitted to NEU Journal of Social Sciences must be original, not published elsewhere or sent to another place for publication. If another version of the submitted manuscript was sent to another publisher for review or published, or if it is to be published, the author must make it clear when he/she sends his/her article to the journal.
5. The manuscripts sent to the journal for publication are sent to the two-blind referees after their initial evaluation by the editorial board. The editorial board decides whether the manuscript should be published in accordance with the report coming from the referees, whether the author is required to correct the article or not. The publication decision shall be notified to the author (if there is more than one author, the first of which is mentioned) as soon as possible. Unpublished articles are not returned to the authors.
6. In order to ensure the impartiality of the referee's assessment, there should be no information on the author's identity in the article submitted to the referees. Authors should write the title of their articles, first name, last name, title, institution name, mailing address, telephone and e-mail addresses on a separate sheet of paper, prepare a cover page and send them with their articles. Turkish and English abstracts should be included in the text to be sent to the referees.

The text to be sent to the referees should include the title of the article, the text of the article, abstracts in Turkish and English, and no identifying information.

7. The manuscripts should be sent to the Editor directly as e- mail attachment. Written texts should be written on one side of A4 paper with two intervals and all pages should be given consecutive numbers.
8. Authors whose native language is not English should have a native English reviewer for editing and make the necessary corrections before submitting texts in English.
9. The authors whose articles are published are sent one free of charge from the published journal.
10. It is accepted that the final audits of the articles submitted to the NEU Journal of Social Sciences are done by the author and that the author consents to the e-print version (soft copy) the article.
11. Once the manuscript is submitted to the journal editor, it is not returned to the author for print corrections. Articles that do not comply with the rules of NEU, Journal of Social Sciences are not sent to the referee and not printed.
12. All text sent should be written with typewriter letters with a single-spaced space of 5cm on the bottom and top of A4 paper and 4cm on the sides.
13. Articles should be 5,000-10,000 words long (excluding review articles). Texts with more than 10000 words are only accepted under special circumstances.
14. The article should begin with an abstract consisting of 120-180 words written in italic letters and describing the basic argument and the conclusion reached. The abstract should be accompanied by a maximum of 5 keywords or phrases that characterize the content of the article.
15. The text should be written in 12-point Times New Roman font. The title of the article should be 14 points, Times New Roman font, bold and separate from the main text. Subheadings should be 12-point, Times New Roman, bold and separate from text. Subheadings under secondary subheadings should be 12-point, Times New Roman, bold, and Italic and should be at the beginning of the first sentence of the paragraph and end with a point.
16. All charts, graphs and diagrams should be called figures and given successive numbers. Tables should be small to the extent possible and should contain only very necessary information. Each figure and table should be given a number with Arabic numerals and its title should be written after the number and should be cited in the text.

17. References should not be in footnote format, but the relevant source(s) should be enclosed in parentheses in the text (author's last name, publication year: -if necessary- page number/or related pages/section).
18. Submissions within the text and annotations of the text can be shown in the footnotes.
19. All references submitted in the text should be included in a bibliography to be placed at the end of the article, and non-submitted references should not be placed on this list. The names of journals, books, reviews and symposia should be written in italics (or bold).
20. The bibliography should be prepared in accordance with APA 6 reference guidelines. In-text references and citations should be given in accordance with the language of the full text. For full-text of Turkish, procedures and principles of Turkish references, for full text in English, procedures and principles of English references should be considered (<https://apastyle.apa.org>).
21. Authors along with the manuscripts sent to the journal for publication should download the commitment and copyright transfer forms and after they sign they should scan with the scanner and sent them together.

Authors should include ORCID identifiers in their articles. Authors who do not have an ORCID identifier can register from the relevant link (<https://orcid.org>)